MÚZEUMI KURÍR

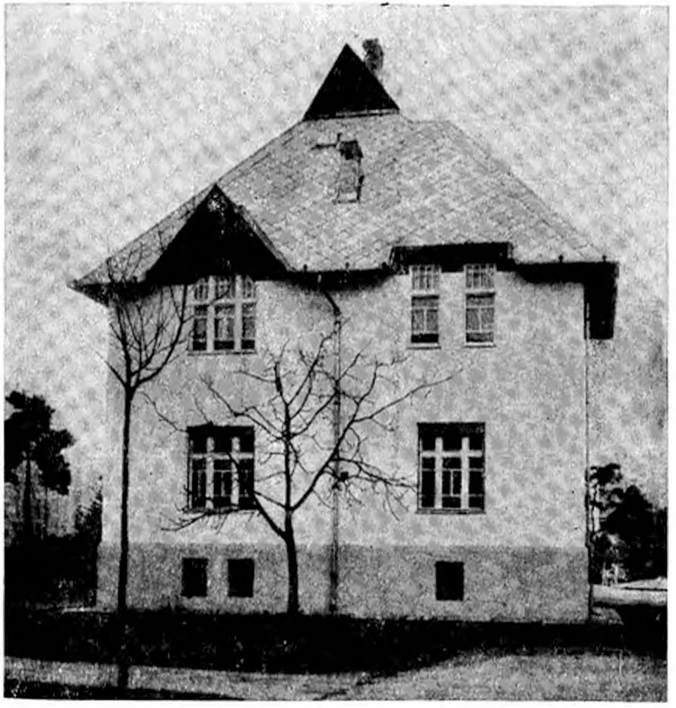

14 Ft

1981. AUGUSZTUS

36. SZÁM (IV. kötet 6. szám)

Címlapképünk a Debreceni Irodalmi Múzeum épületét ábrázolja (Borsos József tér 1.).

MÚZEUMI KURÍR

ISSN 0133—9257

A Hajdú-Bihar megyei Múzeumbarátok Köre körlevele
Megjelenik évente három számban
Tíz szám alkot egy kötetet, a köteteken belül a számozás folyamatos.
Minden kötethez, azaz tizedik számhoz magyar és angol nyelvű tartalomjegyzék, valamint mutatók járulnak
Szerkesztő: Dankó Imre
Szerkesztőség: 4001. Debrecen. Pf.: 61., Déri Múzeum, Déri tér 1.
The Museum Curier
Bulletin of the Friendly Society of the Museum Organisation in Hajdú-Bihar County (Hungary)
The Bulletin is published three times annually
One volume is composed of ten numbers; mithim each volume numbering is continous.
A table of contens and indores in Englich and Hungarian are attached to each volume (i. e., every tenth number)
Editoral office: 4001 Debrecen, P. O. B. 61. Déri Múzeum, Déri tér 1.

MÚZEUMI KURÍR

36.

(IV. kötet, 6. szám)

Debrecen, 1981.

Felelős kiadó: Dr. Dankó Imre
Készült 1000 példányban. — Engedélyszáma: III/KUL/97/HA/1977.

EGY DEBRECENI ORVOSÍRÓ A 18. SZÁZADBAN: CSAPÓ JÓZSEF

TÓTH BÉLA

Annak a nagyarányú, nagy jelentőségű tevékenységnek, mely a 18. sz. Debrecenében a tudományok terén kibontakozott, egyik jeles képviselője volt Csapó József városi orvos, vagy ahogy akkor mondták: „physicus". Tudományos értéke ugyan valamivel kisebb, mint nagy kor- és pályatársaié, Hatvanié, Weszprémié, de a figyelmet több szempontból ma is megérdemli. Ránk maradt művei ugyanis szinte kivétel nélkül úttörő jellegűek, a maguk korában pedig különleges egészségügyi, társadalmi jelentőséggel bírtak.

Csapó József 1734-ben született Győrben, ahol hasonló nevű apja Savoyai Jenő jogtanácsosaként működött. Tanulmányait szülővárosában, Németországban és Svájcban végezte. Orvosdoktori oklevelét 1759-ben Bázelben szerezte. Ezután valószínűleg utazásokat tett Európa több országában (részletes életrajza máig sincs kidolgozva), pl. Franciaországban, amint arról füveskönyvében több helyen megemlékezik. 1767-ben választották meg Debrecen orvosává, s ezt a tisztséget haláláig, 1799-ig betöltötte.

Művei közül az első három, amelyeket még egyetemi tanulmányai idején készített, latin nyelvű, szigorúan vett tudományos munka. Doktori értekezése pl. „de febre Hungarica", azaz a mocsárlázról szólt, melyet hazánkban való nagy elterjedtsége, különleges tünetei miatt az akkor orvostudomány „magyar láz"-nak, sőt „lues Pannoniae, pestis Ungarus-nak is nevezett.

Igen nagy lépést jelentett e cél irányába első itthon (Nagykárolyban, 1771), méghozzá magyar nyelven megjelent *Kis gyermekeknek isputálja* stb. című munkája, melyet jelentőségére való tekintettel 1794-ben Pesten latinul is kiadtak (Valetudinarium Infantile Hungaricum).

Törekvései lényegét e szavakkal foglalja össze művének patrónusaihoz (Debrecen város elöljárói) és a „kedves olvasó"-hoz intézett bevezető szavaiban: „Magyar Hazámhoz és felebarátaimhoz tartó igaz szeretetem indított azért erre, hogy magyar nyelven írván, ki-botsátám e' kis munkámat, mellyben közel száz féle nyavalyáit a Csetseműknek Orvosságokkal is ezek eránt tanátsból lenni kívántam, melly szerint, kivált falukban és pusztákon a' szegény Emberek az ő nyomorgó kis gyermekeiknek, könnyen fel-található, és el-készíthető hasznos házi orvosságokkal-is segítségül lehessenek." A betegségek leírását, javallott gyógymódjait követően, mely utóbbiak egyike-másika mai tudásunk szintjéről a babona határait súrolónak látszik, mint pl. az, hogy a „száraz hurut" vagy köhögés gyógyítására „leg-jobb Tzethal Spermát tehénhús lében meg-olvasztani s (a betegeknek) inniok adni" (87. l.), a „Rövid Oktatás", továbbá „Hasznos Regulák" című zárófejezetekben a kisgyermekekkel való általános bánásmódhoz (tisztán tartás, táplálás), egészségük megóvásához ad igen hasznos tanácsokat jó, ízes magyar nyelven.

Következő munkájával, az *Új füves és virágos magyar kert*tel, mely 1775-ben Pozsonyban látott napvilágot, egy igen szép magyar, sőt debreceni hagyomány folytatóinak sorába állt be, Melius Péter, Bejthe János, Clusius nyomába, s egyszersmind azok közé, akik korának ez egyik legkedveltebb tudományát (scientia amabilis) körülötte-mellett Debrecenben is művelték. Tudomásunk van ugyanis Hatvani István botanikai előadásairól (L. Jakucs István—Barna Péter, Hatvani István, Fizikai Szemle, 1957., I. 3—9. l.), Varjas János „szenvedélyes" botanizálásáról (Fazekas Mihállyal kapcsolatban), s Weszpréminek is háromkötetes, szinte egész Európára kiterjedő növénygyűjteményét őrzi a kollégium könyvtára.

Könyve előszavában Csapó előadja, hogy művét „az ékes Magyar Nemzetnek hasznára és meg-tisztelésére" készítette, „hogy az egész Magyar Hazában a' füvekben gyönyörködők, mind pedig a fűvek nélkül szűkölködők, az kívántató füvet mind ez könyvetskében, mint a mezőben könnyű úton módon meg-találhassák, és magok hasznára fordíthassák".

Munkájában a szerző 417 „nevezetesebb füveket" betűrendben helyezett el, „azon néven nevezvén mindeniket a' melly szokottabb és helyesebb", de megemlíti a többi magyar nevet is, majd a latin, francia, olasz és német nevüket is feltünteti. Ezután röviden leírja a növényt „nagyságára, színére és formájára nézve, hogy azt az Olvasó meg-esmérhesse", és így „könnyű móddal" megkereshesse. A leírás után ismerteti „minden fűnek belső és külső hasznait, különbféle nyavalyák és az Emberi testnek külső romlásai ellen". Több helyen szól a fűvek „oeconomicus", azaz az orvosi felhasználáson túli közhasznáról (pl. takarmányozás), végezetül pedig „némelly Botanicus Observatiokat és Orvosi Tanácslásokat" közöl a „kegyes olvasóval", többnyire a saját tapasztalatai alapján. Itt szól pl. saját gyűjtéséről Franciaországtól Magyarországig, a Nagyerdőig, „Epes"-ig. Egyik jegyzetében, amelyet a méhfűről szóló cikke után (240. sz.) illesztett, szinte elénk állítja magát gyűjtögetés közben, s botanizáló társaságát: „Némelly Hadi Tisztekkel, akik a' Fűvekben gyönyörködtenek, Én 1769-dik esztendőben a Debretzeni Nagy Erdőre ki-menvén, ezt a méhfűnek német abban egy vén fa töve körül meg-leltem" (184. l.). Kell-e ennél jobb bizonyíték a botanika akkori és debreceni kedveltségére? Még a „Hadi Tisztek" is!... Legvégül az összes magyar neveket tartalmazó névmutató s egy „Deák és Német Index" zárja a kötetet, melyhez a második kiadásban (Pozsony és Pest, 1792) egy „a' meg-jegyzett nyavalyákat" magába foglaló mutatótábla csatlakozik, a könyv elején pedig a szerző rézmetszetű arcképe látható.

Csapó könyvét saját tapasztalatai mellett tudós források, elsősorban H. J. N. Crantz bécsi orvostanár 1766-ban megjelent műve alapján állítottam össze, de ismeri szinte az egész botanikai irodalmat Plinicstől, Clusiustól Morand *Stirpium Historia* vagy A. von Haller *Stirpes Helvetiae* című munkáiig (ezek az ő hivatkozásai), de gyakran hivatkozik sok egyéb mellett a „Parisiai Akadémia Böltsei"-nak megállapításaira (a Memoire de L'Academie de Science alapján. Ki olvassa ezt ma Debrecenben?) vagy egy németországi tudós orvosok Societasa által 1755-ben kiadott *Onomatologia medica completa* című munkára. (Mindezek gazdag és korszerű könyvtárra is vallanak. Vajon hova lettek a könyvei?)

Tud Linnéről is, akinek ekkor Debrecenben már több könyvtárban is (pl. Weszprémi, Sinai) megtalálhatók voltak a művei, de rendszerét, nómenklatúráját nem alkalmazza (pedig az erdélyi Benkő 1778-ban megjelent *Transsilvaniá*jában már Linné binominális elnevezéseit alkalmazza).

Munkája így is több szempontból jelentősnek mondható: 1. Melius és Bejthe után övé az első magyar nyelvű botanikai mű, s ezzel hidat képez Diószegi, Fazekas nevezetes Füvészkönyvéhez (Földi János kéziratos munkájáról nem is beszélve); 2. az egész országra kiterjedő gyűjtése képet ad Magyarország akkori növénytani viszonyairól; 3. orvosi tanácsai, gyógyszerkészítési leírásai gazdag forrásként szolgálnak orvos-, illetve gyógyszertörténetünkhöz; 4. az általa feljegyzett magyar növénynevek sokasága a botanika történésze mellett a nyelvésznek, sőt olykor a néprajzosnak is örömére szolgálhat, mint pl. a „Baratzk-Levelű Fű" cím alatt (21. sz.) található következő nevek: „Vízi-bors, Vízi-hunyor, Ebgyömbér, Balhafű, Légy-fű, Keserű-fű". Sőt mint a növény leírásából kiderül, annak Debrecenben kertekben termesztett változatát „karmasin-virág"-nak nevezték (26. l.). De nem kevésbé érdekes a „Lator-koldus" (Boglárka, Ranunculus) elnevezés és magyarázata sem.

Eddigi törekvéseinek, az orvos nélkül szűkölködők megsegítésének, a betegségek megelőzésének célját szolgálja 1791-ben ugyancsak Pozsonyban és Pesten kinyomtatott munkája, az „Orvosló könyvecske, melly betegeskedő szegény sorsú ember számára és hasznára készült". Ebben is egy szép magyar kezdemény folytatójának mondható. Pápai Páriz Ferenc ugyanis hasonló céllal írta és adta ki 1690-ben *Pax corporis* című munkáját.

Íme, mit mond a szerző 382 lapból álló 8° alakú könyvének „Elöljáró beszéd"-ében: „ezen orvosló könyvetske tsak azért készült, hogy a pusztai szegény sorsú Ember egy vagy másféle nyavalyájában, a' mindenütt ez Országban könnyen feltalálható Fűvek, és Virágok által is, a' mennyire lehetséges, magát orvosolhassa, úgy a' mint e' könyvben értelmesen s fundamentumossan taníttatik. E' mellett ezen Orvosló könyvetskében olly hasznos tanáts-adások is közöltettek, mellyek szerint ki-ki hűségesen okoltattatik, mi módon az ebben meg nevezett nyavalyáktól magát őrizze, és praeserválja" (4. sztlan l.).

A mű két részre oszlik. Az elsőben az emberi test főbb részei szerint tárgyalja a betegségeket és orvoslásukat (legelőször pl. „a főnek nyavalyáiról" szól 12 cím alatt), a másodikban a nem lokalizálható, „az emberi Testnek több Tagjait egyszersmind (ma: egyszerre) Érdeklő vagy el-foglaló Nyavalyákról" szól, mint pl. a „hideg-lelés, hektika, Szélütés, Nyavalya-törés, Fene, Mirigy, Rák" stb. Itt tudjuk meg pl., hogy „Két-féle a Fene: az egyik Meleg-fene (Gangraena) a másik Hideg-fene (Spacaelus)" (339. l.).

A könyv magyarnyelvűsége mellett elsősorban orvostörténeti szempontból érdekes, mind az orvosi szemléletet illetőleg, mely a betegségeket egymástól s a szervezet egészétől szinte elszakítva önálló, „helyi" jelenségnek tekinti, mind pedig a gyógyítás módjaira nézve, amelyek néha itt is a babona határait súrolják. A veszett kutya marásának gyógyítására pl. ezt ajánlja: „tüzes vassal a seb mélyen beégettessék, melly égetett sebre osztán a meg-veszett állat szőrit reá kell kötni" (17. l.). Vagyis: „kutyaharapást szőrivel..."

A gyógymódokat, javallatokat olvasva az ember szinte borzadva gondol arra, hogy egy olyan nagy tudású, európai színvonalon álló orvos is, mint szerzőnk, mit tudott nyújtani betegének abban az időben.

Minden szempontot figyelembe véve azonban hasznosnak kell mondanunk Csapó írói tevékenységét egyrészt annak nagy dokumentumértéke miatt, másrészt pedig a benne revelálódó emberi, orvosi magatartás tekintetében, melynek alapján mindent elkövet a szenvedők sorsának enyhítésére, a betegségek gyógyítására, sőt megelőzésére. Preventív törekvéseinek hangoztatásával egyenesen úttörőnek mondható orvostörténetünkben.

KIEGÉSZÍTÉS A SZENDREY ZSIGMOND BIBLIOGRÁFIÁHOZ

DÁNIELISZ ENDRE

Az Index Ethnographicus VI. évfolyamában (Bp., 1961. Néprajzi Múzeum) Varga Mária tudományos kutató évekre bontva sorolja fel Szendrey Zsigmondnak a különböző szakfolyóiratokban, lapokban megjelent tanulmányait, népszerűsítő cikkeit (109—131. lap). A szerző ezzel zárja az életrajzi adatokat tartalmazó bevezetőjét: „Munkásságának jegyzékéhez minden további kiegészítő adalékot köszönettel fogadunk... Egyéb lappangó írásai is előkerülhetnek." (I. m. 110.)

Ez a kijelentés biztatott arra, hogy közzétegyem azt a néhány könyvészeti adatot, amelyre a Sz. Zs.-ről szóló dolgozatom előmunkálatai során bukkantam.

Szalontai lakosként több helyi forrást felhasználhattam. Így a nagyszalontai m. kir. állami főgimnáziumnak azokat az értesítőit, amelyek Sz. Zs. itteni, hat és fél esztendős tanársága idején jelentek meg, valamint a *Szalontai Lapok* megfelelő évfolyamait is.

Ugyanakkor vidéki mivoltomnak hátrányát is megtapasztaltam: az idézett folyóiratok híján nem ellenőrizhettem, pontosabbá nem tehettem az évkönyvek tömör, hiányos jelzéseit.

•

Az 1912—13-as értesítőből kiderül, hogy Sz. Zs. — az ismerteken kívül — lejegyzett még „népszokásokat és emlékeket", amelyek az Ethnographiában és a Keleti Szemlében jelentek meg (84).

Az 1913—14-es évkönyv adatai — megítélésem szerint — teljességükben szerepelnek a könyvészetben.

Az 1914—15-ös évkönyv még ezeket a tanulmányokat említi: „A szalontai népnyelvből, Debreceni K. János Isten ajándékával való kereskedés c. művének nyelve (M. Nyelvőr), Tárkányi népnyelvi adatok I—III. rész (M. Nyelvőr)" (61).

Az 1915—16-os évkönyv új adatai: „Petár nóták, Gyorgye és Nikita nóták jelentek meg az Új Időkben; cár nóták és humoros háborús népdalok a Magy. Figyelőben" (6). Továbbá: „Pótlások a szalontai nyelvjáráshoz (M. Nyelv, M. Nyelvőr), Tájszócsoportok, állatnevek a szalontai nyelvjárásból, Népdalaink szókincséből, Nyelvújítási és nyelvtörténeti adatok (M. Nyelvőr), Arany debreceni utazása 1848-ban, Arany lemondása a jegyzőségről (Irodalomtörténet), Gyulai Éji látogatása (Egyet. Phil. Közlöny) ...Háborús leány-nóták (Magy. Figyelő)" (87—88).

Az 1916—17-es évkönyvből idézem: „Humoros háború, Ferenc Jóska, Vilmos császár, Tisza Pista (Pesti Hírlap), A világháború szókincséből (M. Nyelvőr). A Háborús népköltésről írt tanulmányával a debreceni Csokonai kör pályázatán első díjat nyert" (49).

Vajon mi lett a sorsa e pályamunkának, és fellelhető-e ma valahol?

Az 1917—18-as évkönyv oly vékonyka és szűkszavú, hogy a tanárok irodalmi tevékenységét meg sem említi. A következő esztendőben — tudomásom szerint — a háborús gondok és a papírhiány miatt e könyvecske kiadására nem került sor.

•

A *Szalontai Lapok*ban Sz. Zs. neve gyakorta szerepel. Hol közéleti tevékenységéről, hol a népköltési gyűjtés előrehaladásáról ad hírt a helyi sajtó. Ezek mellett tudós tanárunknak három cikkére bukkantam rá: — a XXV. évf. 176. sz. (1913. aug. 2.) első lapján (aláírás nélkül) *Jeles szalontai diákok* címmel és Egy tanár statisztikája alcímmel kéthasábos cikket olvashatunk. Ezt a szerkesztő röviden bevezette és lezárta. A többi, az anyag 90%-a Sz. Zs. írása. Ebben tanárunk vitába száll — nyílt levél formájában — Faragó Rezső szerkesztővel és statisztikai adatokkal cáfolja a lap előző napi állítását, miszerint az eminens diákok túlnyomó többsége a tornából nem jeleskedik, és fordítva. Sz. Zs. a jól sportoló és eredményesen iskolázó diákok mellett áll ki határozott hangú levelével. — XXIX. évf. 85. sz. (1917. ápr. 14.) Hírek rovatában félhasábos cikk: *Gyűlnek az Arany néprajzi múzeum emléktárgyai.* Aláírása: Szendrey Zsigmond főgimnáziumi tanár. Jellege szerint nyílt levél, amelyben név szerint megdicséri az értékes és ritka tárgyakat ajándékozó szalontaiakat és a gyűjtésben élen járó diákokat. Közöttük olvasható Kornya Sándor V. gimnazista neve, aki a Református Kollégium tanáraként Debrecen ismert személyiségévé vált.

— XXIX. évf. 163. sz. (1917. júl. 21.) Háromhasábos cikk; aláírása: Szendrey Zsigmond. Címe: *Gazdagítsuk a néprajzi múzeumot!* Előző cikkének folytatásaként a tárgyi néprajz gyűjtésének fontosságáról ír — színvonalasan, szakértően.

•

Végezetül az Index Ethnographicus szóban forgó bevezetőjének egy apró tévedését szeretném helyesbíteni. Varga Mária szerint Sz. Zs. szalontai „működésének *első évében* tanártársa volt Viski Károlynak". Az általam tanulmányozott levéltári anyagból kiviláglik, hogy azon az 1912. aug. 29-én tartott értekezleten, amelyen a tanári kar jegyzőkönyvi köszönetét fejezi ki az eltávozott, (s jelen nem levő), Viski Károlynak, átadják katedráját a bejelentett, (de meg nem érkezett), Szendrey Zsigmondnak.

Arra vonatkozóan nincs adatunk, hogy e két jeles személyiség ebben az évben — más körülmények között — találkozott-e egymással Arany János városában.

A magyar nyelv hete Debrecenben és Hajdú-Bihar megyében

Április 21—30. között rendezte meg a TIT az immár hagyományossá vált *magyar nyelv hetét.* A rendkívül gazdag program megnyitó ünnepséggel kezdődött (Debrecen, április 21., Gyarmati Kálmán, Sebestyén Árpád, Nagy János) és záró ünnepséggel végződött (Berettyóújfalu, április 28., Bartha Ferenc, Kálmán Béla, Sebestyén Árpád, Nyirkos Tibor, Nagy János).

A CSEHÉTFALVI JUHÁSZAT

(MAGNÓS GYŰJTÉS, SZÓ SZERINTI LEJEGYZÉS)

FÖLDES LÁSZLÓ

Mekkora a falu hátára? 1600 hold. *Ebből szántó?* Ebből szántó 460. *Legelő?* Legelő mondjuk 400. *A többi?* A többi szántó, és van egy kevés terméketlen terület. És a falu körüli gyümölcsös, az teszi ki a többi részt. *A lakosság száma mennyi?* 464. *Ezek magyar és unitáriusok?* Magyar, unitárius község az egész. *Az állatállomány mennyi?* Az állatállomány, a szarvasmarha-állomány olyan körülbelül 600 darab. Ló 40 darab. Sertés olyan 120. *Juhot tartanak?* Juh; most kevesebb a juhállomány, mint a múltban, de most is van olyan 850 darab. *Ez hogy oszlik meg, egy gazdának körülbelül mennyi van?* Egy gazdának 4—12 között. *Uradalom?* Nincs, efféle egyáltalán nincs. Mind magángazdák.

Ezeket aztán nyáron közös nyájba verik? Közös nyájba. Úgy hívjuk, hogy *major*, aki gondozza az állatokat és fejі, és a juhokra a gazdáknak a juhtermékeknek az *illetményit* az mivel távol van a legelő, körülbelül 30 kilométer, onnan hetenkint a saját lovával szállíccsa le a sajtot és az *ordát. Mikor verik össze közös nyájba?* Április 29-én. *Akkor hová kerülnek?* Akkor kerülnek fel arra a 30 kilométer távolsági legelőre. *Egy nyájba verik össze?* Két nyájba. A *meddük* és a *fejők. De az egész falu, az egy helyre gyűjti?* Egy helyre gyűjti, igen. Ez ősrégi legelő, amit közbirtokossági, úgy mondván, legelő; *legelőerdő*. Amiből 120 hold *legelő*, és van *legelőerdő* is, és van egy olyan 80 holdas terület fenyveserdő és bükkös. *Erre csak juhokat vernek ki?* Most már csak juhokat. Van egy kevés, amit a tarcsafalvi szomszéd határral együtt használunk, a *Kétközön*. Ahová aztán olyan, egy olyan 20—30 darab *fehér marhát*, meg lovat is *csapunk*, de többet nem. *Április végén rögtön kihajtják? Falu körül nincsenek egy darabig?* Amikor rossz idő van, akkor 10—15 napot otthon legelnek a falu körül egy kijelölt helyen, a Szénaságon, kaszálóterületen, akkor biza belemegy úgy május 10—12-ig a fölmenés a havasi legelőre, úgy mondjuk: *havasi legelő. Meddig vannak a havasi legelőn?* A havasi legelőn szeptember 29-ig. *Azután?* Azután osztán, eddig a búzaaratás, búzahordás megtörténik, azután úgy mondván: a *tarlóhatárra* fognak lejönni. És a tarlóhatárt mikor lelegelik, akkor azután jön a *kocsánhatár:* kukoricahatár. Mikor az is letakarodik, akkor egészen *rekedetig*, amíg a hó leesik, akkor ott járnak, aztán nagyobb térséget kapnak, és ott legelnek egészen addig, amíg *berekednek*. Ez kérem szépen november 25-ig tart, akkor van *Katalin napja*, és a pásztorok addig vannak *szegődve*, addig kell őrizzék, de ha az előtt két héttel úgy mondván *berekednek*, hogyha a hó leesik, akkor előbb hazajönnek. Még az is megtörténik, mikor kellemes késő őszi időjárás van, hogy még karácsonykor is *kijárnak* a juhok. De nem mindig, mostanában már olyan az éghajlatunk, hogy sokszor bizony még karácsonykor is kint járnak az állatok és legelnek, a juhok például. A szarvasmarhák, azok már nem, azok már előbb *lerekednek, az istállóba.*

A havasról mikor jönnek le? A havasról lejönnek szeptember végén,

29-én. *És meddig vannak a tarlón?* A tarlón körülbelül egy hónapig. *Szóval október végéig?* Október végéig. *Utána?* Utána aztán, mondhassuk, hogy az általános határon, amelyik nem búzavetés (az őszi vetés: oda nem mehetnek) — de a többi határrészen október vége után már tudnak akárhol járni, mert *sarjúszéna*, minden el van takarítva. *Hogy van, a határ fel van osztva?* Fel van osztva, *négyes forgóra* van most felosztva, legújabban. Régebben *hármas forgó* volt. *Egyik rész?* Egyik része volt a *nyomáshatár*, a másik a *tavaszhatár*, és a harmadik *őszhatár*, ahol vetettük a búzát. *És a tavaszhatárba?* A tavaszhatárba vetettük a kapásnövényeket, kukoricát, zabot, árpát, burgonyát és répát, efféléket. *Volt olyan terület, amelyik nem esett bele ebbe a nyomásos rendszerbe, hanem minden évben vetettek. A falu körül?* Nem volt régebben. *Ezek a tavaszhatár, őszhatár, nyomáshatár, el voltak választva valamivel?* El voltak választva vagy *határutakkal*, vagy pedig természetes árkokkal. *Hogy hívták ezeket az árkokat?* Paphegy árka, Szilva árka, Üver árka és Kicsierdő árka. *Ezt úgy csinálták, vagy megvolt?* Természetes, természetes határok. *A nyomásra jártak ki az állatok?* A nyomásra igen, szarvasmarha járt, ló, juh és sertés, liba. Régebben, amíg a hármas határ volt. *Meddig jártak a nyomáshatáron ezek?* Ezek a *nyomáshatáron* egészen szeptember 10-ig, akkor kezdődött meg az őszi vetés, addig kétszer megszántottuk, esetleg háromszor a nyomáshatárt. *Mikor voltak ezek a szántások?* Ezek a szántások; május 15-től kezdődőleg június 15-ig lejárt az első szántás, amit mi úgy hívtunk: *ugar*, és akkor augusztus 15-én megkezdődött a *forgatásszántás*, ez is tartott egy hónapig, szeptember 10—15-ig befejeződött, akkor arra rá két hétre megkezdődött a vetés. A legjobb vetőhetet *Szent Mihály hetinek* hívtuk, amelyikbe beleesik a Szent Mihály napja. De már szept. 10-én onnan már a legelő állatok ki lettek tiltva, hogyha eső lesz, hát a friss szántást ne tapossák, hanem vetés alá jól elkészülve tudjuk használni. *Akkor az állatok hová kerültek?* Akkor az állatok kerültek a tarlóhatárra. Akkor már le lett aratva a másik határba a búza, be lett hordva, és a nyomáshatárról kerültek át a tarlóhatárra. *Szóval amelyik őszhatár volt, arra kerültek?* Amelyik a múlt évben őszhatár volt, arra kerültek. *Ott voltak azután egészen berekedésig?* Nem, ott voltak körülbelül egy hónapig, amire a kukoricahatár is le lett takarítva, s akkor már szabad lett a tarlóhatár is. A kukoricahatárra átmentek két-három hétig. Akkorra lett egy kicsi szép őszi meleg eső, az alatt a két hét alatt úgy megsarjadzott a tarlók köze, és úgy *megsarjadzott* a kaszálórétek, kaszálóhelyek, hogy oda vissza tudtak megint járni; mert egymás mellett volt a két határ. *Szóval ősszel az őszhatárt és a volt tavaszhatárt is legelték?* Mind a kettőt legelték. *A kaszálók beleestek ezekbe a határokba?* Mindenikbe, mindenik határba vannak kaszálók. *Ilyenkor aztán, ha nyomásba esett, a kaszálókon is legeltettek?* Amelyik kaszálóterület az ugarhatárba esett, azon abba az esztendőbe nem kaszált senki. De az annyira meghizlalta magát az az őszhatárba eső kaszálórész, hogy következő esztendőbe búzahatár lett, és olyan vadvirágos, vadkerepes füvet kaszáltunk, hogy mikor az ember a kaszát belévágta, hát métertávolságokra remegett az egész fű, a harmatos fű úgy ragyogott, amikor a nap rásütött, korán mentünk kaszálni, hogy gyönyörűség volt azt kaszálni. *És kaszálók estek kívül ezen az ugarhatáron, tavaszhatáron, őszhatáron, már úgy értem, hogy voltak erdei, havasi kaszálók?* Erdei kaszáló is volt. *Legtöbb hova esett? Az erdei részre?* Nem, legtöbb a határokba esett. A tavaszhatárba és őszhatárba esett a legtöbb. *Aki nem akarta, hogy legeltessék, bekerítette?* (Válasz érthetetlen, technikai hibából. F. L.) *Mikor szűnt meg a hármas határ, és lett négyes határ?* A *hármas határ* az megszűnt 1946-ban. *Addig megvolt az ugar?* Meg, min-

dig meg. *Utána aztán mi lett?* Utána lett két évig *négyes határ* és azután teljes *szabad gazdálkodás*, úgy hogy a nyomás eltörlődött és minden talpalatnyi földet be kellett vetni. *És mindenki úgy, ahogy akarta?* Mindenki úgy, ahogy akarta.

Korábban, amikor hármas határ volt, a juhok tavasszal hova mentek ki? Tavasszal az ugarhatárra, április 29-ig. Ha kedvező volt az idő, akkor felmehettek a havasra. *Bárányozás mikor volt?* Bárányozás már karácsonykor megkezdődött, például azok a juhok, amelyikek ebben az évben *meddün* maradtak, nem fiaztak, azok már korábban megpárosodtak, és azok már karácsonyra, egy jó néhány, átlagban lehet számolni olyan 20—25 darab már karácsonyra megfiadzott, a többi osztán a legnagyobb fiadzási időszak, az március 15-től április 15-ig. Még olyanok is vannak, amelyik kései tejesek, hogy egész karácsonyig eltejelnek, azok már olyan későn *fiadzanak*, hogy fölmennek a legelőre, és ott egy pár hét múlva *fiadzanak* meg. *A bárányokat is kiviszik a legelőre?* A bárányokat, azokat most már nem. Régen volt bárónylegelő külön, azokat ott *neveltettük*, de most már mindenki saját gazdaságában kell megnevelje, mert külön bárónylegelő most nincs. *Amikor összeverték a juhokat tavasszal, akkor két nyájba kerültek?* Igen. *Egyébként nyájat mondtak ott, vagy turma, sereg?* A legközönségesebb, úgy hívjuk, hogy *sereg*. *Meddüsereg, fejősereg. A meddüseregben mennyi lehetett, hány darab?* A meddüseregbe olyan 100—120. *A fejőseregben?* A fejőseregbe 5—600 körül, mikor hogy. *A meddübe mi került?* A meddübe azok, amelyikek nem *fiaztak*, és a kosok. *A kosok is együtt jártak?* A kosok is együtt jártak, a fiatal kosok, az egyéves kosok. Mert a tenyészkosok, azokat mostanában külön legelőn tartsák, és mikor eljön a párosító időszak, október, akkor engedik be a fejősereg közé. *Régebben a tenyészkosokat hol tartották, nem voltak a meddük között?* A meddük között voltak. *Nem párosodtak?* De igen. Ott is voltak ugye fiatal, kétéves meddü juhok, és amelyiket úgy hívunk, hogy — a múlt évbe fiazott, ebbe az évben nem fiazott — hogy *szökött juh*, „elszökött" egy esztendőt. — Ezek már, ha jó nyár volt, hogy idejibe fölépültek, azok már aztán olyan időbe megpárosultak a kosokkal, mivel ott voltak a kosok, hogy már karácsony előtt megfiaztak. *Olyan nem volt, hogy a párzási idő már természetesen is később volt?* Olyan is volt. Olyan is akadt. *Szóval egész nyáron párosodtak?* Nem, egész nyáron nem, hanem szeptember után. *Tehát volt egy meddüsereg és egy fejősereg fenn a havasi legelőn?* Igen. *Azután lejöttek, akkor még lent is egy darabig külön volt a fejő- és a meddüsereg?* Igen, addig, amíg a *fejési idő* tartott. *Az meddig tartott?* Az tartott szeptember 29-ig, vagy ha a major jól fizetett, és megérdemelte, akkor szoktak a majornak fejési időt adni egy hetet, kettőt, hogy az, amit fejt — a gazdákot mán kifizette —, az az övé volt. *Ez meddig tartott, ilyen esetben?* Ilyen esetben ez eltartott október 15-ig. *Akkor aztán közös nyájba?...* Akkor összecsapták a meddüt és a fejőt. *Eszerint a berbécsek is?* A berbécsek is ott voltak köztük. *Szóval október 15. körül csapták össze?* Október 15. körül. Mikor a fejési idő letelt. *Ezután egybe voltak?* Már nem voltak egybe, azért mert annyi juh volt, hogy két *majorház* volt. És ennek a két majorháznak két *serge* volt. Úgy, hogy két seregbe jártak a határon. *S fönn a havason?* Fönn a havason, ott már egybe voltak. Egybe voltak, mikor nem volt sok juh. Volt az az idő is, mikor úgy osztottuk meg, hogy az egyik juhsereget, vagy a fölszegit, vagy az alszegit otthon hagytuk, és a másik ment föl a havasra. Mikor az egyik ment föl, akkor olyan 60—80 darab marha is tudott menni, szarvasmarha. *S a másik sereg hol maradt?* A másik sereg otthon a *nyomáshatáron*, az *ugarhatáron. Ez meddig volt így?* Hát ez évtizedekig

is volt. Régebbi időbe. *A két háború között?* Az első háború előtt még. *Utána egy sereg volt?* Utána osztán a juhállomány, ugye, megkevesbedett, akkor osztán egy sereg volt.

A fejés, az rögtön megkezdődött, amikor összeverték a juhokat? Azon a nap mán megkezdődött. *Hányszor fejtek?* Háromszor. *Egész nyáron?* Nem, egészen szeptember 10-ig. Ha jól járt az idő, még majdnem szeptember végéig, ha alkalmas idő volt, meleg volt, hogy volt jó, amit legeljenek a juhok, akkor eltartott szeptember vége feléig, 20-ig, 25-ig a háromszori fejés. De ha rossz időjárás volt, hogy *megaszott a határ*, akkor biza már szeptember elején is megszűnt a harmadik fejés. *S utána?* Utána kétszer fejtek. *Egész végig?* Egész végig. *Reggel és este?* Reggel és este. *És mit készítettek a tejből? Sajtot és ordát. Zsemlicét:* az ordát mikor rézüstben kifőzték... *Kezdjük elölről! A sajtot hogy készítik?* A *sajtot* úgy készítik, hogy rendesen minden majorháznál legkevesebb négy fejő személy kell legyen. Leülnek székekre, rekesz van csinálva, s ott a juhok bejönnek. Minden két fejő között van egy rés, azon jönnek be a juhok. *Azt a rést hogy hívják?* Azt a rést úgy hívják, hogy *fejőlésza*. Ezen a résen bejönnek — egy deszkát félrevesznek —, az egyiket fogja a jobbról való fejő, a másikat a balról való fejő. Így jönnek egymás után, és mikor a tejet kifejték, ha sok tej van, akkor vödröket visznek, hogy a *fejővödör*be nem fér el a tej, akkor a lészán túl vannak a vödrök, abba átöntik, fejik a másikot. Beviszik a majorházba a tejet, akkor ott van egy nagy *kád*, abba beleöntik, szűrve, *megszűrik* a tejet. Van két olyan 80 centi hosszú fa, arra rá van kötve egy gyapjúból szőtt takaró, teritő. Azon átszűrik a tejet. Olyan sűrű és gyapjas, hát az nem enged át semmi piszkot, semmi apróságot. Kétszer megszűrik, akkor *megóccsák, ótóval. Bárányótóból* készítnek... Friss bárányt vágnak és annak az ótójából készítenek ótót, ecettel, avval megóccsák, és ennek kell másfél óra, két óra, amíg *megalszik a tej* keményre. Akkor a sajtcsináló egyén, vagy asszony vagy ember, az föltürkölődzik, megmossa tisztára kezét s *összegyűjti* azt a *tejet*, a *kádba*, egy sarokba. Akkor onnan kiveszi — úgy nevezik, hogy *kelenta* —, abba belerakja, egy finom gyócsruhába, amelyik egy kicsi gyérsége van neki, addig nyomogassa, amíg a *savót* kinyomja belőle. Az lecsurog, azt beleteszi, a savót, a *rézüstbe*, és addig főzi, amíg teljesen fölfő. A tetejére följön az *orda*, aztat egy nagy szűrőkanállal leszedi, beleteszi egy tiszta *ruhába*, megköti és fölakasztja szögre, alatta van egy fazék, abba belecsurog a *másodsavó*. *Az a szűrőkanál, amit mond, miből van?* Az bádoglemezből. Ki van luggasztva. *Régebben?* De: fából volt régebben. *Ezt szűrőkanálnak hívják? Szűrőkanálnak* hívják. Azzal kiszedik az ordát, lecsurog a savó róla, és úgy bele a ruhába, fölakasztják, akkor lesz a finom *édes orda*. *A sajttal mit csinálnak?* A sajtot kinyomják, a ruhába *összegyűjtik*, akkor van egy *sajtkéreg*, az fából vagy ilyen bádoglemezből, az is körül *lukatos*, akkor beleteszi a *szorítóba*. Azon a szorítón csavar van fölül, és addig szoríccsák ott, ott tarcsák öt-hat óra hosszát, amíg teljesen kiszorul az a *savólé* belőle, akkor, amikor kiszorul, akkor szépen fölteszik a *sajtpócra*. *S ez a szorító hogy néz ki?* A szorító úgy néz ki, hogy van két lába neki, két lábának *talpa*, és akkor van egy, átvésve, egy asztallap, és az ki van falcolva a kétláb, s fölülről megint egy olyan asztallap jön rá, amelyik mozgatható föl és le, és a fölső asztallapot szorítsa az a csavar, ami szorítható, és az nyomja ki a *sajtlevet* belőle. *Kéregbe kendővel együtt teszik a sajtot?* Kendő, vékony kendővel együtt teszik, a szorító lemezbe teszik belé; vagy ilyen fakéregből van, vagy pedig lemezből. *Amit mondott: zsemlice, az micsoda?* A *zsemlice* az, amelyikből az ordát kiszedték abból az üstből... a zsemlice az olyan édes,

még édesebb, mint a tej maga, mint a *nyers tej*, és olyan különös áromás íze van, hogy eztet még az orvosok is beteg embereknek rendelik, hogy menjen fel egy havasi legelőre, az esztenára, és ott legalább egy hónapot vagy kettőt nyaraljon, hogy „rakjon új májat". *Zsemlicének azt nevezik, amikor már kivették az ordát belőle?* Azt, azt... *Vagy azzal együtt?* Azt, ami az orda után lé ott megmarad, az a zsemlice. És abból merítenek egy kanállal, amivel egy majorházi csipor megtelik, korondi csipor, és abba aztán beletesznek két-három kanál ordát... az az ordás zsemlice erőssen tápláló. *Túrót csinálnak?* A sajtból csinálják a *túrót*. Mikor a major lehozza, annak kell érni egy olyan négy-öt napot, akkor szépen megsárgul, kicsit úgy szertenyomul, meglaposodik, és akkor aztot a gazdaasszony elvágja szeletekre... régebben úgy csinálták — nem voltak ezek a húsőrlők —, hogy akkor kézzel átmorzsálták és tekenőbe meggyúrták, addig, amíg olyan lett, mint a vaj. De most, hogy gyorsabban legyen, hát húsőrlőn átőrlik a sajtszeleket, úgy gyúrják meg; sokkal hamarább és könnyebb. Akkor, mikor ez megtörtént, akkor persze a tekenőbe rendesen megsózzák, annyira, amenyire kell, akkor belerakják a dézsába, fadézsába. És ott megérik az a sajt egypár hétre, akkor ebből csinálják azt az erdélyi túrós puliszkát. Ez ami aztán nemzeti eledele az erdélyi, juhtenyésztő embernek. *Románok hogy hívják ezt a túrót?* Azok is úgy hívják. *Túró? Brenza*, románul úgy hívják: brenza. *Vajat nem csinálnak a juhtejből?* Hát, a huncut majorok csinálnak. Nem volna szabad, de azért csinálnak. Mikor a tejet meg akarják *ótani*, kicsit megülepszik, még nincs *megoluva* (!), akkor a színt leszedik. Az már kárára megy a sajttermelésnek, mert annyival kevesebb zsírtartalma van neki. De nemigen sokan csinálnak. Azért időnként, amikor sok tej van, azért csinálnak. Ezt a saját maguk gazdasági előhaladásukra csinálják. *A savót a malacoknak adják?* A savót... van nekik, malacot nevelnek, még nagy sertést is nevelnek, úgyhogy amíg tart a több tejtermelés, addig föl tudnak nevelni egy majorháznál 8—10 darab disznót.

Arról, hogy régi időben kászuban gyúrtak túrót, hallott? Hogyne. *Ma már nem csinálják?* Máma nem csinálják. *És azt hogy csinálták?* A *kászut* azt úgy csinálták, hogy egy olyan 30—35 cm-es vadcseresnyefát kinéz, amelyiknek sima az oldala, aztot jó éles késsel meghasíccsa egy olyan 50—60 cm hosszúságban, aztot lefordíccsa — mert könnyen lefordul; a gazdag nedvkeringéstől —, akkor aztot összebújtassa körülbelül egy olyan 8 centi, 10 centi egyik a másikra enged; akkor szerez fűzfáról vagy rakottyafáról ilyen erősebb hársat, meglugassza két sorba, avval megvarrja és a fenekire átszúr keresztbe négy *pálcikót*, akkor kérget vág ki a cseresnyefa kérgiből, amelyik oda megtalál, aztot lenyomja, s ez a négy pálcika tarcsa a feneket. Azt is még egyszer avval a hánccsal körülvarrja. Szintén fedelet is csinál neki. Úgy, hogy régebben ebbe tárolták a sajtot, túrót. *Fedele miből van?* Fedele is abból a cseresnyefakéregből. *Azt a túrót aztán hogy csinálják ebben?* Azt a túrót egyszerűen úgy, ahogy a dézsába csinálják. *Belegyúrják?* Belegyúrják. *Miért gyúrták kászuban?* Azért gyúrták kászuba, hogy akkor még nem volt a háziipar ezen a faragás révén annyira kifejlődve, talán még a faabroncsot sem tudták, hogy kell megcsinálni, de ez szinte magától jött, hogy nem kell ehhez sem szerszám, sem pedig külön anyag nem kellett; a cseresnyefa hajából kitellett. *Ilyen kászutúrót meddig csináltak?* Hát én nem értem aztot, csak hallottam és láttam ilyen régi lerakott kászukot, nem ettem abból a túróból. Az már az én korom előtt volt, az már levolt járva. (Adatközlő születési éve: 1898.)

Közbevetve: hallott arról, hogy a lótejet isszák? Nem. Kóstolni hallottam, hogy kóstolták, hogy nagyon édes, de hogy isszák, erről nem tudok.

Ha háromszor fejnek, a major hányszor dolgozza fel a sajtot? Háromszor. Rögtön a fejés után feldolgozzák, akkor, amikor még új a tej. De mikor már kevesebb a tej, akkor a délit és az estélit egyszerre csinálják meg. *Az esti fejés után?* Az esti fejés után. Ilyenkor — még nem olyan hosszak az éjszakák — a majornénak egész hajnalig eltart a túró-, sajt- és az ordacsinálás.

Két seregnél hány pásztor van? Két seregnél van egyszer két pásztor, van maga a *major*, az nem jár a juhokkal, hanem van két *pakulár, fejőpakulár* és *meddőpakulár*, azok őrzik a juhokat. De ha nagyobb a sereg és olyan *vetéskert* szélére akar menni, akkor még az eszterengahajtó gyermek, az is elmegy, hogy segíjjen, hogy nehogy kárba menjenek a juhok, és jó közel tudjanak lenni a vetéskerthöz, hogy tudják lelegelni, hogy jobban tudjanak lakni a juhok. *Az eszterengahajtó?* Az eszterengahajtó gyerek szokott lenni, ha nincs gyereke a majornak, akkor fogad egy gyermeket, és annak az a kötelessége, hogy amikor a juhokat berekesztik a fejőkosárba, akkor ő áthajcsa a *nagykosárba*, a *fejőlészán* át.

Eszterengának mit hívnak? Eszterengának azt a lészát hívják, amelyiken áthajcsák a juhokat a fejésre. *Ez tulajdonképpen ugyanaz, mint a fejőlésza?* Ugyanaz, ugyanaz.

A fejőseregnek is van egy pakulárja? S a meddüseregnek is. *A majorné kint szokott lenni az esztenán? Az kint van?* Az kint, hogyne. Ott van kint. *Hát ha a major nem legeltet, nem a major dolgozza fel a tejet?* A majorné, a majorné. Mikor nincs odahaza a majorné, az esztenán, rendesen olyan majorokat szoktak fogadni, amelyiknek nem messze van a saját lakása is, ugye ott is van még valami kicsi gazdasági élet, oda haza szokott járni, vagy a major vagy a majorné egy-egy napra, akkor osztán egy fejővel kevesebb a személyzete, és akkor ha a major megy haza, akkor a majorné csinálja meg a sajtot, s ha a majorné, akkor a major; így felváltva. *Kutyájuk van?* Négy-öt kutya van. *Milyen fajta?* Ezek a lombos *kuvaszkutyák*. Nagyfajta kutyák. *Ugye, ezeket terelésre nem használják, mint az Alföldön?* De igen, meg vannak ezek is szokva. Füttyentenek, a kutya már érti, akkor megy, *téritti* a nyájat. A juhok is úgy tudják, hogy a kutya előttük körösztülmegy, akkor megfordulnak visszafelé. *Farkasok ellen is?* Farkasok ellen is, ugye, jó szaglása van a kutyának, bizony, mikor rossz idő van, őszi esős, havazásidő, akkor úgy csinálnak a majorok, hogy egy-egy pásztortüzet gyújtanak, egyik felől van a *kaliba*, amelyikbe tüzelnek, egy félfödél van, és az oldalát is kóróval vagy mivel becsinálják, hogy a szél ne találja úgy, ott van egy kutya, a többi kutyákat pedig a kosárnak a sarkaihoz megkötik, még tüzet is tesznek, azért, hogy a farkasok irtózzanak a megközelítéstől. De azért megtörténik, hogy a farkas beugrik a kosárba, akkor a juhok megijednek, *megrohannak*, és a kosarat leütik. Akkor a más két farkas, három farkas bizonyos távolságból várja a juhokat, beleugrálnak, és sokszor károkat csinálnak. A juhok ijedten a sötétben szaladnak, futnak, a kutyák is, a majorok is, de azért a farkasok annyira fineszesek, hogy több juhot megölnek. *A kutya nyakára mit szoktak tenni?* A kutya nyakára szoktak tenni láncból, vasból csinált *övet*. Úgy rendesen a kutya nyakán mindig azt hordozta, azt az *övet*, me a farkas legelőbb a nyakába harap bele, és ez nem esik jól neki, és akkor elereszti. *Ez szeges?* Szeges. Így, így állnak, mint a két ujjam, így összefogva (mutatja, ujjait egymásba fűzve), így egymásba fonódva, mint a láncszemek.

A juhok nyakára mit szoktak tenni? A juhok nyakára rézcsengetőt, hogy amelyik juh például elöl szokott járni, mindig arra kötik, hogy az

vezesse, hogy a többi irányuljon utána. *Több fajta van?* Van rézből vagy pedig ilyen vaslemezből; a vaslemezből készült, azt úgy hívják, hogy *csengető*, rézből pedig úgy hívják, hogy *rézharang. Melyik nagyobb?* Ez a kolomp, a vaslemezből csinált, *csengető*, az a nagyobb. A rézharang az kisebb. *De a „kolomp" szót nem nagyon használják?* Nem, nálunk nem, nálunk Erdélyben nem. Inkább a magyar Alföldön. *Honnan szerzik be ezeket a csengettyűket?* Lehet venni.

Pásztoroknak milyen botjuk van? A pásztoroknak egészen kifaragott gyönyörű botjuk van, kicifrázva székely motívumokkal, kígyót faragnak rá, másik oroszlánfejet, másik kutyafejet. *Milyen fából?* Azt tövisfából csinálják, vagy pedig somfából. Erős fa az, bírja a faragást, úgy szépen megmarad, a kisebb részek is megmaradnak, abból csinálják. *A bot vége?* Nálunk a botnak a fölső vége egy tojás alakú gomb, az a fölső vége. És akkor utána egy maroknyi széles sima rész, és azon alól jön osztán a kicifrázott rész.

Azt mondja el most, legyen szíves, hogy az esztenán milyen építmények vannak? Az esztena egyszerű négy falból áll. Szétszedhető négy fal, amelyik kettőt fölállítsa az ember, azt a kettőt, amelyiknek egyikén az ajtó van, felállíccsa, és két ember megfogja, akkor olyan rovása van, a más két oldalt odateszi. Mikor oda beletette — alul is rovás, fölül is rovás —, akkor a négy fal áll együtt. Akkor két födél van, és a két födél alatt ilyen hegyes két *bütü* van, *esztenabütü*, annak három *csapja* van, akivel a deszka rá van szegezve, azt is fölállíccsák, a tetejére egy *kontyfa* jön annak, annak a két *ódalfödelet* beboríccsák. Három szarufából áll az egyik ódal is, a másik is, az be van *lécezve* a zsindellyel megkötve, hogy könnyű legyen. Azt fölteszik, és az *ódal* fölső gerendája be van vésve, a *szarufának* pedig *makkja* van, beleengedik, fölül megkötik, és akkor áll.

Egyébként hogy hívják ezt a...? Majorház. Havason is ilyen van? Havason is ilyen van. *Na most, mi van a juhoknak?* A juhoknak *lészából* kerített *kosár. Kosár.* Ami három szakaszból áll, egyik a *meddükosár*, a középső, a nagy az a *fejő-háló kosár*, és a kisebbik az *eszterenga.* Oda rekesztik bé előbb a juhokat, akkor az *eszterengalészán* hajcsák át, akkor azt ott lecsukják, és a *nagykosárba* hálnak a juhok. Este mikor kifejik, ott maradnak, reggel pedig egy lészát félrevesznek, és átterelik megint ugyanabba a *fejő-, eszterengakosárba*, onnan megint *átfejtik*, akkor amikor két éjszaka ott háltak, akkor *fordíccsák át a kosarat* egy friss, új helyre, hogy a trágyázás tovább folyjon. Nagyon hasznos a juhtrágya. *Ahol a fejőhely van, van valami fejőfödél a pásztoroknak?* A pásztorok fölött van. Mikor erős napsütés van, vagy eső, akkor fölteszik. Mikor pedig olyan kellemes borongós idő van, hogy nem tűz rájuk a nap, se nem *es*, akkor nem teszik föl.

A lésza milyen? A *lésza* deszkából van. És amikor a *deszka*-lészák megromlanak, pótolni kell, akkor ilyen fiatal fából, ha fenyveserdő van s hulladék van, akkor kiszáradt fenyőlécekből csinálják, megfaragják, és abból ötöt-hatot egymásra szögeznek *hevederekre*, és az pótolja a deszkalészát. Annyira sűrűn, hogy a juh ne tudjon kibújni, farkas ne tudjon beférni. Olyan 10—12 cm-re egyik a másiktól. *Milyen hosszú a lésza?* 4 méter hosszú. A rendes lésza. *És rúdból nem szoktak csinálni?* Rúdból, az csak *marhakosarat* csinálnak, a szarvasmarhák részire. Azokat is éjszaka... éjszakára abba rekesztik be. *Azt is forgatják?* Azt is igen. De már azt kéthetenkint csak. *Az is lészákból van?* Az nem, az *ru*dakból van. *Hogy van az?* Az úgy van csinálva, hogy így... ilyen másfél méteres *karókot* csinálnak, azt fölverik, így áll keresztbe a teteje. Akkor a tetejire átnyújtanak hosszú rudakot, és az ódalára is három sorba. Három sorba nyújtanak, és aztot ilyen *boszfenyőágakkal* megkötik. Vagy pedig *csapot* ütnek elejibe, hogy ne hulljon le. *A juhkosárt hogy erősítik össze a lészákból? Karókkal.* Minden *lésza* összeér, olyan 10—15 centit egyik a másik után, és akkor minden közre ütnek egy karót, a közepre másik karót, és a harmadikot megint a lésza végihez. Minden négyméteres lészához jár három karó. *Kívül vagy belül ütik le?* Egyiket kívül, kettőt kívül és egyet belül. Hogy befelé ne dőljön, kívül pedig azért ütnek kettőt, hogy a juhok, ha megriadnak, hát nem tudják olyan gyorsan kinyomni. *Nincsenek a karók összekötve?* Nincsenek. *Fent karikával?* Nincsenek. Mikor elromlik a karó, akkor tűzre dobják, s mást csinálnak helyette. *Szóval nem úgy csinálják, hogy kívül-belül ugyanott leütnek egy-egy karót?* Nem. Hullámosan. *A lészának a végét, ami lefelé megy, hevedernek hívják? Hevedernek. Ez ki van hegyezve?* Az nincs kihegyezve. *S amit Csíkban fogaslészának hívnak?* Hát, az csak a *fejőlésza.* Csak a fejőlésza fogas. *Mint a sövénykerítés, olyan fonott lészák nem voltak?* Nem, mert azt már nehezebb szállítani. Csak ilyen lészák, amelyik áll olyan 4—5 szál deszkából, olyan 10—15 cm-es deszkából, olyan másfé méteres magas. *Szóval egy esztenán egy kosár van, három részre osztva?* Egy kosár. Három részre osztva. *A fejősereg, meddősereg...* — harmadik az *eszterenga. Említette, hogy a kosár mellett szokott lenni egy kis kaliba, a pásztoroknak.* Igen, amelyikbe hálnak a pásztorok. Oda tüzet tesznek... *Az milyen?* Az éppen olyan, mint a majorház fedelinek az egyik *oldala.* Ugyanolyan. Három méter hosszú körülbelül, két és fél méter hosszú *lecek* (!) vannak, és arra zsindely van szögezve. *Hogy támasztják fel?* Két *csáklyásfával. Oldala van?* Van neki, osztán olyan két kisebb oldala; háromszögű, amelyik az ódalt védi teljesen, s az eleje, amelyik a kosár felé van, az szabadon van, és abba ég a tűz, és kétfelől a *major* és a *fejőpakulár* és a *meddüpakulár* is, ha nagyobb, de ha gyerek, az bemegy az asszonhoz aludni a majorházba. *Min alusznak a pásztorok?* Pásztorok a fődön. *Raknak fenyőbojtot?* Amikor esős idő van, igen. De máskor leteríti a subáját, és azon alszik. *De subának nem hívják nálunk?* Nem. Nálunk úgy hívják, hogy *köppen. Miből van? Posztóból.* A régebbi majoroknak, azoknak osztán van ilyen *kozsók*, úgy hívják. Juhbőrből, kiérelt juhbőrből van csinálva.

A majorház belül hogy néz ki? A majorház belül: van egy törpe ágy a majornénak, amelyiken alszik; akkor van a sarokba a tűzhely, amelyiken főzik az ordát; és van a *kelenta;* van egy láda, amelyikbe tartsa az ő élelmit; a láda fölött van a *póc*, amelyiket végigraknak sajttal; van megint egy pad, amelyiken tartsa a *fejőedényeket;* van egy tiszta vizes edény, amelyikbe vizet tart, és egy fogas, amelyikre a *zsemlicés csiprokot* felaggassa. Hogy mikor fölmennek a gazdák, többen, van neki 10—12 *korondi csipra*, amelyik körülbelül... *Miből van?* Az agyagból készült. Korongon készített mázas csipor. És akkor ő egyszerre tud *zsemlicét* adni 10—12 embernek. Ha többen mennek, például *juhnyírás* idején, amelyik úrnapján van, az sorba mindenkinek; úgyhogy megtörténik, hogy egy üst zsemlice el is fogy egyszerre. *Tűzhely hogy néz ki?* A tűzhely két lapos kő, olyan 40 cm átmérőjű, körülbelül 50—60 centiméter hosszú, össze van kettő állítva, és abba van a tűzhely. Van egy vasból készült *gócláb*, arra akasszák föl az üstöt. *Rovásai* vannak. Az forgatható, az alsó fele földbe van, és a fölső fele egy *csáklyás kampóba* van beleakasztva, azon osztán tudja forgatni, hogy a tűzhöz közelebb vagy távolabb legyen. Ha ki akar futni, akkor egy kicsit künnebb ereszti, úgy aztán addig, amíg megforrt, akkor félrefordíccsa, leveszi, és így főzi az ételt magának; van egy kisebb *rézüstje*, van aztán *vasfazaka*, s azon főzi magának a tüzelőn az ebédet és

vacsorát. *Nyírás mikor van?* Nyírás június derekától június végéig. *A gazdák mennek ki?* A gazdák mennek ki, és mindenki a saját maga juhát *megnyíri. Egyszerre?* Hát nem éppen egyszerre, hanem mindenki ez alatt a két hét alatt meg kell történjék az összes nyírás. *Egyébként, nyírásnak vagy nyírésnek nevezik? Nyírés! Juhnyírés! Az olló milyen?* Vannak azok a önnyitó rugóval gyári készítményű ollók, és vannak ezek a régebbi *cigányollók*, amit a cigány készít, és két fogója van neki . . . úgy van szerelve. *Ezek az építmények, amit elmondott, ezek fonn a havason vannak?* Fönn a havason. *S lenn?* Ugyanilyen. *Azokat viszik fel?* Nem, ott is van, meg itthon is van. *Majorház?* Majorház. *Tavasszal, amit használnak, azzal mit csinálnak?* Azzal, amit tavasszal használnak, aztot beviszik a faluba, és a *majorbírónál* elhelyezik. *Kosarakat?* A kosarakat is. *S ami kint van a havason, azt úgy viszik ki?* Ami kint van a havason, azt osztán, mivel ott nekünk nincsen épületünk, hát a legközelebbi háznál le szokták hordani, és oda elraktározzák télire, és tavasszal kiviszik. *Ősszel, mikor lejönnek a mezőre, melyiket használják?* Az itthonit.

Kint is forgatják a havason, sűrűn, a kosarat? Minden második vagy harmadik nap csak, mert kint szénafű van. Kaszáló van. *Régi időben is kosaraztak a havason?* Igen. *Egyébként most kosározásnak hívják a székelyek, vagy kosaraztatásnak? Kosározás! S lent milyen sűrűn forgatják?* Mindennap. Mindennap azért, hogy gazdaságosabb legyen a trágyázás. *Hogy hívják azt, aki a gazdák részéről vezeti az ügyeket? Majorbíró.* Úgy hívják, *majorbíró. A gazdák választják?* A gazdák választják, minden esztendőbe. Sorra megy! Az marad ki, aki vagy nagyon öreg, vagy olyan elfoglaltsága van, hogy a gazdasági helyzete nem engedi meg, hogy ezzel foglalkozzék — me éppen elég foglalatosságot ad; — rendezni a kosározásnak a menetét és rendezni a sajtnak a beszállittását, ez a majorbírónak a gondja. *Milyen sorrendben szokott lenni? Házak szerint?* Házak szerint, házszám szerint. *De csak az, akinek juha van, ugye?* Csak akinek juha van, csak az, akinek juha van. *Fizetése van neki?* Nincs, nincs. *Nem kap semmit?* Sorba megy. *Szoktak tartani összejöveteleket?* Hogyne, *majorgyűlésnek* hívják. *Hol tartják?* Ezt a községházánál. *Hány van évente?* Három, rendesen három. *S a gazdáknak ezt a társaságát hogy hívják? Majortársaság.* Két társaság van. Fölszegi társaság és alszegi társaság. *A tejleosztás minek alapján történik? Juhszám* arányában. Minden darab juhra, amelyik rendes tejelő juh, arra adnak 9 kg *sajtot* és másfél kg *ordát*. Ez a fizetés. *Mennyit kell adjon a juh ehhez?* A juh? A juh, például, régi megállapítás szerint, egy darab juh Szent János-napkor, június 24-én, kell adjon egy deci tejet. S ez ha ad egy deci tejet, akkor az egész fizetést érdemel. Fél decit: fél fizetés jár, négy és fél kiló sajt és az ordának is a fele. *Júniusban ki megy ki tejmérésre?* Tejmérésre egy bizottságot neveznek ki, és az olyan időbe megy, hogy azt a major nem szabad hogy tudja. Me ha a major tudja, az erdőbe a jobb tejes juhokat mind megfeji, s akkor mikor vizsgára kerül, akkor nem adnak tejet. De ezt valahogy úgy csinálják, hogy a major ne tudja meg. *S kiket szoktak kijelölni?* A bizalmasabb embereket. *Szeres majorság nem volt; hogy a tej szerint osztották el?* Vót az is, régen. *De maga már nem érte?* Nem. Nálunk nem volt, hanem a szomszéd községekbe, például Siklódon, ott nagyon gyakorolták. *Hogy hívják?* Szeres majorságnak hívták, de az úgy történt, hogy a gazda, mikor juh arányában ahány napi fejést kapott, hát azokon a napokon ő maga ment ki fejni, és a majorral együtt fejt, és abból ami sajt lett és orda lett, az mind az övé lett. És a major külön fizetést kapott.

A havasi legelő kié volt? A havasi legelő a közbirtokosságé volt. *Hogyha juhot hajtott ki rá valaki, kellett fizessen?* A múltban nem. *De*

hogyha nem volt közbirtokossági tag az illető? Mindenki az volt. *És a nyomásra mindenki hajthatott ki?* Igen. *Ha nem volt földje?* Ha nem volt földje, akkor is. *S újabban legelőbért kellett fizetni?* Legelőbért. *Mennyi az?* Minden darab juh után 15 lej. Most. *Kié az a majorház?* A majorház a községé. *S a régi időben?* Régi időbe is. *S a kosarak?* A kosarak is. Úgye, megvolt kétfelé osztva, két társaság volt; a *társaságé*. Egyik társaságnak is megvolt a maga felszerelése, a másik társaságnak is megvolt a maga fölszerelése. *Az a kaliba?* Az is. *Szokták, hogy a majorházat bérbe adják?* Igen. *S mit fizettek?* Azért nem kellett semmit fizetni. Akinek nem volt elég gazdasági épülete ugye, az vagy polyvának, vagy ősszel, amikor a fa levele ehullt, hát sok *lapit* összegereblyézett, téli takarmánypótlásra a juhoknak, és azt teletöltötte lapival. *Eszerint a gazdáknak legelőért nem kellett fizetni?* Nem. Volt olyan időszak, amikor valamilyen alapot akart megteremteni a birtokosság, valamire tervet csinált, akkor kirótt egy bizonyos mennyiségű összeget, hogy minden darab juh után ennyi taxát fizessünk, hogy az az alap legyen előállítható.

Pásztornak mennyit kell fizetni? A pásztornak minden darab fejő juhra kellett fizetni egy kilós kenyeret, ha több volt, az se volt baj, nem vágta le az ember; vagy pedig két kupa szitált puliszkalisztet. És azonkívül kellett fizetni *tavaszi őrzésbe* egy kupa gabonát, akár kukorica, akár búza; rendesen fele az kell legyen, kukorica vagy búza, de amelyikből jobb termés volt, abból többet adott, s a másikból kevesebbet. A *meddőkre* pedig három kupa gabonát kellett fizetni; amit a major nem fejt. És egy le) *bocskorpénzt. Ezt kinek fizették, a majornak?* A majornak. *Sajtot, ordát kapott a major külön?* Amennyi neki kellett, az egészet ő kapta . . . ő gazdálkodott belőle, és amikor jó nyár van, és nincsen sok gyenge fejő juh, akkor a megállapított őstörvény az, hogy minden darab juh után a major kap öt *komponasajtot* és három kiló ordát. Amelyiknek fele a gazdáé, fele megmarad neki, azt ő eladja, abból ő rendezi a pakulároknak a *fizetését*, és az neki a jövedelme. — Ennyi kijön neki, ha jó nyár van. Ha jól jár az idő. Úgy, hogy . . . fele tejtermék az neki marad, ha jól sikerül és jó esztendő van. *Gyapjat szoktak adni?* Nem, nem. *Kész ételt?* Semmit sem. *Amikor van a nyírás, akkor se visznek?* Szoktak vinni külön, osztán azonkívül pedig ilyen kerti veteményeket, ugye friss babot meg salátát, krumplit, ezeket aztán adnak a gazdák, gyümölcsöt. Jól jön ki a major, mikor jó esztendő van. *Tűzifát? Tűzifát*, amennyit kellett. Amennyi elfogy. Azt a *trágyáztató gazda* kell hogy adja, amikor otthon legelnek a juhok . . .

A kosározásról beszéltünk, és ott azt akartam kérdezni, hogy hogyan osztják el, hogy kié lesz a kosározás? A trágya régebben, amíg a rendes kosározás és a hármas határ tartott, azt kétféleképpen osztották el. Az egyik alap az volt, hogy *juhszám arányában* osztották el a kosározást, a másik pedig az volt, hogy *birtok arányában* osztották el a kosározást. És ha rendes körülmények között, mikor juhszám arányában osztották el, akkor három juhra esett egy éjszaka. Mikor kevesebb juh volt, akkor kettőre is esett egy éjszaka. Máskor pedig, mikor terület után osztották el, akkor egy hold után esett két éjszaka. Olyan arányban, mikor emelkedett vagy a juhlétszám, vagy pedig a birtok . . . *Persze csak azok jöttek számításba, akiknek juha volt a közös seregbe?* Akinek nem volt juha és volt birtoka, az is kapott. Ilyen rendszer is volt. *S ezért fizetni kellett?* Nem. Nem kellett fizetni. Mert ugye a birtok is a községé volt, a juh is a községé volt. *A gazda fordította a kosarat, vagy maga a pásztor?* A gazda fordította maga, de ha pásztor fordította, akkor minden *fordításért* a gazda kellett adjon két kupa gabonát. *S a havason ki fizetett?*

NÉPRAJZI MÚZEUM KÖNYVTÁRA

nak? A havason senki. *Mégis kellett forgassa?* Meg kellett fordítsa minden második nap, de sokszor három napba se fordította meg, mikor el volt foglalva. *A gazdák segítettek valamit az esztenával kapcsolatban?* A gazdák maguk szállították helyre és felállították a kosarat is, az esztenát is. Tovább kellett költöztetni, akkor szintén a gazdák költöztették. *Egy éven belül is tovább kellett költöztetni?* Mán, otthon igen. Mert volt olyan határrész, amelyiket a patak elvágott, úgyhogy a határnak egyik felin volt a fél nyomás, a másik felin volt a másik fele a nyomásnak. Akkor meg át kellett költöztetni. De ha például egy olyan 3—400 méterre távolabb kellett *kosároztatni*, akkor már az esztenát is kellett szállítani. *Tejfeldolgozásnál a gazda nem kellett segítsen?* Semmit se. *Hallott-e arról, hogy a régebbi időben tojással mérték meg, hogy a juh mennyi tejet ad?* Azzal, tojáshéj... egy tojáshéjat tele kellett adjon. *Ezt hogy hívták, mikor a tejet megmérték?* Tejvizsga. *Rovás a régi időbe volt?* Volt, amikor a major régebbi időbe nemigen tudott iskolába járni, és nem volt írástudó, akkor rovással jelezte aztot, hogy kinek mennyit adott. Ezt ő úgy értette, hogy a gazda nem értette, csak a major, aki csinálta. *Azt, hogy kié a juh, nem jelölték valamivel?* Azt ő tudta, több pálcikát állított be, egy felire írta egyik gazdának a rovását, a másik felibe a másiknak, s azt úgy tudta, hogy ahhoz senki se értett, csak ő maga. *S a juhok fülébe jegyet?* Mindenkinek külön jegyet. *Ezek milyenek voltak?* Például elölről *ájason* kivéve, egy kanyarittást kivágtak a juhnak a füliből, a másik pedig: a bal füle *likas*, a jobb füle hátulról *ájas*. Annak is egy olyan félhold alakot kivágtak, a végiből. Akkor a másik kétszer behasítva, a jobb füle és a bal füle egyszer. Az én jegyem például az volt, hogy a *bal füle likas*, és *hátul tőbe*, hátul *bevágva*. Különböző. *Honnan vették, hogy ki milyen jegyet használ?* Azt onnan vették, hogy... én például a családtól örököltem ezt a jegyet, a mi édesapánknak a juhjegye a bal fülin egy lik volt, egyéb semmi. En egy vágással eztet *meggonyítottam*, ez különböztette meg a családi jegytől. De úgy elfért a két fülön a jegy, hogy senkinek nincs az egész faluban egyenlő jegye. Mindenkinek más jegye van. *A pásztor, a major felelős?* Teljesen felelős, olyan értelemben, hogy ha a farkas elviszi a juhot, hogy semmit se tud megmutatni belőle, akkor egészen meg kell fizesse. De ha a fülit meg tudja mutatni, vagy bőrdarabját, és az elfogadható, akkor felit kellett megfizesse. S ha pedig elpusztult, és nem a major hibájából, hanem valami betegség által, akkor nem kellett semmit fizessen. Az a gazda kára volt. *Milyen betegségek fordultak elő?* Himlő, rüh és métely volt nagymértékben, de most már a métely *(métej)* elleni betegség a disztol az annyira gyógyhatású volt, hogy az ember ha rendesen adagolta, hát az megmentette és megtisztította a juhnak a belső részit a mételytől. *A major fel szokta írni, hogy ki mennyi juhot ad?* Pontosan *listát* vezet. Annak az alapján, az összeállított lista alapján fizet ő, és oda mindent beír. *Ősszel mikor verik szét a sereget?* Rekedetkor. Addig a major felelős róla. *Ősszel külön fizetnek a legeltetésért?* Ősszel minden darab juh után különbség nélkül, mikor a fejés lejárt, minden darab juhra kap egy *kupa gabonát*. *Tehát hogy van a pásztorbér, amíg a fejés befejeződik, mennyit fizetnek?* Míg a fejés befejeződik, a fejésre kap, minden darab fejőre kap, akár egy kenyeret, ami két-két és fél kiló, akár pedig két kupa megszitált *puliszkalisztet*. Egy lej *bocskorpénzt*. A meddükre pedig kap tavaszra is egy kupa gabonát, nyárára is egy kupa gabonát, őszre is. A fejőkre pedig csak *őszi fizetés* jár külön, mert a sajt után megkapja a kenyeret vagy a lisztet.

PINCESZER, ASSZONYFARSANG, FARSANGOLÁS

LUKÁCS LÁSZLÓ

A *pinceszer* a szőlőhegyi mulatozás sajátos alkalma, amely a Dunántúl falvaiban napjainkig élő szokás. A szőlősgazdák családjuk szükségleteinek megfelelően demizsonban hordják haza szőlőhegyi pincéjükből a bort. Az időosebbek télen lehetőleg mindennap felkeresik a pincét, sokszor csak azért, hogy megnézzék: nem csöpög-e a hordó, nem pattant-e meg a hordóabroncs? A boraikra igen büszke szőlősgazdák a pincéjük felé járó ismerőseiket behívják borkóstolóra. Az így összejött emberek aztán sorra járják egymás pincéit. A borkóstolás mindenütt megismétlődik.

Szórakozásra, nótázásra jó alkalom egy-egy pinceszer. Gyakran ugratják is egymást a szőlősgazdák: „Te Józsi, hordóize van ennek a bornak!" Mire a felelet: „Hát zsákíze nem lehet!" Szóval és nótával biztatják egymást az ivásra, úgy, ahogy az a pincebeli csákvári zöld boroskorsókon olvasható:

Igyál jegyző, igyál pap,
Nem lesz mindig János-nap!

A gazda névnapján (András-napkor, János-napkor, József-napkor) és a nagyobb egyházi ünnepeken (karácsonykor, húsvétkor, pünkösdkor) is tartottak pinceszert.

Sóskút (Pest m.) szlovák eredetű lakosságánál 1935-ig hamvazószerda délutánján kakasütéssel választották meg a falu első legényét. Az új első legény pinceszerezésre hívta meg a falu legényeit. Pincéjénél ilyenkor húszan-harmincan is mulattak.

Pinceszerhez hasonló hangulat alakul ki a borfejtések alkalmával is. Az első fejtésre karácsony és újév között vagy január elején kerül sor. A gazdának a hordók emelgetésében, a seprő kiöntésében rokonai, barátai segítenek. A segítők egyben tanácsokat is adnak, hogyan keverjék, hogyan *házasítsák* a különböző borokat a lefejtés után. Munka közben kénytelenek gyakran kóstolgatni az italt, így hamarosan a pinceszerzéshez hasonló hangulat alakul ki. A munkát ilyenkor abba is hagyják, és teljesen átadják magukat a szórakozásnak, mulatásnak. A következő napot aztán ismét borfejtéssel kezdik.

A pinceszerezésen Fejér megye falvaiban általában csak a férfiak vettek részt. Pákozd, Dunapentele és Igar szőlőhegyeiről azonban ismerjük a nők pinceszerezését, az ún. *asszonyfarsangot*. Pákozd szőlőhegyein századunk első felében még „a farsang búcsúja az asszonyoké volt". A férfiaknak a farsang utolsó vasárnapján otthon kellett maradni az állatokat és a háztartást ellátni, a pincébe a nők mentek. Egész nap ott ittak, mulattak a férjes asszonyok. Az asszonyok-lányok pinceszerezésének szokása Igaron napjainkban is él. Hamvazószerdán tartják meg, ezért hamvazásnak nevezik. Ezen a napon az asszonyok és lányok karjukon kolbászt, sonkát, rántott húst tartalmazó kosárral csoportokban mennek

ki a szőlőhegyi pincébe, ahol vidám mulatással búcsúztatják el a farsangot. A falu teljes egészében református vallású, így a hamvazószerdai szigorú böjtöt nem tartják.

Pázmándon farsang utolsó vasárnapjától húshagyókeddig hangos volt a szőlőhegy. A gazdák a családtagokat, rokonokat, jó barátokat összehívták a pincébe. Férfiak, asszonyok, lányok, legények is jöttek. Kosarakban *siskát* (farsangi fánkot), kolbászt, rántott húst, tepertőt hoztak a pincébe. A présházban ettek-ittak, mulattak. Sokszor éjfélkor vagy csak másnap reggel értek haza. Ez a *farsangolás* szokása, amelyet a velencei szőlőhegyen hasonlóképpen tartottak meg.

Tordason farsang utolsó három napján a lányok és a legények *farsangoltak* a szőlőhegyen. Szalonnát, kolbászt, húst, *siskát* vittek magukkal; gulyást főztek, és forralt bort készítettek a présház nyílt tűzhelyén. 10—15 fős csoportokban végigjárták egymás pincéit, mindenhol ettek-ittak, daloltak-táncoltak. Megtörtént, hogy valamennyien felkerekedtek, és meglátogatták a szomszédos Gyúró község szőlőhegyén farsangoló barátaikat, ismerőseiket.

Adony német lakosságánál a farsang végén három napig tartott a bál, a mulatozás. A vasárnapi bál után hétfőn reggel a legények bandákban 3—4 kocsival mentek ki a szőlőhegyre, ahol délután három óráig tartott a pinceszerezés, majd ismét kezdődött a bál.

A pinceszerezés és az asszonyfarsang szokását a Dunántúl más területeiről is ismerjük. A Somogy megyei Mernyén farsang utolsó vasárnapján a férjes asszonyok, húshagyókedden a lányok pinceszereztek. A Tudományos Gyűjtemény 1834. évi kötetében Oláh János Balaton melléki tudósításában olvashatjuk:

„Itt a' szőlőhegyen ha valaki keresztül megyen, és az ő szóllások szerént lyukas pintzét (kinyílt ajtajút) lát, és hívatlan is bé nem tér, azért dorgálást, pirongatást, és szemrehányást nyer. Divatozik itt egy különös szokás; de leginkább Köveskál táján, mellyet *pintze szerezésnek* nevezneK. Abból áll ez: hogy a' Komámasszonyék összvesúgnak, ki kolbászt, ki rétest, ki sódart, ki fánkot, ki sült baromfiat vitetvén ki a' szőlőhez, elkezdik a' lakozást a' szélső pintzénél, onnan tovább mennek, mindenütt mulatván vígan, de tisztességesen egy ekeveset, míg nem összevjárják a' barátságos hajlékokat. Ilyenkor a' férjfiak is néha rajtok ütnek a' mulatókon véletlen, a' mikor még nagyobb szokott osztán lenni a' vigasság."

---

90 éves a Palóc Múzeum

A balassagyarmati Palóc Múzeum április 22-én tudományos tanácskozással ünnepelte fennállása 90. évfordulóját. A tanácskozás *Nagy Iván* életének és munkásságának kérdéseivel, valamint muzeológiai problémákkal foglakozott. Közreműködtek: Horváth István, Madarász László, Esze Tamás, R. Várkonyi Ágnes, Nagybákay Péter, Kovács Anna, Kapros Márta, Baráth Ferenc és Zólyomi József. Az emlékünnepség keretében került sor Nagy Iván szobrának a leleplezésére is.

MUNKA, ÉLETSTÍLUS, KULTÚRA

HEIKKI KIRKINEN (Finnország)*

Finnország önálló állam. Az önálló állam két alapvető követelménye a meghatározott földterület és az ezt megmunkáló lakosság. Finnország lakossága nemzetté kovácsolódott össze. A nemzetet a közös munkában összeforrott emberek alkotják, s megvan bennük az összetartozás érzése. Ez a jellemzés a kisebbségi csoportokra is érvényes. Finnország lakosainak kb. 6,6%-a svéd anyanyelvű. A svéd a finnel egyenrangú államnyelv. Néhány ezer lapp és néhány száz cigány anyanyelvű ember is él Finnországban. (Amerikában kb. 200 000, Svédországban ugyanennyi, a Szovjetunió határ menti vidékein mintegy 93 000 finn anyanyelvű él. — A fordító megjegyzése.) Finnország nagy területén viszonylag kevés lakos él. A 337 000 km^2 földterületen mindössze 4,7 millióan élnek, az átlagos népsűrűség 14 fő/km^2. Földünk észak—déli irányban több mint 1000 km, kelet—nyugati irányban pedig kb. 500 km. Éghajlati viszonyai vidékenként változnak. Legfőbb természeti kincsünk a fa, a víz és néhány ércfajta.

A finnek iskolázottsága igen magas fokú, technikai képzettségük jó. A társadalmi rendszer szilárdnak mondható, az ország nemzetközi helyzete kedvező a nagy, szocialista Szovjetunió és a kisebb, gazdag skandináv országok szomszédságában. A finnek önálló népi hagyománnyal rendelkeznek, és minden előfeltétel adott ahhoz, hogy nemzeti öntudatuk jó irányban fejlődjön, hiszen „reálisan felmérik saját helyzetüket és tiszteletben tartanak másokat". (Urho Kekkonen elnök szállóigévé vált szavai: „Arvata oma tilansa ja antaa arvo toiselle.")

Mindezek alapján minden lehetőségük megvan a finneknek arra, hogy magas életszínvonalon éljenek, jól érezzék magukat hazájukban, gazdasági életüket fejlesszék, hiszen ma is a világ húsz leggazdagabb országa között tartják számon Finnországot. A növekvő jólét azonban a finneknél is fokozódó elidegenedéshez vezet.

Nehéz megmondani, merre fejlődik majd nemzetünk a jövőben. Gondjaink nagyok; a munkanélküliek aránya magas, a fejlett ipari országok közötti gazdasági verseny szorítása egyre fokozódik, ez Finnország külkereskedelmét, a lakosság életszínvonalát jelentősen befolyásolja. Gond az is, hogy az emberek keveset tudnak társadalmunk, kultúránk, nemzeti értékeink megbecsülésének fontosságáról, hazánk nemzetközi helyzetéről. Az elidegenedés fő forrása az értékek társadalmi, gazdasági és területi megosztottsága, az ember és ember közötti különbségek, melyek a nép egy részét állandó érdekvédelmi helyzetben tartják, az emberek hol a kiváltságaikért, hol pedig egyenlőségükért harcolnak.

* Heikki KIRKINEN 1927. szeptember 22-én született Kuusjärviben. Küzdelmes gyermekkora fogékonnyá tette a társadalmi problémák iránt. Több könyvet írt Kelet-Finnország történetéről. Érdeklődési körébe tartozik a finn népköltészet és a görögkeleti egyháztörténet. Finnország legfiatalabb egyetemének, a tízéves Joensuui Egyetemnek megalakulása óta rektora. Itt közölt cikke a Näköpiiri című folyóirat 1979. 9. számában jelent meg finnül.

A Joensuui Egyetem rektora Kirkisen Heikki a Finn Irodalmi Társaságban Helsinkiben. Kép: Saanio Matti (Rovaniemi, Finnország)

Finnország nem áll egyedül gondjaival. Igen sok fejlett ipari ország küzd hasonló problémákkal. Korunkra a nemzetközi kapcsolatok kiszélesedése és az együttműködés jellemző. A kereskedelem és a hírközlés fejlődése szinte a világ minden országát kapcsolatba hozza egymással, s ez bizonyos fokig kölcsönös függőséget is eredményez. Az egész földgolyó, az emberiséggel a hátán szinte rendszerszerűen működik. Ez a rendszer egyelőre még nincs jól programozva, inkább kiszámíthatatlan erők kusza rendszeréről beszélhetünk.

Finnország az európai népek kultúraközösségében él, de leginkább a szomszédos országokkal működik együtt. A nemzetközi méretű kölcsönös függőség a mostani hosszan tartó gazdasági pangás idején a különböző országokban hasonló módon nyilvánul meg. A múlt télen, Európa különböző országainak újságjait olvasva észrevettem, hogy minden országban legfontosabb feladatnak a munkanélküliség felszámolását, a nemzetközi versenyképesség fokozását és a kereskedelmi mérleg kiegyenlítését tartják. Úgy gondolom, hogy ha Európa 20—30 országa egyszerre szilárdítja meg nemzetközi versenyképességét, bizony a körforgás szédületes sebességűvé válik. Nem hiszem, hogy egyetlen ország állampolgárai is hasznot húzhatnának ebből a nagy nemzetközi versengésből, végső győztes bizonyára nem lenne. Mindössze egy munka- és életstílustípus folytatódik így, ha úgy tetszik, nevezhetjük ezt nyugati civilizált életstílusnak.

A világ minden országának és nemzetének fejlődése hasonló irányú, a gyors technikai fejlődés, az automatizáció, a termelés, az export-import növekedésének „csodáját" éljük át, a fogyasztás egyre nő, a kultúra nemzetközivé válik, kiszorítja, illetőleg uniformizálja nemzeti hagyományainkat. Mi, finnek, csak részei vagyunk e szédületes körforgásnak.

Most van itt annak az ideje, hogy feltegyük a kérdést, talán túlságosan is jómódban élünk, talán túlságosan is magas gazdaságunk műszaki színvonala. Elgondolkodtató, hogy a kis finn társadalom fenn tud tartani 150—200 000 munkanélkült, s emellett az egyre növekvő nyugdíjas-, beteg- és rokkantellátásunk is zökkenőmentes, nem jár együtt életszínvonal-csökkenéssel. Van, aki azt állítja, hogy sok munkanélkülinek életstílusává vált a munkanélküliség, és hogy nem is akar mindenki dolgozni. Ez nem egészen így van. A munkanélküliek többsége igenis dolgozni szeretne, mert helyzetét így megalázónak, bizonytalannak érzi, a munkanélküliség számukra életszínvonal-csökkenést is jelent.

Mit kell tennünk, mit tehetünk, hogy nemzetünk ismét visszakapja önbizalmát, hogy ismét jusson mindenkinek munka? Nyugatias beállítódásunk alapján akkor érezzük magunkat megelégedetteknek, ha dolgozhatunk, és a munkánkból megélhetésünket biztosítani tudjuk. Mit kell tehát tennünk azért, hogy jobban érezzük magunkat hazánkban, hogy örülhessünk annak, hogy finneknek születtünk és ebben az országban élünk, vagyis azonosulni tudjunk magunkkal, legyen ún. identitásunk, s ne legyünk az emberiség tengerében fuldokló nemzet?

Az utóbbi időben sokat hallottunk és olvashattunk az értékrendvizsgálatról, ennek szükségességéről az anyagi, társadalmi és művelődési életben. Új értékrendre van szükségünk, de nemcsak az elméletben, hanem a gyakorlatban is. Sok szó esett pl. arról, hogy a korlátlan iparfejlesztés nem lehetséges korlátozott méretű földgolyónkon, ahol a nyersanyagkészletek kimerülőben vannak. Mégis az állandó fejlesztés határozza meg mind az ún. piacra termelő, mind pedig a szocialista és a fejlődő országok gazdaságtervezését. Egy adott fokon ez a szemlélet hatalmas válságokhoz vezethet, hacsak idejében nem vizsgáljuk felül álláspontunkat.

Nemrégiben néhány közgazdász megállapította, hogy a bruttó nemzeti jövedelem (BNJ) hibás és félrevezető gazdasági mérce az egyes országok gazdasági teljesítményeinek mérésére. A BNJ azt az értéket jelenti, amelyre egy ország egy év során a termelésből és a szolgáltatásokból szert tesz, de hiányzik ebből az az érték, amit maga a természet állít elő, pl. természeti gazdaság formájában. A ENJ mértékadó szerepéből következően a gazdaságvezetők úgy gondolták, hogy minél több árut és szolgáltatást kínálunk, annál magasabb lesz a BNJ, és azzal együtt az életszínvonal is. Ennek alapján teljesen mindegy, hogy nemzeti szempontból szükséges-e vagy szükségtelen az az áru, amit termelünk és fogyasztunk. Ha a munkanélküliség a kívánatosnál nagyobb arányúvá válik, akkor lépéseket tesznek ennek megszüntetésére, ha a BNJ csupán évi 4,5%-kal növekszik, akkor a munkanélküliség is a „természetes" szintre esik. A közgazdászok hangoztatják, hogy a BNJ mellett más szabályozóra is szükség van, olyanra, amely jobban számol az élet valóságával.

Sokan azt is hangoztatják, hogy az életszínvonal és az életminőség nem azonos jelentésű fogalmak. Az elanyagiasodott, túlzottan is műszakivá vált, technokrata és bürokratikus szellemű, íróasztal mellett megszerkesztett életszínvonal korántsem elégíti ki minden ember igényét. Éppen az emberiesség hiányzik belőle, az, ami az életet az életre érdemessé teszi.

A szociológusok megvizsgálták, hogy mit kell tennünk a jó emberi közérzet kialakítása érdekében. Szerintük a következőket kell biztosítani: 1. a munkát, azaz állandó munkahelyet és jövedelmet, 2. jó lakásviszonyokat, 3. jó egészségügyi ellátást, 4. jó iskolázási lehetőségeket, 5. jó társadalmi környezetet, azaz jó emberi kapcsolatokat. Több kutató hangsúlyozza, hogy az egyéniség, az önálló személyiség kiteljesedéséhez igen fontos az, hogy minden embernek sikerüljön személyiségének megfelelő munkát találnia. Lényegesnek tartják tehát a személyiséget és ennek elismerését a közösségben. Az egyén, a család, a területi és a szociális csoportok önállóságának, sajátosságainak tiszteletben tartása, a személyiség fejlesztése a kultúra fejlődése szempontjából is döntő jelentőségű. Nem olyan lehetetlenek ezek a követelmények, hogy ne nudnánk őket megvalósítani. De hogyan?

Jó képességekre, merészségre, folyamatos és kitartó munkára van szükségünk, új stratégiát kell kidolgoznunk, hosszú távú terveket kell készítenünk. Nem szabad tovább futnunk a kifullasztó nemzetközi versengésben, hanem csökkentenünk kell a fejlesztés ütemét, meg kell vizsgálnunk, hogy merre is haladunk, s még inkább azt, hogy merre is szeretnénk haladni. Nem szabad csupán egyik évről a másikra, egyik évtizedről a másikra élnünk és terveznünk, hanem 25—50 évre előre kell tekintenünk, látnunk kell, hogy mi is várható akkor! A 2000—2050-es évek szemszögéből kell megítélnünk a vitás kérdéseket. Így aztán meg kell változtatnunk a munkánkat, életstílusunkat, a kulturális életünk irányát. Persze, egyik napról a másikra nem tudunk elszakadni az eddigi versenyszellemtől, és nem is ajánlatos elszigetelni magunkat a nemzetközi élettől, de hosszú távú tervezéssel könnyíthetünk helyzetünkön, önellátóbbakká válhatunk, megszüntethetjük a munkától való elidegenedést, megváltoztathatjuk életstílusunkat és kultúránkat. Gondolkodnunk kell a dolgon, és a közeljövőben meg kellene szerveznünk a hosszú távú tervezés országos bizottságát. Ennek egyrészt parlamentáris jellegűnek kellene lennie, hogy így az ország különböző érdekeltségű rétegeinek nézeteit képviselje, másrészt az is lényeges, hogy jól képzett szakembereket

Salosen Antero Hoitolából (Észak-Karjala). Kép: Mikko Savolainen (Ilomantsi, Finnország)

egyesítsen. A bizottság tagjainak átfogó ismeretekkel kell rendelkezniük, nagyfokú szellemi rugalmasságról kell tanúbizonyságot tenniük, egy-egy problémát a távlatok aspektusából kell szemlélniük és megítélniük. E szakembereknek bátorságra is szükségük van, hogy hosszú távon a valósággal adekvát alternatív mintamegoldásokat tudjanak feltárni, amelyekből adott esetben válogatni lehet.

Gyakran elválasztják egymástól a munkát, az anyagi és szellemi szükségleteket. Ez az elválasztás azonban nagyon mesterkélt. A kultúra fogalmát értelmezhetjük az ember szellemi tevékenységeként, e tevékenység eredményeként létrejött tudományos, művészeti, vallási, filozófiai és ideológiai termékként, de ezek egyike sem független a munkától és az életstílustól. Mint már említettem, a „nyugati embertípusnak" annyira a munkába gyökeredzett a lába, hogy munkanélküliként — még ha a társadalom ki is elégíti szükségleteit — a munka elvesztésével életét értelmetlennek látja, emberi értékét, énjét veszíti el. Ezért nem kerülhető el az új munkamegosztás, a társadalmi tevékenység megszervezése és e megszervezett munka újraértékelése nemzeti műveltségünk, hagyományaink szempontjából. Itt azonban látszólag ellentmondás mutatkozik a modern műszaki fejlődés és kitűzendő céljaink között. A gyors technikai fejlődés során egyre kevesebb munkaerőre van szükség, egyszóval hosszú távon az árutermelő nemeztgazdaságokban nem jut mindenkinek munka.

Mi hát a teendő? Újra át kell gondolnunk, hogy milyen jellegű munkát érdemes végeznünk, és mi lesz az elvégzett munka valódi eredménye. Folytatjuk-e továbbra is a mostani BNJ-ben való gondolkodást, azaz csak az áru egyre növekvő pénzbeli értékét tartjuk fontosnak, vagy az eddigieknél jobban figyelünk az ország és ezen belül egy-egy tájegység valós igényeire, jobban kihasználjuk a közvetlen környezet természeti erőforrásait, megpróbáljuk más irányba téríteni a gazdaságfejlesztést. Ne csupán az ipari fejlesztés, a növekvő kereskedelmi hálózat, a városiasodás legyen ezentúl csak a jelszavunk! Az energiaválság bizonyos mértékben kényszeríti is az országot, hogy jövője megszervezését önállóbb módon kezébe vegye, s ahol csak lehet, önellátóvá kell válnia. A kőolaj olyan természeti kincs, amely nem termelhető újra, amely könyörtelenül fogy, s egyszer minden készlet kimerül. Ugyanakkor pl. a közlekedésben nem találtak még megfelelő üzemanyagot a kőolaj helyett. Néhány éve, amikor az Egyesült Államokban jártam, gyakran tűnődtem azon, milyen is lesz New York, Chicago vagy O'Hara repülőtere, ha egyszer elfogy a kőolaj. Manhattan rettenetes, az ember számára lakhatatlan kősivatag. Chicago külvárosának hatalmas épületei, a több sávú sugárutak egy korszak műemlékei. S csupán Helsinki környékén kell egy kis kiruccanást tennem, hogy az itteni autópályán hasonló gondolatok merüljenek fel bennem, hogy itt bizony 50 év múlva lesz elegendő hely a kerékpárosok és lovaskocsik számára.

Az optimisták persze figyelmeztetnek bennünket arra, hogy az ember mindig kitalált valami új, a régit pótló energiát, s bizonyos, hogy most is kitalál majd valamit, ha mást nem, hát a villanyautót, s talán a villanyrepülőt is. És miből lesz majd a villany? Persze, van atomerőmű, de azt sem ajánlatos túlságosan nagy ütemben kifejleszteniünk, hiszen az urán mennyisége is véges. Az atomerőművek életveszélyes melléktermékét ezer és ezer nemzedék örökli majd. Azáltal, hogy a maghasadásból most energiát nyerünk, ezer utánunk következő nemzedéknek okozunk gondot. Az atomenergia hasznosítása valóban hosszú távú döntés, de nem is sejthetjük, hogy hat majd döntésünk a későbbi korokban.

Helyesebb lenne — legalábbis itt — Finnországban — saját energiaforrásaink után nézni. Meg kell vizsgálnunk tartalékaink felhasználási lehetőségét. Az erdők és a mocsarak a mi energiatartalékaink, amelyeket még közel sem használtunk ki eléggé. Tudatosítanunk kell az emberekben, hogy mit is jelentenek számunkra az erdők és a mocsarak. Az eddigieknél több ráfordításra van szükség, többet kell törődnünk energiahordozó erdeinkkel. Joensuu városának új erdőkutató központja kész e téren átvenni az irányító-tervező szerepét. A hazai energiatermelés sok új munkahelyet teremtene, s több olyan iparág kifejlesztését tenné lehetővé, amelyek saját természeti kincseink felhasználásán alapulnak, így megoldanák a munkaerőgondokat. Minden termelési szint minden dolgozója hasznosnak és érdekesnek tartaná a munkáját, hiszen fontos értéket teremt. A zord északi természet ölén önálló és gazdag Finnország fejlődhet kezünk munkája nyomán.

A nagyvárosokat a jövőben különösen érzékenyen érinti az energiaválság, a társadalmi válság és a nemzetközi válság. A technika mindenekfölötti tisztelete, a városi életforma vonzása már megszűnőben van Finnországban is. A Joensuuban működő Karjalai Kutatóközpont megvizsgálta pl. Észak-Karjala iskolásainak a jövőre vonatkozó elképzeléseit. Az eredmények azt mutatják, hogy az iskolások többsége tanulmányai elvégzése után haza akar térni falujába, vagy vidéki kisvárosokban szándékozik letelepedni. A lányoknak 8%-a, a fiúknak csupán 4%-a szerint kedvezőbb nagyvárosban lakni. A jólét számukra elsősorban jó emberi kapcsolatot, egészséget és érdekes munkát jelent. Ezt fontosabbnak tartják, mint a jövedelem nagyságát, a lakás minőségét vagy a szórakozási lehetőségeket. Ennek alapján olyan jelentős értékrendbeli változásokra számíthatunk, amelyeket már most komolyan kell vennünk.

Noha e joensuui felmérés alapján nem vonhatunk le messzemenő következtetéseket, több más jelből is arra következtethetünk, hogy az értékrend változóban van. A nagyvárosok lakosainak száma nem gyarapszik olyan rohamosan, mint korábban, sőt helyenként csökkenőben van. A városközpontból nemcsak az elővárosokba, hanem kisebb falvakba is szívesen költöznek az emberek. Ezért a tervezők az újabb városokban és városrészekben nem központokat, hanem inkább kisebb egységeket igyekeznek létrehozni. A régi finn falu településszerkezete a közös munka, a jó közérzet szempontjából ideális volt. Küzdenünk kell azért, hogy ismét azzá váljon. A faluközösség rendkívül sokat adhat azok számára, akik jó emberi kapcsolatokra, érdekes, egészséges és változatos munkára vágynak. A testi épség mellett egyre nagyobb hangsúlyt kap a szellem épsége. A nagyvárosok jövedelemhajhászási lidérce egyre súlyosabban nehezedik az ott lakókra, a kisebb lakóegység e tekintetben is védettebb környezetet jelent. De természetesen vidéken, falun is szükség van munkahelyekre, munkára. Csak munkával, alkotó közösségi szellemben születik olyan kultúra, amely az ember, az egyén számára is értéket jelent. Korábban az az elv uralkodott, hogy az ember menjen a munkalehetőség után. Ennek következtében az utóbbi évtizedekben a falusi lakosság tömegesen áramlott a nagyvárosokba, ipari központok felé és külföldre, oda, ahová valójában nem vágytak, ahol igazán nem is érzik jól magukat, és ahonnan — hacsak lehet — visszatérnének szülőföldjükre. Most meg kellene fordítani a dolgot; a munkalehetőségeket kell az emberekhez elvinni. A legeldugottabb faluba is lehet kisebb üzemet telepíteni, ott is lehet fejleszteni a szolgáltatásokat!

Különösen fontos a mezőgazdasági termelés kérdése. Noha éghajlatunk nem éppen a legkedvezőbb a mezőgazdasági termelésre, fejlett tech-

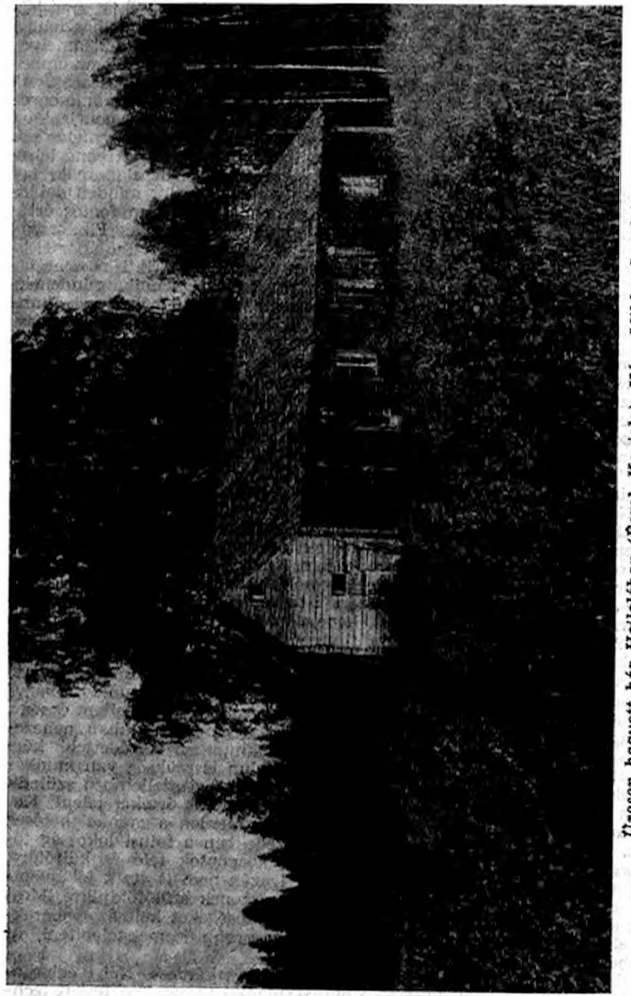

Üresen hagyott ház Hailolában (Észak-Karjala). Kép: Mikko Savolainen (Ilomantsi, Finnország)

nikával és a külföldi fűtőanyagoknak köszönhetően igen termelékeny ez az ágazatunk. A piacra termelő világgazdaságban a mezőgazdaság termelékenysége túltermelési válságokat eredményez. Amikor az emberiség egy része a szó szoros értelmében nap mint nap éhen hal, akkor nálunk azért fizetnek a parasztnak, hogy a földjét ne művelje meg, hanem — finn szóhasználat szerint — „csomagolja be". Hogy így a földműves saját lelkét és életét is „becsomagolja", az a társadalmat nemigen érdekli.

A mezőgazdaság is túlságosan piaccentrikus, túlságosan is a jövedelmező ség a mérvadó. Az élőmunka-ráfordítás aránya a mezőgazdasági termékben kb. 10%-nyi. Az Egyesült Államok mezőgazdaságának csodálói még ezt a 10%-ot is csökkenteni akarják. Ugyanakkor a földművesek átlagéletkora rohamosan emelkedik, fiatal mezőgazdasági munkást aligalig látni. Rövidesen még a legszükségesebb munkákra sem lesz elegendő a munkaerő. A probléma úgy is felvethető, hogy ez a jelenség már-már az egész finn nép lelkiismeretét nyomasztó szorongássá válik, hiszen nem is olyan rég még őstermelő nép voltunk.

A földművelés és az erdőgazdálkodás nem csupán egy foglalkozási ágazat, hanem egyúttal egyfajta életstílus, életmód, műveltség (vagy — ha úgy tetszik — kultúra) is. Legalább annyira létjogosult e kultúra, mint a technokrata városi kultúra, és a jövőnk szempontjából talán még sokkal nagyobb jelentőségű. Hosszú távon a földművelést és az erdőgazdálkodást, ezek hatékonyságát nem visszafogni, hanem minden lehetséges eszközzel fejleszteni kell. Ha túltermelés következik be, akkor az ENSZ-nek ezt a többletterméket kötelessége a rászoruló országok felé irányítania.

A nyersanyag-kitermelést illetően sem tettünk meg még mindent. Az erdők energiahasznosítása sem kielégítő. Arra is gondot kell fordítanunk, hogy a jelenleginél tisztább, ún. műtrágyamentes biotermékeket is előállítsunk. Nem csupán saját részünkre, hanem külföldre is.

Tavaink és tengereink jóval több halat adnának, ha jobban gondoskodnánk megélhetésükről, a vizek tisztaságának megőrzéséről, a halak táplálásáról. Finnország földrajzi fekvése lehetővé tenné, hogy kertország legyen. Ehhez jóval változatosabb növénytermesztési arculat kialakítására van szükség. Népünk egészségügyi helyzetén is javítanánk, ha nem szakadnánk el a mezőgazdaságtól, az őstermeléstől. Ez azt is jelenti, hogy csökkenteni lehetne és kellene az igen drága, energiaigényes, magas színvonalon szervezett mezőgazdasági technológiák alkalmazásának körét. Persze, ezt fokozatosan, körültekintő, hosszú távú tervek alapján lehet csak megvalósítani.

A munka, az életstílus és a műveltség szorosan kapcsolódnak egymáshoz. Köztudomású, hogy mi, finnek, szabadságszerető, más kultúrákat tisztelő nemzet vagyunk. De sajátos történelmi és művelődési hagyománnyal is rendelkezünk. Ez a mienk, a mi énünk; finn a nyelvünk, és finn a népi kultúránk. Ezt senki más nem ápolhatja, ez a mi elsődleges kötelességünk. Ez a nyelv és ez a nemzeti hagyomány gazdagsága, eredetisége és egyedisége miatt felbecsülhetetlen érték. Ez kapcsol bennünket az előző nemzedékekhez, ez a gyökerünk. E gyökereken át elegendő táplálékot kapunk ahhoz, hogy a nemzetközi kulturális hatásokat el tudjuk választani a mienktől, de megszűrve be is tudjuk fogadni ezeket a hatásokat. Szilárd identitásunk alapján más, értékes művelődési hagyományok átvételére is képesek vagyunk. Ez a biztos nemzeti alap teszi lehetővé, hogy a mi kicsiny, de gazdagító kultúránkkal hozzájárulhassunk az egész emberiség kultúrájához.

Fordította: *Szabó T. Ádám*

A CSÍKSOMLYÓI NAPVÁRÓK

BOSNYÁK SÁNDOR

A csíksomlyói Salvator-kápolnáról a szakirodalomban több helyen történik említés.[1] A legrészletesebben kéziratban lévő tanulmányában Domokos pál Péter[2] ismerteti. A csíksomlyói plébánia egyik könyvében a kápolna kezdeti történetéről találunk adatokat, amelyeket a bejegyzés szerint a kolozsmonostori káptalan könyvéből másoltak ki. A latin nyelvű szöveg fordítása így hangzik: „A Somlyó hegyén levő kápolnát Szent István 1002-ben a Gyula vezér fölött aratott győzelem emlékére építtette a megváltó tiszteletére."[3] A kápolna történetével foglalkozó kutatók a kápolna építésének idejét a 15. századra teszik, Györffy Pál az erdélyi ferences rend eredetéről, eredményeiről és küzdelmeiről írt latin nyelvű, 1877-ben Rómában kiadott könyve alapján. Györffy Pál adatait Gonzaga Ferenc krónikájából veszi át.[4] A kápolna építésének idejét Manga János 1442-re teszi,[5] Domokos Pál Péter a nándorfehérvári diadal évét, az 1456-os esztendőt tartja legvalószínűbbnek, de megjegyzi, hogy a keletkezési időre vonatkozóan véglegeset ez idő szerint nem lehet mondani.[6]

A templom keletre tájolt, ajtaján napsugaras díszítés van, hasonló, mint a székelyek kiskapuin. Az oltár fölött „virágdíszes kereszttel övezett sugárzó nap közepén az IHS monogram."[7] A kápolna előtti kőoszlop nyugati oldalának feliratából kitűnik, hogy (AZ ELSŐ PÜNKÖSDI BÚCSÚ MENET EMLÉKÉRE, MELYET 1567-IK ÉVBEN ISTVÁN GYERGYÓALFALVI PAP CSÍKSOMLYÓRA VEZETETT) 1567 óta búcsújáró hely, Gercuj Miklós templomőr szavaival: „a székelyek Rómája". Orbán Balázs 20—30 ezerre becsüli az egybesereglettek számát,[8] Bálint József a zarándokok tízezreiről beszél,[9] erdélyi, gyimesvölgyi s moldvai adatközlőim az 1972-es évben, nyilván némi túlzással, százezer emberről is beszéltek. „A legtöbben az egykori Csík megye területéről jönnek, de háromszékiek, udvarhelyszékiek, s a Maros, Nyárád, Küküllő és Olt folyó"[10] melletti falvak lakói is szép számmal megtalálhatók. A moldvai csángók közül a legtöbben Lujzikalagorból jönnek.

A Salvator-kápolna mögötti kicsi épület a „szenvedő" nevet viseli. Gercuj Miklós templomőr szavai után szólva azért, mert a kápolna belső falán jobb oldalon a férfiaknak, bal oldalon a nőknek való ostorok voltak, s akik penitenciaként ostorcsapást kaptak büntetésül, azokkal az ostorokkal ütötték magukat. Orbán Balázs írja, hogy „az önsanyargatásnak még egy más, sokkal megdöbbentőbb neme is szokásban volt", „Krisztus szenvedéseinek emlékére vascsillagos korbáccsal addig csapkodták meztelen hátukat, míg a hús lefoszlott, s a vér patakzott a szentély padlatán."[11] A szenvedő szintén keletre tájolt, bejárata a nyugati oldalról van, s a keleti falán a többszöri lemeszelés ellenére is látszik a falra vésett és festett sugárzó nap.

Az elmúlt esztendőkben többször is végigjártam a moldvai, a székelyföldi falvakat, a gyimesvölgyi „pataká"-kat, s a csíksomlyói búcsúra vo-

A csíksomlyói kápolna
(Orbán Balázs nyomán)

natkozóan több olyan adatot jegyeztem fel, amelyek a néphit kutatói számára is érdekesek. A búcsúsok pünkösd hajnalban napkelte előtt a hegy oldalában gyülekeznek, s várják a felkelő napot. Várakozás közben imádkoznak, énekelnek, s amikor a nap felbukkan a hegyek mögött, keresztvetéssel köszöntik. Idézem adatközlőim:

„Reggel mindenki kikerül a hegyre, várják a felkelő napot. Ez még hajnalban van. Mindenki a maga csoportjával megy ki a hegyre. Egyszer megy ki a nagykerülőn, s akkor megy ki a Jézus hágóián. Kimegy a kápolnáig. Akkor ott imádkoznak, mindenki várja a Szentlélek eljövetelit, ugye a napot, hogy keljen fel." (Bartos Szilveszterné 52 é. Görbepataka.)

„Pünkösd napján tiszta idő volt, akkor kimentünk mi is a hegyre, volt, amikor kimentünk egész keresztaljával, és akkor ott imádkoztunk, s vártuk, amíg az áldott nap feljött. S akkor, ha tiszta volt az idő, akkor az áldott nap a szikráját úgy hányta, olyan tüzes nyelvek alakjában. Azt mondtuk, hogy az a Szentlélek isten eljövetele, azt látjuk." (Nagy Károlyné 70 é. Ditró.)

„Pünkösd napján reggel a Somlyó hegyibe néztük, mikor az álott nap serken, s hosszú nyakú, mint a lúd, mindig így csakkantott." (Póra Györgyné 78 é. Rakottyás.[12])

„Csíkszenttamásról mentünk Csíksomlyóra búcsúra. Mikor megérkez-

tünk, akkor megpihentünk. Másnap reggel indultunk ki a Jézus hágóján. A Jézus hágóján mire kiértünk, a nap jött fel, s mindenki keresztet vetett, esszetett kézzel hálálta az Isten." (Albert István 69 é. Csíkszenttamás.[13])

„Mikor van a búcsú Csíksomlyón pünkösd napján, akkor napfeljött előtt a búcsúsok kimennek a hegytetőre és várják a napfeljöttét. Mikor az áldott nap feljő, akkor látjuk benne a Szentháromságot. A Jóistent, Jézust, s fénylőbben a Szentlélekistent." (Csíki Istvánné 70 é. Ditró.)

„Az Úristen akkor mutatkozik meg ott, arról a hegyről pünkösd napján reggel. Aki odakint van azon a helyen, annak megmutatkozik a Szentlélek a napban, olyan galamb alakban. Az idén is láttam galambot benne. De csak arról a hegyről lehet látni, mert az szentelt föld. A Somlyó hegyen idén is voltunk, hely nem volt egy csepp se, de nép annyi volt." (Bartos Szilveszterné 52 é. Görbepataka.)

„Pünkösd előtt már két napval ott vannak. Van egy nagy hegy, azt kerülik. Mikor kimennek a hegyre, mindenki a napval szemben áll. Amit én láttam a szememvel, ez tiszta igaz volt. A régi búcsúkor, nem most. Keresztjáró nap volt. Keresztekvel kerültünk ki. Annyi nép volt, hogy azt a nagy hegyen körbefogta teljesen. S mentünk ki pünkösd napján reggel. S akkor a szakramentum a napban feljött. Ulyan szépen, ahogy a nap kelt fel, a szakramentum feljött. S akkor mindenki, keresztvel, ahogy a napval szemben állt, énekelte, hogy: Jöjj el, Szentlélekisten! Ulyan gyönyörű volt. S ugye ez a pünkösdi búcsú ulyan, hogy ez úgy vonzza magához a népet, tízezer személynél soha kevesebb nincs. Idén most még több volt. Ha ezen a pünkösdön azt mondom, hogy százezer ember volt, még akkor sem hazudok. Ezen a pünkösdkor, hogy mi volt! Magyaror-

A kápolna előtti felirat

A Nap-várók a Salvator kápolna mellett 1972-ben 4 képben (Vécsey Gyula felvételei)

ságról, mindenfelől, ulyan rengeteg, Bákó megyéből, mindenhonnan ulyan sokan voltak, hogy kimondani nem lehet." (Uő.)

„Rengeteg nép jött, messzinnütt, millió ember volt az idén. Tizenkét órakor már jőnek ki, három óráig jőnek, négyre jő fel az áldott szent nap. De rengeteg nép. Nezik, s imádkoznak, s nezik, hogy galambképben jő fel a Szentlélek." (Gercuj Miklós 73 é. Csíksomlyó.)

„Pünkösdkor, mikor az áldott nap bújik fel, s a galambok röpködnek benne, akkor elsőbb a szenvedő kápolna elejébe süt." (Uő.)

„Mikor Csíksomlyón van a búcsú tavaszval, úgy nevezik, pünkösd búcsúja, akkor, amikor az áldott nap feljő tisztába, nincs felhő, akkor az áldott nap mellett látni lehet a Szentlélekistent galambszínben." (Tankó Györgyné 75 é. Gyimesközéplok.)

„Csíksomlyón pünkösd búcsúján napfelkeltekor láttuk a napban az oltári szentséget, s egy öregember azt mondta, hogy ez azt jelenti, hogy az emberekre nagy veszély lesz." (Tankó Csaba 15 é. Jávárdipataka.)

„Mikor én leány voltam, Gyimesközéplokról gyalog nyolc esztendőben egymás után mindig elvittem a lobogót. Én minden körmeneten ott voltam. Akkor egyszer láttuk a szakramentumot feljőve. Ezt nemcsak egy látta, ezt mindenki látta, aki ott volt." (Bartos Szilveszterné 52 é.)

A nép szájáról lejegyzett adatokból kitűnik, hogy a csíksomlyói búcsúsok pünkösd hajnalban nagy csoportokban várják a felkelő napot. „Annyi a nép, hogy a hegyet körbefogja." A nap szikrát hány, lángnyelveket, látják a napban a Szentháromságot vagy az oltári szentséget. A pünkösd a Szentlélek eljövetelének napja, érthető, hogy leggyakrabban galambképben a Szentlélekistent ismerik fel. De a Szentlélekistenen kívül az Úristen vagy Jézus is látható a napban. A Szentháromság problémáját is, amely a keresztény egyházon belül olyan sok vitát váltott ki, „az áldott napban" feloldják: „A Szentlélek maga az Isten lelke, amit galamb képiben lehet látni az áldott napban." (Nagy Károlyné.)

A Salvator-kápolna előtti kőoszlop keleti oldalára a búcsújárók 1878-ban ráírták óhajukat: „Isten! Tarts meg minket őseink szent hitében és erényeiben."[14] A kápolna napsugaras kiskapuja, az oltár fölött ragyogó nap, benne az IHS monogram (Iesus Hominum Salvator — Jézus, mindeneknek üdvözítője), a szenvedő keleti falán a sugaras nap, s főként a búcsújárás szokásai, a felkelő naphoz fűződő hiedelmek és mondák mutatják, hogy a búcsújárók hűek maradtak „őseik szent hitéhez" s kereszténység előtti vallásos képzeleteikhez is, amelyeket egyes elemeiben a kereszténység is átvett és megőrzött.

Orbán Balázs is említi, hogy a legenda szerint a kápolnát 1002-ben „István király építtette a pogány hitet védő Gyula legyőzetésének emlékére."[15] 970 évvel Gyula leveretése után a nép közt élő hiedelmek és szokások azt mutatják, hogy az ősi hitet képviselő Gyula szelleme tovább él, s leginkább ott, ahol legyőzetése emlékére az új hitnek kápolnát építettek. A messzemenő következtetések levonása és a párhuzamok idézése helyett az ősi és a keresztény hitelemek összefonódásának jellemzésére e kis közlemény befejezéséül idézem a templomőr, Gercuj Miklós szavait: „Az áldott napot mindenki tiszteli, az ad nekünk világosságot. Az áldott nap a legerősebb, az az istennek az ereje. Az áldott nap mindent lát, egy fűszál sem tud elesni az ő híre nélkül."

JEGYZETEK

1. Orbán Balázs: A Székelyföld leírása történelmi, régészeti, temrészetrajzi, s népismei szempontból. Pest, 1869. II. 12—13. l. A Salvator-kápolna képét a 13. lapról vettük át. Székely László: Ünneplő székelyek. Csíkszereda, 1943. 20—22. l., Bálint

Sándor: Sacra Hungaria. Bp., 1943. 53—54. l., Bálint Sándor: Boldogasszony vendégségében. Bp., 1944. 69—71. l., Manga János: Magyar katolikus népélet képekben. Bp., 1948.
2. Domokos Pál Péter: A szálvátor kápolnája. Bp., é. n., kézirat.
3. Domokos Pál Péter, i. m. 1. l.
4. Domokos Pál Péter, i. m. 1. l.
5. Manga János, i. m. 64. l.
6. Domokos Pál Péter, i. m. 2. l.
7. Domokos Pál Péter, i. m. 2. l.
8. Orbán Balázs, i. m. II. 12. l.
9. Bálint József: A lármafák népe. Páris., 1953. 101. l.
10. Manga János, i. m. 64. l.
11. Orbán Balázs, i. m. II. 13. l.
12. Újvári Lajos gyűjtése.
13. 1962-ben feljegyzett adat, A. I. jelenleg Mekényesen él.
14. Hasonló felirat olvasható a ditrói plébánia székely kapuján: „Öseid szent hitéhez, nemzetséged gyökeréhez ne légy testvér hűtelen."
15. Orbán Balázs, i. m. II. 12. l. Uo. a jegyzetben Orbán Balázs is írja, hogy a jelenet a kápolna falain le volt festve, de már lekopott (1974).

Konferenciák, tudományos tanácskozások, vándorgyűlések, előadások

Április 24—26-án tartotta Kaposvárott vándorgyűlését a *Magyar Irodalomtörténeti Társaság*. 28-án tartották Debrecenben a középiskolások részére kiírt *Borzán Gáspár Irodalmi Emlékverseny döntőjét* (Tar Károly, Székelyhídi Ágoston, Szabó Magda). Május 5—6-án rendezték meg Orosházán az *agrárszocialista mozgalom történetéről* szóló tudományos ülésszakot. Az ülésszakon előadást, korreferátumot tartottak: Becsei József, Gonda József, Király István, T. Mérey Klára, Kállay István, Kováts oltán, Dövényi Zoltán, Tóth József, Vörös Antal, Dér László, Szabó Ferenc, Veliky János, Bezdán Sándor, Gyarmathy Zsigmond, Varga Lajos, Farkas Dezső, Forman István, Takács László, Virágh Ferenc, Hársfalvi Péter, Herczeg Mihály, Farkas József, Elek László, Dankó Imre, Nagy Dezső, Dömötör János, Bárány Ferenc, Hanák Péter és Mihály András. Ugyanekkor tartotta a Hajdú-Bihar megyei Levéltár a *hajdú-bihari levéltári napokat* négy helyszínnel: Debrecenben, Hajdúböszörményben, Vámospércsen és Balmazújvároson. Közreműködtek: Péli Árpádné, Béres András, Bajkó Mátyás, Kormos László, Kriveczky Béla, Lakatos János, Mervó Zoltánné, Tóth Béla, Varga Gábor, Vaskó László, Kun József, Zsuppos Gábor, Nyakas Miklós, Poor János, Radics Kálmán, Ujlaky Zoltán, Gazdag István, Paraki Béla, Pásti Judit, Szabó Ferenc, Vajda Mária. 6—7-én tartotta az MTA Nyelv- és Irodalomtudományok Osztálya, Filozófiai és Történettudományok Osztálya, Gazdaság- és Jogtudományok Osztálya az 1981. évi közgyűléshez kapcsolódó együttes tudományos ülését *A harmadik világ társadalomtudományi problémái* címmel. Előadást tartottak: Berend T. Iván, Kulcsár Kálmán, Harmatta János. Korreferáltak: Tőkei Ferenc, Hahn István, Salgó László, Ágh Attila, Szentes Tamás, Sárkány Mihály, Kalmár György, Eörsi Gyula, Simai Mihály, Dobozi István, Balogh András, Bodrogi Tibor, Miklós Pál, Lévai Béla, Simon Róbert, Gergely Ágnes, Marton Imre. 11-én a KLTE könyvtára és az Alföldi Nyomda Zigány Edit, Nagy Zoltán és Virágvölgyi Péter betűművészeti kiállítása előtt *A nyelv és a jel* címen tipográfus tudományos ülést tartottak Papp Ferenc, Zigány Edit, Nagy Zoltán és Virágvölgyi Péter előadásával. 11—14-én voltak a *Vas megyei környezet- és természetvédelmi napok*. 14-én avatták *Barta János* irodalomtörténészt a KLTE honoris causa doktorává. 21-én *hadtörténeti tudományos ülésszak* volt Kisvárdán, a Vármúzeum rendezésében. Közreműködtek: Németh Péter, Éri István, Marosi Endre, Csorba Csaba, Ács Zoltán, Czigány István.

NAPHÍVOGATÓ ÉNEKEK

BOSNYÁK SÁNDOR

A néprajzosok már a századfordulón különös érdeklődéssel fordultak a gyermekköltészet felé. A gyermekek dalaiban, kiolvasóiban, verses játékaiban archaikus műveltségi elemeket kerestek. A gyermekköltészet ma is eleven, a motívumok szinte szemünk láttára esnek szét, és más formákba rendeződve újra előtűnnek, de az újabb formák is a gyermek és a világ kapcsolatában ugyanazt az empirikus viszonyt tükrözik, mint a régiek. A kutatók előtt úgy tűnt, hogy a naphívogatók — elsősorban — a rádió útján országszerte ismertté vált

Süss fel nap, Szent György-nap!
Kertek alatt a kis bárány majd megfagy![1]

szövegű dal, s ennek legközelebbi változatai, amikor bárányok helyett ludak szerepelnek — az emberi-gyermeki pszichikum öröknek is nevezhető megnyilatkozásai, s mélyebb időbeni műveltségi rétegből származó emléket nem őriznek.

A napkelte az ember számára naponta megismétlődő csoda: a sötétséget előzi a világosság a, hideget a meleg, s ennek a tapasztalatnak részben pszichológiai, részben mitológiai kifejezéseként: az alvilág erőit előzik az égiek erői. A mitikus világkép a naphívogatók nyomán is körvonalazható. A szegedi gyermekek a kelő napot kiabálva üdvözlik:

Süs' ki meleg Isten kapujába,
möny' le hideg ördög kapujába![2]

A dualista világképben az egyik oldalon az Isten s a meleg, a másik oldalon az ördög s a hideg áll. A nyitrai naphívogatóban is ugyanez a képlet: a naptól jön a meleg, s a föld alá bújik a hideg. Ősi, kereszténység előtti örökség, hogy a nap éjszakai útjáról kapun lép az emberlakta világba:

Nyisd ki, Isten, kiskapudat,
Hadd lássam meg szép napodat!
Süss föl, nap, fényes nap!
Kertek alatt a ludaim megfagynak!

A kiskomáromi változatból az is kitűnik, hogy az emberek a nap fiai:

Süss ki, nap, süss ki, nap,
kertek alatt a fiaid megfagynak![4]

A napot verőkének, isten tányérjának, báránynak s Apollónak nevezik, s ezek az elnevezések a nap mitológiai szerepére is rávilágítanak. A verőke elnevezésben a nap egyik jellemzőjét, a verőfényt = ragyogó napsütést sejtem:

Süss fel Nap - gyermekrajz

Süss fel Nap — gyermekrajz

Süss ki, süss ki, verőke,
ne menj Maconkára,
mert Maconkán sót törnek,
követ törnek, avval hajigálnak.[5]

Az isten tányérkája a nap formájára utal:

Sütt ki, süss ki
süss, napocska,
isten tányérkája!
Tejet, vajat adok,
süss ki, meleg,
bújj el, hideg![6]

A szegedi gyerekek a múlt század végén a napot báránynak nevezték:

Süs' föl, süs' föl, Báránykám!
Kügy'Istentü melegüt!?

Kálmány Lajos a jegyzetekben kifejti, hogy őseink hitvilágában a bárány „istennek kedves állata lehetett", feltehetően a tűzisten vagy a napisten állata volt. A bárány a keresztény mitológiában Jézus jelképe, Agnus Dei — isten báránya, s a latin elnevezés elárulja, hogy a képzetet a kereszténység a hindu mitológiából kölcsönözte. A hindu tűzisten neve: Agni, koson nyargal, s egyik megjelenési formája a ragyogó nap.[9] A galgamácsai énekben is a már ismert motívumok variálódnak. A bárány a nap állata, s a napot a görögök s a rómaiak napistenének nevén Apollónak nevezik. Dudás Juló visszaemlékezéséből idézem:

Süss ki, süss ki, napocska,
menj be, menj be, bárányka.
Mondd meg Apollódnak,
terítse ki köpenyegét,
Adja isten jó melegét.
Csontot törnek, bélest sütnek,
Tökkel harangoznak.[10]

A nap köpenye — a nap szétteritett sugarai. A kereszténység a nap köpenyét teríti „a napbaöltöztetett asszonyra", a királyok a nap köpenyét-palástját terítik vállaikra, s pásztoraink tizenegy vagy tizenkét sugaras subája is napköpeny: az alvilági mitikus alakokkal szemben védő és óvó ereje van.[11] A motívum más vidékeken is él, a nap a szőregi változat szerint is a köpönyegét teríti ki:

Süss fel, nap,
Szent György-nap!
Aranbárán
Kertöm alatt
Majd mögfagy.
Terídd el a
Köpönyegót!
Adjon isten
jó melegót![12]

A naphívogató énekekből főbb vonásaiban kirajzolódik népünk mitológiai világképe: a jobb s a bal, a világosság s a sötétség, a meleg s a hideg, a nappal s az éjszaka, a hím- s a nőnem, az élet s a halál, az égi s az alvilág dualizmusa. A két pólus egységben s ugyanakkor ellentétben van, s a jobb oldalon, legfelül a nap áll.. Az énekek sejtetik, hogy a nap több, mint meleget adó égitest, s a galgamácsai változat fel is oldja a sejtést: a nap isteni funkcióval bír, s nevét is a görögök s rómaiak istenétől örökölte.

A naphívogatók többsége Szent György napjához, április 24-éhez kapcsolódik. A tavaszi ünnepkör változó: a nevetlen vasárnap, húsvét s pünkösd idejét a tavaszi napéjegyenlőség utáni első holdtölte szabja meg. A húsvét legkorábbi napja március 22-e, legkésőbbi április 25-e. Április 24-es Szent György napja.[13] Szent György legyőzi a sárkányt, s Jézus — a nap — feltámadhat.[14] Az égitest-szabadító típusú mesékben is a sárkány rabolja el a napot, s a hős a sárkány fogságából szabadítja ki. A mese ugyanannak a kozmikus küzdelemnek a megfogalmazása, mint a 3. század végén élt és szentté lett római katona, Szent György legendája.[15] A mese s a legenda összefonódására példa, hogy a sárkányölő mesehőst a szlavóniai magyarok Szent György vitéznek nevezik.[16]

A naphívogatók a tavaszi ünnepek változó jellegéből adódóan Szent György napján csendülnek fel. A tavaszi napéjegyenlőség köszöntői, a feltámadott Jézusé, az új erőre kapott, a sötétség felett győzedelmes napé.

JEGYZETEK

1. Kiss Áron: Magyar gyermekjátékkönyv. Budapest, 1891. 17. l. Változatai: Berze Nagy: Baranyai magyar néphagyományok I. Pécs, 1940. 783. l., Kerényi György: Gyermekjátékok. Budapest, 1951. 190—191. l. 1966-ban jegyeztem le bezdáni változatát: „Süss fel, nap, Szent György-nap, kertünk alatt kis báránykák megfagynak." „Szent György napján, mikor nem sütött a nap, akkor énekeltük."

2. Kálmány Lajos: Szeged népe. I. Arad, 1881. 193. l.
3. Kiss Áron, i. m. 17. l.
4. Kerényi György, i. m. 191. l.
5. Kerényi György, i. m. 64. l. 1968-ban Macokán a következő változatát jegyeztem fel: „Süss fel nap, fényes nap, ne menj Maconkára, mert Maconkán csontot törnek, tökvel harangoznak."
6. Kiss Áron, i. m. 16. l. Változata: Kerényi György, i. m. 16. l. Bújj, bújj zöld ág. Budapest, 1976. 3. l. Barsi Ernő lejegyzései.
7. Kálmány, i. m. II. 219. l.
8. Kálmány, i. m. II. 219. l.
9. Baktay Ervin: India művészete. Budapest, 1963. 33. l.
10. Emlékül hagyom. Budapest, 1974. 375. l. Változata: Kerényi György, i. m. 17. l.
11. Bosnyák Sándor: Koronázási jelvényeink a néphagyományok tükrében. Művészet, 1975. VI. 6. l.
12. Kálmány Lajos, i. m. III. 290. l.
13. A keresztény egyház is ebből az elgondolásból kiindulva tette április 24-ére Szent György napját. A keresztény naptár nevei is bepillantást engednek a keresztény mitológiába. Pl. december 24-én ünnepeljük az emberiség összeleinek, Ádámnak s Évának, és a vízözön utáni nemzetség ősapjának, Noénak a napját. Az emberiség születése a nap születésével esik egybe.
14. A nap a keresztény egyház felfogásában is Krisztust jelképezi. Az egyházi művészek gyakran úgy ábrázolják Krisztus feltámadását, hogy a kelő nappal támad fel. Pl. Grünewald, Kolozsvári Tamás.
15. Első magyarnyelvű változata az Érdi kódexben. Nyelvemléktár, IV. Budapest, 1876. 385—389. l. A Szent György-mitosz legjobb összefoglalása: New Catholic Encyclopedia. VI. New-York, 1967. 354—355. l.
16. Sotonyi Mihály meséjét 1962-ben jegyeztem fel, kézirat.
(A szövegzáró gyermekrajz Viola Mária 4. osztályos tanuló munkája [Budapest IV., Április 4. téri Általános Iskola]. A napból áradó sugarak apró karikák, hasonlóan, mint lőportartószaruink napábrázolásain. Úgy tűnik, hogy a gyermeki pszichikum azokat az ősi képeket-képzeteket hívebben őrzi és vetíti ki, amelyeket Diószegi Vilmos is idéz az osztják-szamojédektől: „Reggel, amikor a nap felkel, akkor minden egyes napsugár hegyén emberi lelket küld a földre." A pogány magyarok hitvilága. Budapest,1967.23.l.)

Néhány sor debreceni, hajdú-bihari kiállításokról

Debrecenben, a Medgyessy teremben április 9-én Tóth Béla nyitotta meg *Szentgyörgyi Kornél* festőművész kiállítását. Április 15-én a DATE-n Mendele Ferenc nyitotta meg a Mezőgazdasági Múzeum és az OMF közös kiállítását az *agrártörténeti emlékek védelméről*. Április 26-án Magyari Vilmos mutatta be a debreceni Horváth Árpád Művelődési Házban *Madarászné Kathy Margit* (textil-), *Török Anikó* (festmény-) és *Kántor Gyula* (fafaragás)-*kiállítását*. 27-én Székelyhídi Ágoston nyitotta meg a hajdúböszörményi Városi Művelődési Központban a *Böszörményi amatőr népi alkotók* című kiállítást (Kulcsár Mihály, Kulcsárné Kristóf Adél, Bíró László, Kövérné Lukács Ilona, Zsupos Gáborné, Nagy Imréné, Csige Mártonné, Pázmándi László, Eszenyi László munkáit). Május 6-án a DATE-n Loch Jakab nyitotta meg *Kónya Kálmán* fotókiállítását. 13-án a hajdúböszörményi Városi Művelődési Központban Lázár Imre nyitotta meg *Szegvári Károly* festőművész kiállítását. 14-én a debreceni Medgyessy Teremben Antal Imre mutatta be *Csomor Katalin festőművész* tárlatát. 21-én a Balmazújvárosi Múzeumban Sz. Kürti Katalin nyitotta meg a *Medgyessy-emlékkiállítást*. 28-án Péli Árpádné adta át a Déri Múzeumban a *XVII—XVIII. századi hímzések* című időszaki kiállítást.

A GYÓGYÍTÓ NAP

BOSNYÁK SÁNDOR

A magyar népi hiedelmek alapján rekonstruálható mitológiában a világ három egymástól elkülönülő részből áll: a felső, a középső és az alsó világokból. A felső a világosság, az igazságosság s az élet, az alsó a sötétség, a bűn s a halál világa. A középső, az emberlakta világ az ellentétes erők összecsapásának színtere. A három részt köti össze a jelképes világtengely, az égig érő fa. Az égiek földi képviselője a táltos, az alvilágiaké a boszorkány. Az istenitől szereppel felruházott égitestek közül a nap a felső világ ura, a hold különböző fázisainak megfelelően más és más jellemű, a betegségekkel is okozati kapcsolatban áll. A szőregi ráolvasó szavaival: a hold a ráadó, a hold az elvevő.[1] A ráolvasó imák többségében népünk a holdtól kéri, hogy vegye vissza a betegségeket, ám vannak olyan ráolvasóink is, amelyekben a két istenség közül közvetlen a naphoz fordulnak, s a betegségeket a napnak ajánlják fel.

A terbelédi zsébrés szájú gyereket napkelte előtt kiviszik a szilvafa alá, s ott a nap felé fordulva három szalonnadarabbal megdörzsölik. A szalonnadarabokat aztán jobb kézzel a fej felett hátradobják, s háromszor mondják:

Zsébre kéregbe,
Napocska égbe.[2]

A tápéi imádkozás szövege a holdhoz kapcsolódó ráolvasó imák szövegével rokon,[3] lehetséges, hogy a nap egyszerű s egyszeri behelyettesítés. A hideglelős gyereket hajnalban ki kell vinni az udvarra, s ezt az imádságot elmondani:

Dicsértessék szép piros hajnal.
Hívnak engem vendégségbe,
De nem mehetök e',
Mindönféle látott, láthatatlan nyavalyámat küdöm e'.[4]

A császártöltésiek is a hideglelésben szenvedő beteget hajnalban a nap felé fordítják, s a következő szavakat mondják:

Erzsikének hideglelése van,
neked adom örökre![5]

A hódságiak a súlyosan beteg, vézna gyereket napkelte előtt háromszor a temetőben körülvezetik, s minden kerülőnél elmondanak egy hiszekegyet, s utána a következő szavakat:

Ahogy erősödik a nap,
úgy erősödjön a gyermek![6]

Utána megvárják a napkeltét, hogy a nap rásüssön a gyerekre. Az eljárást három nap egymás után megismétlik.

A betegségeknek a napnak való feljánlása a bihari falvakban a leggyakoribb. A nagyszalontaiak az orbáncos embert a napra állítják, s kezüket a fejére téve mondják:

Száraz nap, fűfájás,
menny ki a fejibül,
itt ne írjik az áldás,
menny ki az erdőbe,
meg a fa tövibe,
itt ne legyik a helye.
Jézus, én Istenem,
hallgassál meg engem,
az enyim az áldás,
tijéd a gyógyítás.[7]

A hideglelős beteget is hajnalban a keresztútra viszik, s a felkelő nap felé fordulva mondják:

Jó reggelt, te hajnal,
tehozzád jöttem,
vendéget hoztam.
Vendégemet itthagyom,
tégedet isten áldjon![8]

A furtaiak a fejfájós beteget napkeltekor a szabadban evvel az imával gyógyítják:

Jó reggelt adjon isten
te szép piros hajnal,
a fejem fáj, meg a torkom,
neked panaszolom.[9]

A moldvai csángók közt mindenütt megfigyelhető, hogy a felkelő nap felé fordulva imádkoznak, s a naptól a betegségek ellen is védelmet kérnek. A bogdánfalviak imája:

Jézuszkám, áldott nap,
köszöntlek tégedet,
betegszégtől, bajtól
őrőjz meg éngemet![10]

A ráolvasó imákból kitűnik, hogy a betegségek helye az alvilág, s a naphoz fordulva a betegségeket az alvilágba küldik. A ráolvasás célja, hogy helyreálljon a megbomlott rend: aminek fent a helye, fent, s aminek lent a helye, lent legyen. A napot a nagyszalontaiak s a bogdánfalviak Jézusnak nevezik, s ez egyrészt arra mutat, hogy a napban Istent látnak, másrészt arra, hogy a népi hitvilág elemeit a keresztény képzetek átszínezték. A nagyszalontai ráolvasóból megtudjuk, hogy a nap egyik tulajdonsága a gyógyítás. A ráolvasó imát s a gyógyító eljárásokat minden esetben napkeltekor végzik, s ez analógiás összefüggésben van a nap egyre fokozódó erejével, a hódsági ráolvasó ima szavaival: „ahogy erősödik a nap, úgy erősödjön a gyermek!"

Az adatok további gyűjtésére és elemzésére van szükség ahhoz, hogy mitológiai világképünkön belül a nap gyógyító szerepét jobban megismerhessük.

JEGYZETEK

1. Kálmány Lajos: Mythológiai nyomok a magyar nép nyelvében és szokásaiban. A hold nyelvhagyományainkban. Bp., 1887. 9. l.
2. Pócs Éva gyűjtése.
3. Kálmány, i. m. 11. l.
4. Tomori Viola: Egy Tisza-parti falu lélektani képe. Búvár. 1936. 673. l. (októberi sz.)
5. A Néphit-topográfia kérdőívére adott válasz.
6. A Néphit-topográfia kérdőívére adott válasz, Odzaci helynév feltüntetésével. Odzaci magyar neve (Az 1921 előtt Magyarországhoz tartozott helységnevek jegyzéke. BM Országos Rendőrkapitányság, IX. osztály. Bp., é. n.) szerint: Hódság.
7. Szendrey Zsigmond gyűjtése, Ethnológiai Adattár: 347. 100. l.
8. Szendrey Zsigmond gyűjtése, uo. 104. l.
9. Pócs Éva gyűjtése.
10. Róka Jánosné 85 é. 1972.
(Ezúton is köszönetet mondok Pócs Évának gyűjtései közlésének engedélyezéséért s az adattári szövegek kikereséséért. 1975.)

Kiállítási album

Április 3-án Várai Mihályné nyitotta meg a békéscsabai Munkácsy Mihály Múzeumban a *XXII. alföldi tárlatot.* Ugyanezen a napon Karcagon, a Györffy István Nagykun Múzeumban Szilágyi Miklós és Bellon Tibor mutatták be *Kordováner János* textiltervező iparművész és *ifj. Szabó Mihály* fazekas kiállítását. 16-án Szófiában, a Magyar Kulturális Intézetben nyílt meg a Bolgár Szocialista Fejlődés Forradalmi Múzeuma és a Magyar Munkásmozgalmi Múzeum közös kiállítása: *Magyar—bolgár történelmi kapcsolatok 1300 éve.* 26-án Túrkevén, a Finta Múzeumban Nyíri Béla nyitotta meg a *Mezőgazdaságunk múltja, jelene, jövője* c. országos amatőr képzőművészeti- és fotókiállítást. A kiállításnyitást egybekötötték az eredményhirdetéssel és a díjak kiosztásával. 30-án Kaposvárott Szabó B. István megnyitotta a *Mozi Múzeumot.* Április 10-én a Herman Ottó Múzeumban Porkoláb Albert kiállítást nyitott *Kiss Miklós dédestapolcsányi körzeti állatorvos magángyűjteményéből.* Ugyanekkor a soproni Liszt Ferenc Múzeumban Sedlmayr János megnyitotta az OMF fotókiállítását: *Hazánk műemlékei.* 12-én a tatai Kuny Domokos Múzeumban Payer István mutatta be *Szendrőfi Pál grafikus kiállítását.* 23-án a karcagi Györffy István Nagykun Múzeumban Benczéné Mező Judit adta át a *Népi hangszerek* c. kiállítást. 24-én az Iparművészeti Múzeumban Semsey Andor *Soó Rezső emlékkiállítást* mutatott be. Ugyanezen a napon Tiszafüreden, a Kiss Pál Múzeumban Solymos Ede nyitotta meg a *Délszláv textíliák* c. kiállítást. 25-én a veszprémi Bakony Múzeumban Szász András adta át *Kajári Gyula grafikus kiállítását.* 26-án a kecskeméti Magyar Naiv Művészek Múzeumában Bánszky Pál nyitotta meg *Borosné Endresz Teréz textilképkészítő kiállítását.* 29-én a Miskolci Galériában Bánszky Pál nyitotta meg *Minamizuka Naoko japán festő és Mitsui Sen japán szobrász kiállítását.* 30-án a kecskeméti Katona József Múzeumban Selmeczi László mutatta be a *Szolnok megye népművészete* c. kiállítást. Ugyanekkor a nagykanizsai Thury György Múzeumban Zsoldos Ferenc kiállítást nyitott a múzeum *XX. századi képzőművészeti gyűjteményéből.*

Elhunyt Nagy Dezső

Május 11-én, 71 éves korában, Debrecenben elhunyt *Nagy Dezső,* múzeumbaráti körünk lelkes tagja, kisgrafikagyűjtő, a Múzeumi Kurír munkatársa. Emlékét megőrizzük!

BALMAZÚJVÁROS KELETKEZÉSE

VARGA ANTAL

Kiszelák Sándor már 1888-ban felvetette *Balmazújváros régi neve* című tanulmányában, hogy Balmazújváros legrégibb neve *Hímes* lehetett (Debreceni Ellenőr, 1888. 107.). Ezt a feltevését Bunyitai Vince *A váradi püspökség története*, II. köt. 154. oldalán olvasható arra az adatára építette, ami szerint az anarcsi Thegzes család birtokába tartozott Szabolcs megyei Hímes nevű prédiumot (pusztává vált helyet) a Hunyadiak jogtalanul foglalták el tőlük, s ezért 1482-ben mind a maga, mind rokonsága nevében tiltakozott e jogsértés ellen, és eltiltotta Mátyás királyt, édesanyját és János herceget *„Hymos, expost Bolmaz,* nunc autem Wywaros" (Hímes, majd Balmaz, most pedig Újváros) elfoglalásától és használatától.

Ezek alapján úgy találta, hogy Újváros neve előbb Hímes volt. Bár szerényen megjegyzi: „... ez nem bebizonyított történelmi tény, csak következtetés, hozzávetés, melyet mégis a későbbi több védvekkel ellátott buvárlat sanctionálhat".

Id. Varga Antal *Balmaz történelme* és *Adatok Balmazújváros határában állott falvak történetéhez* című munkáiban elutasította ezt a feltevést, mivel lehetetlennek tartotta, hogy Hímes elnéptelenedése után Balmaz, majd Újváros nevet kapott volna, mivel Balmaz egy 1452. évi oklevél szerint már prédium volt. Ismerte a Hímesre vonatkozó legrégibb említést az 1332—37 közti években készült pápaitized-jegyzékből, melyben a befizetett tized alapján Hímes Szabolcs megye egyik legnépesebb helye volt. Több Hímesre vonatkozó 14—15. századi oklevelet is ismert. Semmi értelmét nem látta a Balmaz újabb nevének.

Ez az érvelése elfogadható volt a maga idejében, de az újabban előkerült okleveles adatok a Kiszelák Sándor vélekedését igazolják, amit id. Varga Antal is elfogadna (1944-ben halt meg), és készségesen megváltoztatná akkori véleményét. Helyette ezt magam teszem meg.

Hímes 1346-ban földesurának, Apay fia Istvánnak fiú örökösök nélküli halála után az oldalági Anarcsi, Berencsi és Bacskai családok birkövetkeztetés, hozzávetés, melyet mégis a későbbi több védvekkel ellátott Jakab és Pál fegyveres erővel űzték el őket, mivel anyjuk révén magukat tartották jogos örököseiknek (Dl. 96 269/Dl. 96 278). 1347-ben mégis az Anarcsiak kezére került Hímes, de egy évszázad alatt a földesurak mohósága következtében elnéptelenedett. 1451-ben már prédiumnak nevezi egy oklevél, melyben a prédiumot a Várdai család vette zálogba az Anarcsi családtól 30 aranyért és 200 juhért (Zichy IX. 284—285.). 1461-ben pedig *HÍMESTELEKE* néven olvasható egy oklevélben (Dl. 16 378).

Ekkortájt történhetett, hogy Mátyás király anyja, aki az akkori Hímestől mintegy 4 km-re délnyugatra levő szomszédos hely, Balmaz földesura, erőszakkal elfoglalta a néptelenné vált Hímest, és előbb Balmaznak nevezte el, hogy ezzel a foglalás jogosnak tűnjék fel, majd teljes erővel telepíteni kezdte, új nevet adott neki Újváros néven. 1465-ben a mezővárosnak (oppidumnak) 3 országos és 1 heti vásár tartására adott szabadalmat (Podhraczky: *BALMAZ-ÚJVÁROS.* Tudománytár, 1839. év). 1473-ban pedig értesítette újvárosi jobbágyait, hogy papjuk és bírójuk előtt végrendelkezhetnek. Ez ebben az időben nagy kiváltságnak számított (Podhraczky i. m. Oklevélrészletekkel).

Az Anarcsi család egy tanult tagja, Thegzes Péter, váradi kanonok felfigyelt erre a helységalapításra, s a család közös határozata alapján megpróbálta ezt az általuk eddig magára hagyott birtokot visszaszerezni, amelybe most már érdemes volt beülni. Ezért 1477. ápr. 24-én mind a maga, mind testvérei és rokonai nevében tiltakozott a Hunyadiak erőszakos foglalása ellen.

Idézem az oklevél ide vonatkozó részét magyar fordításban: „... mind maga, mind testvérei és vérrokonai észlelték, hogy felséges urunk, Mátyás, isten kegyelméből Magyarország, Dalmácia és Horvátország stb. királya, legkegyelmesebb urunk és a felséges Erzsébet úrnő, királyunk édesanyja az említett anarcsi Thegzes Péter mesternek és előbb mondott testvéreinek és vérrokonainak örökös jogon őket illető *Hymos* nevű prédiumát a Kadarcs folyó vagy patak mellett jogtalanul és kétségkívül erőszakosan elfoglalták, és annak puszta helyén és határain belül bizonyos mezővárost (oppidumot) mint Újvárost elnevezni, telepíteni és felépíteni akarják, s ebből kifolyólag a minden jog nélküli és kétséget kizáróan hatalmaskodás által a mondott Péter mesternek, testvéreinek és vérrokonainak az igazgatása alól elidegeníteni és elfoglalni akarják... a maguk javára, amely jogsértés által nekik nagy kárt és sérelmet okoznak. Ezért... felséges urunkat, Mátyás királyt és édesanyját, a kegyelmes úrnőt, valamint másokat is együttesen és egyenként bármily nemű és állapotú emberek volnának Hymos határának, földjének és tartozékainak elfoglalásától, használatba vételétől, valamint termésének, hasznának és jövedelmeinek általuk való tényleges és leendő felvételétől eltiltja e nyilvános eltiltás által és ez oklevelünk ereje és bizonysága által" (Vay cslt., 1290.).

Ezzel a tiltakozással bizony elkéstek, mert Szilágyi Erzsébet, a király édesanyja már az 1460-as évek közepe táján Újváros mezővárosban új plébániát építtetett, ami kitűnik a római Kúria 1470. aug. 22-én kelt pápai bullájából, amelyben Vetési Albert püspököt bízta meg a pápa az egri egyházmegyéhez tartozó új plébánia tizedszedési ügyében bírói döntést hozni (Fügedi Erik: Uram, királyom. Budapest, 1977. 116. old.).

Ebből az adatból is kitűnik, hogy Hímesnek 1332-ben már említett temploma az elnéptelenedés folyamán használhatatlanná vált, és helyette újat kellett építeni.

Az Anarcsiak tiltakozásának nem lett eredménye, de a tiltakozást éveken át makacsul megismételték, így 1482-, 1486- és 1488-ban (Dl. 97 430, 97 441, 97 449, 97 454).

Az egykori Hímes ezek ellenére is Újváros néven a Hunyadiak kezén maradt. János herceg, a király természetes fia örökölte Szilágyi Erzsébettől, és mint új birtokos Újváros határához csatolta 53, név szerint is felsorolt újvárosi jobbágyával a eleméri család birtokához tartozó Etteleka, Füzes és Maládon nevű birtokrészeket (HBmL. IV. A. 1021/d. 96. köt. 200—201. old.).

A Zelemériek tiltakozása is eredménytelen maradt.

Az előadottak alapján ma már nem férhet kétség ahhoz, hogy az egykor a mai főtér és környéke területén állott Hímes elnéptelenedett helyén épült fel a mai Balmazújváros.

HOL SZÜLETETT DOMOKOS MÁRTON?

TÓTH BÉLA

Hatvani István és Zoványi Jenő szerint Tótvázsonyban, Révész Imre szerint Nagyvázsonyban (l. Bécs Debrecen ellen, Bp. Ak. K., 1966., 14. l.). A *Magyarország* 1979/18. számában megjelent *Az ismeretlen Vázsony* című cikk vetette fel bennem újra a kérdést. Hatvani, a neves debreceni professzor, Domokos Márton barátja, Lajos fiának nevelője volt, ott állt a nagy főbíró halálos ágyánál, s a haláláról szóló följegyzésekben (közölve: ITK., 1906., 101. l.) az említett adatot közli. Nyilván nem utólagos „kutatás", még csak nem is írásos adatok alapján, hanem az elhunyt szóbeli nyilatkozata(i) révén, s őt követi Zoványi. Révész szerint viszont a születési hely azért nem lehetett Tótvázsony, mert az „jobbágyfalu" volt, amelyen „a Pecsovics és Oroszi család osztozik", s 1696-ban (D. Márton 1697-ben született) 21 jobbágy élt benne, nemes viszont egy sem (említett hely). S most jön egy merész föltételezés, mely szerint Márton apja, Ferenc 1697-ben a nagyvázsonyi „hadiövezetben levő katonai településnek volt a parancsnoka", s fia ezért született a nagyvázsonyi várban, illetve a városban. S itt kapcsolódom megint a *Magyarország* cikkéhez. Mennyivel valószínűbb Révész feltevése, mint az, hogy Domokos Márton, akinek anyja a Tótvázsonyban birtokos Oroszi család lánya volt, az anyai birtokon született? Valószínűsíti ezt a lehetőséget a tótvázsonyi Oroszináznak a hetilapban közölt képe s az az adat, mely a házat „1600 körül épült"-nek mondja. Tehát a 17. században az Orosziaknak háza volt Tótvázsonyban, s ha a Révész által említett összeírás idején nem is laktak ott, miért ne szülhette volna meg az Oroszi lány gyermekét egy évvel később a családi házban? Úgy gondolom tehát, hogy több és súlyosabb érv támogatja Domokos Márton tótvázsonyi születését, a saját emlékezéséről nem is szólva, mint a nagyvázsonyit, mely csak egy összeírás hiányára s egy gyengén alátámasztott feltevésre épül.

A Hajdúsági Múzeum halottai

Július 11-én, Hajdúböszörményben, 84 éves korában elhunyt *dr. Csiha Antal*, a Hajdúsági Múzeum volt igazgatója. Július 13-án, útközben, a Medgyessy-emlékkiállítás nyitására jövet, elhunyt *Biri Gábor*, a Hajdúsági Múzeum fotósa. Mindkettőjük emlékét megőrizzük!

EGYEK ÚJRATELEPÜLT LAKOSSÁGÁNAK KÉT ÉVTIZEDE (1768—1790)

BENCSIK JÁNOS

Amennyire ismert a történelmi tény, hogy az egyeki református paraszti közösség minek következtében és mikor hagyta el szülőfaluját, annyira ismeretlen az, hogy az új, római katolikus telepesek honnan verbuválódtak. A lakosság körében sem él hagyomány formájában előző lakhelyük. Ebből arra következtethetünk, hogy nem valószínű az egy helyről való származásuk. Sokkal inkább arról van szó (tételezhetjük fel), hogy az Alföldre irányulóan még mozgásban levő parasztrétegek szinte családonként más-más helyről költözhettek Egyekre. Erre vonatkozóan a beköltözést követő évtizedekben fel-feltünedező jobbágyragadványnevek adnak némi eligazítást. Pl. Sarkadi Kiss, Polgári Nagy. A falu névanyaga arról is árulkodik, hogy nem a közvetlen megyei vagy Tiszavidéki környezet bocsátotta ki őket, mert Bruchner, Szincsák, Mag, Domán Luszták fordulván elő közöttük, más tájakra utalnak.

Azt is meg kell jegyeznünk, hogy a település néprajzi és népnyelvi alaprétege paloc eredetről árulkodik. Így tehát még tarkább képet kapunk a község népességének származását illetően. Nem haszon nélkül való az sem, ha itt is megállapítjuk, hogy a lakosság mit sem tud arról, hogy ők nem tősgyökeres helybeliek, hanem mindössze két évszázada élnek a Tisza és a Hortobágy közé ékelődve.

Néprajzi szempontból az is érdekes, hogy Egyek lakossága nem orientálódott a Hortobágy világához. Ellenkezőleg, már Zoltai és mások is megállapították, hogy a nagy határú pusztán megtalálhatni a balmazújvárosi, a tiszacsegei, a nagyiványi, a nádudvari pásztorokat, de a legkevésbé az egyeki, elvétve a polgári eredetűeket. Van is egy számottevő ellentét a két falu, Egyek és Csege között. Nemcsak folyton élcelődtek egymás rovására, hanem ahol tehették, kifejezésre is juttatták ellenszenvüket, olykor tettlegesen is. Ennek mélyén az egykor minden bizonnyal elevenen ható vallási ellentét, az a tudat, hogy az új egyekiek hittestvéreiket szorították ki otthonaikból, húzódik meg.

De lássuk a falu újratelepülését. A római katolikus egyházközség anyakönyveit tanulmányozva, mindjárt szembeötlik, hogy a lakosság betelepedése már 1768-ban megindult. S egy-két év elteltével stabilizálódott a lakosság, mert 1772-ben, az urbárium már 90+70 azóta is folyamatosan jelen levő, akkor jobbágy családfőt számlál elő. A lakosság gyarapodását az anyakönyvekből is nyomon követhetjük, mely szerint 1768-ban 1, 1769-ben 4, 1770-ben már 28 gyermeket tartattak keresztvíz alá az egyeki római katolikus templomban.

Táblázat a keresztelési anyakönyvek alapján:

évek	1768	1769	1770	1771	1772	1773	1774	1175	1776
gyermek	1	4	28	29	21	29	39	53	41

1777	1778	1779	1780	1781	1782	1783	1784	1785	1786	1787	1788	1789
65	53	52	54	73	58	70	77	81	95	84	82	99

A település gazdasági-társadalmi arculatát az urbáriumban rögzített adatokból olvashatjuk ki, állíthatjuk össze. Az urbárium szerint 1773-ban:

30 egész telkes (18%), 19 féltelkes (11%),
65 negyedtelkes (40,5%), 33 házas zsellér (20,5%)
13 házatlan zsellér (8,1%) élt az újra települt Egyeken.

Mivel a betelepedéstől még alig telt el egy fél évtized, ezért az egyeki urbáriumot tanulmányozván a következő kérdések vetődnek fel:

A káptalan mint földesúr 55,5 telket (egy telek 30,5 hold szántó és nyolcember-vágó rét) bocsátott jobbágyi rendelkezésre, melynek összterülete 1584 hold szántó és 579 ember vágó rét volt. Egyek esetében még szó sem lehetett arról, hogy e jobbágyközösségen belül számottevő pauperizálódás, zselléresedés zajlott volna le. A földesúri döntéssel minden bizonnyal az a helyzet kapott szentesítést, amilyen mértékben a betelepültek jobbágyi kötelezettségeket vállaltak. Gyakorlatban ez azt jelenti, hogy kinek-kinek annyi föld állhatott rendelkezésére, amilyen *facultas*-sal (gazdasági erővel) rendelkezett. Talán nem túlzok, ha azt állítom, hogy a 18. század második felében még mozgásban levő jobbágytömeg zömét a negyedtelkesek alkották. Az egyekiek származásának biztos ismeretében azt is eldönthetnénk, hogy a zsellérek vállalkoztak-e távolabbi települések megülésére? Vagy inkább a telkes „szekerezett" idegenbe új otthont keresni? Alább az egri káptalan *szabadmenetelű* jobbágyainak névsorát közlöm a Szabolcs megyei Levéltárban őrzött 1773-as urbárium alapján. (Zárójelben a családfő állapotát adom meg, mégpedig egész = 1, fél = f, negyedtelkes = n, házas = h és háztalan zsellér = htn.)

Ádám János (f)
*I. Balogh István (ht)
*Balogh János (n)
Bene József (n)
*Béres János (n)
*Bokor Mihály (f)
Bruchner József (1)
Csatári Mihály (n)
*K. Csordás István (h)
*R. Diószegi István (n)
*Ecsedi János (n)
Éliás Márton (h)
*Farkas Péter (n)
Farkas András (h)
*Fegyverneki Ferenc (ht)
Fülep András (f)
*R. Sen. Hajdu András (ht)
Herceg András (f)
*Juhász Péter (n)
*Kalóz András (f)
*Kardos Mihály (h)
Kántor Mihály (n)
*Kerekes Mihály (n)
*Gy(omai) Kiss János (f)
J. Kiss András (n)
*Kontor Miklós (n)
Kovács András (1)
Kovács Gergely (1)
Kovács István (n)
Körtvélyesi Bálint (1)
*Lengyel Mihály (h)
R. Mészár István (n)
Molnár Sámuel (h)
Nagy Pál (1)
I. Nagy János (n)
P. Nagy I. István (n)
*B. Nagy János (n)
Németh Mihály (ht)
N. Pál János (f)
Péter Mihály (n)
Posár Márton (1)
*Sajtos Gergely (n)
Szabó János (n)
*H. Szabó Ferenc (n)
Szabó Gáspár (f)
B. Szabó János (ht)
*Szakmári János (n)
*J. Szép Mihály
Szincsák Gergely (1)
Takács(?) Márton (h)
Tóth Mátyás (f)
*Tóth Pál (h)
*Török János (n)
*Végh István (n)
*Bagosi Ferenc (h)
J. Balogh János (n)
Balogh Mihály (ht)
Bencsik János (1)
Bocskai János (n)
Bokor János (h)
R. Bucsai György (f)
*Csányi Mihály (ht)
Csóka András (1)
Diószegi József (h)
*Ecsedi András (n)
*Faragó Tamás (n)
Farkas Gergely (n)
*Fegyverneki István (n)
*Fejes János (n)
Füz Mihály (f)
Hajdu András (n)
Hossa István (1)
Juhász János (f)
*Kalóz István (n)
*R. Kasza István (h)
*Kecskeméti János (h)
S(arkadi) Kiss János (1)
I. Kiss János (n)
Konti Mihály (n)
Kormos István (ht)
Kovács István (1)
Kovács István (n)
Kovács Mózes (h)
*Kuli Mihály (h)
Mag Mátyás (1)
*Molnár Mihály (n)
Murányi Ferenc (h)
*Nagy András (f)
*Nagy Márton (f)
*Cs. Nagy István (n)
*G. Nagy István (ht)
Orbán Mátyás (1)
Pásztor Mátyás (f)
Pintér Ferenc (1)
Rente János (1)
Sipos Gergely (n)
I. Szabó Ferenc (n)
*B. Szabó János (n)
Szabó Márton (n)
J. Szabó István (ht)
*Szántó György (n)
*S. Szép Mihály (h)
Szincsák Simon (1)
Tar György (ht)
Tóth János (1)
K. Tóth János (h)
Ujj Ferenc (1)
Veres Mihály (f)
Bajusz János (n)
F. Balogh János (n)
*R. Beke István (h)
Bencsik Imre (1)
*Bocskai István (n)
Botlik Márton (ht)
*Czobor Mihály (n)
Csengeri Péter (n)
Csóke András (1)
Domán József (1)
*Ecsedi Mihály (n)
*Faragó István (h)
*Farkas János (n)
*Fodor János (n)
R. Gyurkó János (h)
*Hajdu István (n)
*Jantó István (n)
Juhász Mihály (1)
*Kanál Mihály (h)
Katona Mihály (1)
*Kecskeméti István (h)
*P. Kiss János (n)
*Konti István (h)
Kovács János (1)
Kovács Márton (1)
*Kovács Sámuel (n)
*Kozák István (n)
R. Lakatos János (h)
Mag János (1)
Molnár István (n)
*Nagy Ferenc (f)
*N. Polgári S. István (f)
*G. Nagy Mihály (n)
Nagy Gergely (n)
Németh András (n)
Pádár Mihály (h)
*Péter János (n)
Posár János (1)
Réz István (n)
Suszták János (h)
*H. Szabó János (n)
Szabó János (1)
R. Szabó Sámuel (h)
*Szakmári Mihály (n)
Szekér János (1)
*Szilágyi Mihály (h)
*Szűcs István (h)
*Taricska István (h)
Tóth Ferenc (n)
Tóth György (h)
Varga János (ht)

(A szóbanforgó urbáriumban még 70 fő azonosítható — ezek *-gal jelöltek —, akik a református közösség tagjai voltak, de 1774 tavaszán kitelepültek egyekről!)

Még további kutatások szükségesek ahhoz, hogy például hasznosíthassuk az urbáriumban levő lehetőségeket, illetve az anyakönyvi adatok és a különböző eredetű összeírások alapján eldönthessük, hogy a betelepedés és a telekfoglalás miként történt ténylegesen.

Országos néprajzi előadói konferencia a TIT-ben

Április 28-án, a Kossuth Klubban a TIT Néprajzi Szakosztálya országos előadói konferenciát tartott. Előadó *Balassa Iván* volt (A magyarság anyagi kultúrája).

ÍSZA, POR ÉS HAMU VAGYUNK ŐSMAGYAR LÉLEKHIEDELMEK ÉS A HALOTTI BESZÉD

FAZEKAS ÁRPÁD

A Halotti Beszéd és Könyörgés a legrégibb magyar nyelvű szövegemlék, amely a Pray György-féle kódexnek (1770) a 154a lapján maradt meg. Növeli jelentőségét az, hogy nemcsak a magyar nyelv, hanem egyben a finnugor nyelvek első összefüggő szövegű nyelvemléke (Molnár József—Simon Györgyi: Magyar nyelvemlékek, 1977, Bpest., Tankönyvkiadó, egyetemi tankönyv). Négy helyen is előfordul összesen 32 sorában az ysa" szó (2., 6., 14. és 15. sorban; a 14 sorban kivételesen „isá"-nak írva), amelyet eddig az egyik legelfogadottabb olvasat szerint „bizony" (Pais Dezső), egy másik olvasat alapján pedig „íme" (Mészöly Gedeon) jelentéssel értelmeztek.

Nemrégen jelent meg *Dienes István* régész A honfoglaló magyarok lélekhiedelmei című tanulmánya (in: Régészeti barangolások Magyarországon, 1978, Panoráma, 170—233. old.), amely igazolta nyelvészeti és néprajzi adatokkal, hogy a finnugor népeknél a szabadlélek (árnyéklélek) fogalma a kereszténység felvételéig használatban volt, és azután fokozatosan elavult. A szabadlélek finnugor alapalakja: ice ∞ ise, az ősmagyarban: *ísz, íz.* Az ősmagyarok pogány hite szerint is két lélek volt: 1. a testben tanyázó: *testlélek* (életlélek, lélegzet- vagy leheletlélek), amely meghaláskor a testtel együtt elenyészett és 2. a koponyában lakozó *ísz vagy szabadlélek* (árnyék-, képmás-, álom-, révületlélek; inkább megfelel a mai pszichének), amely túlélete testi porhüvelyét, és lehetővé tette a halál utáni létezést, a halhatatlanságot. *Dienes* szerint *„... mind... a lélek..., mind a kiavult ísz szavunk finnugor eredetű;* ezért csakis arra gondolhatunk, hogy a kettőslélek-hittel együtt maga a lélekvesztés hiedelme is a távoli finnugor múltba gyökerezik... a mi lélek szavunk is esetleg csak utóbb, már a keresztény időkben lett az egységes lélekfogalom jelölőjévé... hiszen... a pogány múltban sokkal inkább az árnyéklélek, azaz szabadlélek képzetéhez kötődtek".

Megpróbáltam ezek után finnugor nyelvemlékünk „ysa" szavait egyszerűen *ísznek*, árnyéklélek nek értelmezni. Úgy éreztem, hogy a Sermo super sepulchrum (Beszéd a sír fölött) című papi búcsúztató funkciója nem csorbult, s az érthetősége javult:

2. sorban: „lélek, por és hamu vagyunk."
6. sorban: „lélek, ki napon endül az gyümölcs"-ből...
14. sorban: „lélek, és egy sem" (ti. ember nem kerülheti ki e vermet)
15. sorban: „lélek, mind ahhoz járók" (ti. afelé tartók vagyunk)

Nem kell arra gondolni, hogy az ísz (ise-, isa-) képzet valami kezdetleges finnugor sajátosság, hiszen Eurázsia pogány népeinél igen elterjedt volt. A kettőslélek-képzet ellen is harcoltak a hittérítők, és sok pogány szokás és hiedelem eltűnt a keresztény hit meggyökeresedésével. *Dienes* példaként hozta fel a 948-ban Konstantinápolyban Bíborbanszületett Konstantin által megkeresztelt és kitüntetett Bulcsú vezért, aki ezután még hosszú évekig a pogány vallás és hitvilág szerint élt. Az átmenet tehát elhúzódott. Az ísz szó tovább élését pedig az is magyarázhatja, hogy a túlvilági életet az egyház is hirdette.

Tallózás a kiállítások közt

Május 3-án a szolnoki Damjanich János Múzeumban *A fiatal képzőművészek stúdiójának kiállítását* Csajka Gábor Cyprián nyitotta meg. Ugyanezen a napon a székesfehérvári István Király Múzeumban Nagy Jenőné adta át a múzeum *II. iparművészeti kiállítását.* 7-én a győri Xantus János Múzeumban Kreiter Mária mutatta be *Roisz Vilmos festőművész kiállítását.* 8-án Szentendrén megnyílt *Kmetty János (1889—1975) festőművész emlékmúzeuma* (Rátkai Ferenc). 9-én a Szépművészeti Múzeumban *Rembrandt évszázada* címen kiállítás nyílt. 10-én az István Király Múzeumban *XX. századi művészet Pogány Zsolt gyűjteményében* címmel Szabó Júlia kiállítást nyitotta. Ugyanezen a napon a tatai Kuny Domokos Múzeumban Németh Lajos nyitotta meg *Maróti János szobrászművész kiállítását.* Ugyancsak 10-én, a Magyar Mezőgazdasági Múzeumban Pálfai István nyitotta meg a *Hazánk mezőgazdasága diákszemmel '81* című eredményhirdetéses pályázati kiállítást. 11-én a Karcagi Galériában három művész (Körtvélyessy Magda festő, Pálffy Katalin és Kauben Péter szobrászok) kiállítását *Természet a képzőművészetben* címmel Kürthy Sándor nyitotta meg. Ugyanezen a napon Hódmezővásárhelyt (Tanácsköztársaság tér 2.) megnyílt a *Németh László Emlékház.* Az emlékházban Grezsa Ferenc felavatta *Szervátiusz Tibor Németh László-portréját.* 13-án, a nagykőrösi Arany János Múzeumban *A Kántor-fazekasműhely* címmel Fodor Gyula kiállítást nyitotta. 15-én, a mosonmagyaróvári Hansági Múzeumban Karsainé Horváth Klára nyitotta meg *Felsmann Tibor iparművész kiállítását* (textil). 16-án a Szépművészeti Múzeumban *Mai ciprusi festészet* címmel kiállítás nyílt. 19-én a Magyar Nemzeti Galériában László Gyula nyitotta meg *Bordi András marosvásárhelyi festőművész kiállítását.* 23-án Balassa Tibor nyitotta meg a *Szántód-pusztai Idegenforgalmi és Kulturális Központ kiállításait.* Ugyanezen a napon a békéscsabai Munkácsy Mihály Múzeumban Szabó G. László adta át a *Csongrád megye népművészete* című kiállítást. 24-én nyílt meg a *Bajor Gizi Színészmúzeum.* 25-én az István Király Múzeumban több szakember közreműködésével Kiss József nyitotta meg *A Palotaváros múltja és jövője régészeti feltárások a középkori Szigetben és az épülő Lenin-városrész* című kiállítást. 29-én Mohácson, a Nevelők Háza horvát-szerb nemzetiségi klubjában Kovácsevics Márk nyitotta meg a *Horvát gyermeknépviseleti kiállítást.* 30-án a Miskolci Galériában Búzás Árpád adta át a *Második ötvös és fémmunkás quadriennalé kiállítását.* 31-én a szegedi Móra Ferenc Múzeumban Bihari József nyitotta meg *Kovács Éva keramikusművész kiállítását.* Ugyanezen a napon és ugyanott Petri Csathó Ferenc mutatta be *Novák András festőművész kiállítását.*

SZERELMI VARÁZSLÁS-ADATOK BIHARUGRA ÉS KÖRÖSNAGYHARSÁNY NÉPI HITVILÁGÁHOZ

BECK ZOLTÁN

A történelem során az ember élettársának megválasztása sokféle alapon, sokféleképpen történt. A nemek egyenjogúságát figyelmen kívül hagyó társadalmakban a férfiak mégis kiváltságos helyzetben voltak: az ő joguk volt a párválasztás. Az érdekházasságok és a szerelmi házasságok között ugyan mindig különbséget tettek, de bármily optimálisan jó viszonyokat képzelünk is el, egy tényezővel mindig számolnunk kell: a nők nem hozhatták nyilvánosságra érzelmeiket; a szerelmi élet kiszolgáltatottjai voltak, többségük egész élete örök alkalmazkodás volt egy megmásíthatatlan helyzethez.

Nem csoda, ha régtől fogva vágynak valami olyan hatalomra, eszközre, melynek segítségével magukévá tehetik az ösztöneikkel, érzéseikkel, akaratukkal kiválasztott férfit. A babonákon, hiedelmeken alapuló cselekvések egész sora tanúskodik erről a szándékról, melynek iránya — az eset egyediségétől függően — a nemeket illetően ellenkező is lehetett: a leányválasztást, a nő elnyerését célozta.

E cselekvéseknek szereplői között egyaránt találunk általánosan említett mitikus lényeket és a faluban vagy a környéken élő, nevükön nevezett egyéneket, bizonyságául annak, hogy a szerelmi varázslás ténye — megfelelő aktív-passzív fokon — a mai tudatnak is élő eleme.

Valaki szerelmének elnyerésére a leghatásosabb módszer az illető *megétetése* volt. Erről és más megtörtént dolgokról a következőket hallottuk a két faluban:

1. A lány, ha meg akart étetni valakit, hogy az szeresse, a körmét és a vizeletét süteménybe sütötte, azzal kínálta a legényt.

2. Fiút fogni úgy lehetett, hogy a menstruációs vérből egy cseppet a süteménybe sütünk, és egy cseppet a pálinkába teszünk. Ezzel megitatjuk és megetetjük a fiút, és meg van fogva. Ez egy jól bevált módszer, mert ezek után a fiú soha többé nem tudja elhagyni a lányt. Ha nem is kerülnek össze, de a férfi mindig nagyon bolondul a nő után.

3. Mikor a legelső vérzése van a leánynak, azt etetik meg a legénynyel, az aztán nem szabadulhatott.

4. Jártam egy olyan lányhoz, hogy boszorka volt az anyja. A lány végtelenül szeretett. Oszt megetettek olyan süteménnyel, hogy úgy meg voltam babonázva tőle, hogy menni kellett a lányhoz, ha akartam, ha nem.

5. B. Zs. megétette H. szakaszvezetőt, de hiába.

6. Volt egy tudós asszony, az mézet kotyvasztott össze valamivel, motyogott hozzá, aztán bekente vele a lány tenyerit meg a homlokát. Az ilyen lány után aztán szaladtak a legények.

7. Az egyik ember dolgozott egy helyt. Építették a vasutat. Volt ott egy asszony, szép lánnyal, az akarta, hogy elvegye feleségül. De ő meg nem akarta. Az asszony pedig tudott rontani. Odament láthatatlan éjszaka, azt szurkapiszkálta. Jajgatott, azt kérdezték, de nem láttak semmit. Sokáig piszkálgatta. Egyszer mondta, hogy agyonüti, mert tudta az asszonyról hogy boszorkány, aztán az többet nem bántotta.

8. A nénémnek volt egy szeretője. Egy öregasszony, aki boszorkány volt, azt szerette volna, ha az ő lányát veszi el. Ennek érdekében, mikor a legény a nénémnél volt, ott a boszorka levetkőztette meztelenre, és nyomkodtatta vele a lányt.

9. Megnyomtak egy legényt, mert nem vett el egy lányt, akinek az anyja boszorkány volt. Sokat szenvedett a legény, aztán csak elvette a lányt, hogy el ne pusztuljon. De nem szerette aztán sem.

10. Visszafelé kell böjtölni azért, akit akarnak, és megkapják.

11. Ha egy lány azt akarja, hogy egy fiú szeresse, szedje föl a bal lába nyomát hétszer, kösse bele egy zacskóba, vigye el a fiú házához, és hagyja ott. Biztosan beleszeret.

12. Egy lány szolgált valahol, azt a lányok mennek egy út szélére, összekapaszkodva. Egy fiú belészeretett, ő meg nem szerette, de nem tudott tőle megszabadulni. Mikor sétáltak, beleléptették valamibe, azt attól nem tudott szabadulni. Férjhez ment hozzá, de nem szerette. Amibe beleléptették, olyan volt, mint egy tojás, és húzták, hogy bele kellett lépnie.

13. Ha valaki valakit nagyon szeret, megfoghatja avval, hogy a családban a legelső újszülött fiúgyermekről a születés után a zsírt leszedi, és a kívánt férfit megérinti vele, akkor már meg van fogva.

14. Már majdnem megvolt a lakodalom, oszt megrontották a menyasszonyt vagy a vőlegényt. Elidegenedett az egyik a másiktól. Akkor már többet össze sem kerültek.

15. A nő szerette az urát, az ura nem. Elment hozzá éjszaka, betört hozzá. De nem gondolta, hogy a férje jön hozzá. Annyira elnyaggatta, hogy az magánkívül volt. Még a kórházba is bekerült.

ADATKÖZLŐK

Fürj József, 1913. Körösnagyharsány: 1., 11.
Szűcs Róza, 1923. Körösnagyharsány: 2., 13.
Özv. Szabó Jánosné, 1899. Körösnagyharsány: 3.
Toronyi Lajos, 1891. Körösnagyharsány: 4.
Kiss Ferenc, 1891. Biharugra: 7., 10.
Máté Zoltánné, 1919. Körösnagyharsány: 6., 7., 12.
Tóth Imre, 1902. Körösnagyharsány: 8.
Nagy Józsefné, 1902. Körösnagyharsány: 9.
Bodnár Gyula, 1897. Körösnagyharsány: 14.
Mohácsi Gizella, 1916. Körösnagyharsány: 15.

Kovács Máté Könyvtár Hajdúszoboszlón

Június 8-án a hajdúszoboszlói városi könyvtár névadó ünnepséget tartott, amelyen felvette *Kovács Máté* egyetemi tanár, könyvtártudós, a város nagy fia nevét. Az ünnepségen Kovács Mátéról megemlékezett *Fülöp Géza*, az ELTE docense, Kovács Máté munkatársa, barátja.

BEVEZETŐ A SÁRRÉT NÉPRAJZI KUTATÁSÁHOZ

DANKÓ IMRE

A Sárrét, ez a több megyében elterülő *kistáj*, eléggé ismert mind földrajzilag, mind néprajzilag. Az egykori mocsárvilág *vízrajzát*, talajviszonyait többen, nagy részletességgel feltárták. Hasonlóképpen sok kutató foglalkozott a Sárrét történetével, néprajzával is. Mind a történelem, mind a néprajz a régi „vizes világ"-ról mondott el sokmindent, anélkül azonban, hogy az életmódot alakító gazdálkodásról, a gazdálkodás változásairól, a társadalomról, a társadalmi fejlődésről, illetve a sárréti gazdálkodás és társadalom közti összefüggésről érdemlegesen szóltak volna. A sárréti néprajzkutatást ilyen okokból a közelmúltban több bírálat is érte. Végeredményben azt róva föl, hogy a Sárrét néprajzi kutatói történetietlenül, nem az egész életmód megismerésére és megismertetésére törekedtek, hanem megmaradva a leírás szintjén, időtlen időben gondolkodva, a feltárt jelenségeket állandó, változás nélküli tényezőkként fogták föl s hogy vizsgálódásaikban csak a Sárrét közelebbről meg nem határozott, a „régi", „hagyományos", általuk egyedinek, sajátosnak, a Sárrétre egyedül jellemzőnek tartott vizes világot, a „réti emberek" életmódját ismertették meg. A vizes világ és a réti emberek időtlen bemutatása majdnem hogy eltörölt minden gazdasági és társadalmi megkötöttséget, elmosta a határokat, bizonytalanná tette a gazdasági és társadalmi különbségeket s már-már eltüntette a magántulajdont is, lévén a víz, a nádas, de még a „ki nem mért föld" is mindenkié vagy inkább senkié. A természet lágy ölén halászatból, vadászatból, madarászatból, méhészetből élő sárréti parasztokról nem lehet tudni, hogy jobbágyok voltak-e vagy sem, hogy egyáltalán beletartoztak-e a rendiség zártságába vagy sem, mert mindmegannyian erős, olykorolykor a természet erőin is úrrá lenni tudó, független, szabad emberek voltak, egyéniségek, akikről legfeljebb az a vélemény alakult ki a történelem, a társadalomtudomány nagy kérdéseivel feléjük közeledőkben, hogy inkább elvonultak a vizek birodalmába, a rejtelmes, megközelíthetetlen mocsárvilágba, a nádasokba, mintsem, hogy beilleszkedtek volna a fennálló gazdasági és társadalmi rendbe. Magánosak lettek, mint a természet erőivel viaskodó *táltosok*, a tudománnyal bíró *javasok*, s *pásztorok*, a törvényt kijátszó *szegénylegények*, bujdosó *betyárok*. Úgy tűnik, hogy néprajzosaink, íróink a Sárrét parasztságának, az itteni paraszti életforma bemutatásával saját szabadságszeretetüket, szabadság utáni vágyukat fogalmazták meg. Egyik bírálójuk egyenesen *romantikusoknak* mondta őket, mégpedig azért, mert a Sárrétről, a sárréti emberről szólva csak egy kis létszámú csoportról, általánosításra semmiképpen sem alkalmas, ritka, legtöbbször csak egyedinek vehető emberekről, életmódokról írtak.[1] A *pákász* ködbe vesző alakja, élete és tevékenysége nem jellemző, nem általánosítható a sárréti parasztság egészére. A réti emberek — mert természetesen voltak ilyenek — általában a gazdasági-társadalmi élet perifériájára kerültekből regrutálódtak s minthogy leginkább magukban éltek, félrevonulva, csendben, rejtekhelyeikről figyelve a vizeket, az időjárás változásait, a nádasokat, kivonultak a sárréti parasztság köréből, a közösségnek nem voltak alkotó tagjai. Ugyanakkor elfeledkeztek arról a természetes és nemcsak a Sárrétről ismert jelenségről is, hogy az életforma soha sem „tiszta", legkevésbé az olyan kezdetleges gazdasági és társadalmi viszonyok, termelési kultúra mellett, mint amilyen a Sárréten, mondhatni a legutóbbi időkig fennállott. Azaz a földjét túró, robotoló paraszt is, de a falusi kézműves is megfogta a dolog könnyebbik végét és halászott, vadászott, madarászott, vad méhet fogott be, ha kedve támadt rá, vagy még inkább, ha rákényszerítették a bajok, a szűkös megélhetési viszonyok. A rét, a mocsárvilág ugyanúgy adott volt a Sárrét minden lakosának, mint a szertekóborló, végeredményben gyűjtögető-zsákmányoló életmódot folytató néhány pákásznak.

A bírálatok erősen kifogásolták, hogy a Sárrétet kutató néprajzosok szinte teljesen figyelmen kívül hagyták általában a tudományok, de különösen a társadalomtudományok fejlődését, új módszereit, illetőleg eredményeit. Elsősorban a történelem, a gazdaságtörténet, a szociológia eredményein siklott át a sárréti néprajzi kutatás, több más mellett anélkül, hogy az új szempontokat, eredményeket érvényesítette volna saját területén, munkájában. Ezáltal a néprajz nem festett helyes, valóságos képet a sárréti emberről, életmódról, hanem megrekedt az első helyismereti leírások, feljegyzések színvonalán és tartalmi korlátai a *Birtalan Szilágyi János*, a *K. Nagy Sándor*, az *Osváth Pál* és mások megvonta bűvös körben.[2]

A bírálatok mindezt *Szűcs Sándor*, a Sárrét legismertebb kutatója és mestere *Györffy István* tevékenységének, óriási munkásságának elismerésével mondták el és nekünk se más a szándékunk. *Szűcs Sándor* híres, főművének is vehető munkájában, *A régi Sárrét világában*, ennek a régi, ma már a legtávolabbra visszanyúló emlékezéssel sem elérhető vizes világnak állított nagyszerű emléket.[3] *Szilágyi Miklós* írta róla, hogy: „az eddigi — mennyiségre korántsem lebecsülendő — kutatási eredmények viszont arra mutatnak, hogy tervezettségről és szervezettségről csak egyetlen vonatkozásban beszélhetünk: Szűcs Sándor szívósan és következetesen kimunkált életműve szándékában és megvalósulásában is meghatározott célú, jellegezetesen történelem- és tájszemléletet tükröző".[4] Szilágyi Miklós megállapításaiból azt kell hangsúlyoznunk, hogy a Sárréttel kapcsolatos kutatások alapvető fontosságú tényezője a *táj* és a *tájszemlélet*. Szűcs Sándor a táji adottságokból a figyelmét csak a régire, a neki tetsző mozzanatokra, az elbizonytalanodó mesgyéjű határokra, a rétre, a meghatározhatatlan nagyságú legelőkre, nádasokra, mocsarakra, erekre, vízjárásokra fordította. Ezáltal nemcsak, hogy a tájról alkotott képe lett hiányos, hanem tájszemlélete is sajátosan torzult, hiszen alig vette figyelembe a sárréti falut, a belsőséget, az ott is különböző szervezett közösségekben működő társadalmat, a sokoldalúan folytatott termelőmunkát, a szántókat, a kerteket, a szőlőket, a sárréti kézművesség, az ipar apró műhelyeit. Nagy időt megélt, öreg sárréti parasztok mellett legfőbb „adatközlője" saját maga volt. Szűcs Sándor minden tekintetben beleszületett és abban a „hagyományos", „régi" sárréti kultúrában nőtt fel és élte le, élénk közéleti szereplése ellenére is visszavonultan, mint rétet járó pákászai, pásztorai, az életét, aminek munkáiban örök emléket állított. Ennek a nagyszerű emléknek az értékén mit sem változtat, csökkent az, hogy Szűcs Sándor tájszemlélete szűkös, hogy nem az egész sárréti tájról és nem a sárrétiek élete teljességéről írt, hanem csak az emlékeiben adott táji- és életmódbeli részletekről.

Szűcs Sándor — és rajta keresztül a forrásként használt régebbi szer-

zők — nagyban befolyásolták a sárrétiek és a Sárréttel ismerkedők tájszemléletét, tudatát. Ez a tájszemlélet, táji tudat napjainkban is élő, eleven valóság. A sárréti emberek — anélkül, hogy sikerült volna elfogadható módon körülhatárolni a Sárrétet — büszkén vallják magukat sárrétieknek ma is. Újabban összetartó kapocsként a régi, sanyarú, küzdelmekkel teli, szegény életet tudják és ezt, például a mai általános hátrányos helyzetüket, állítják ma is. Ennek alátámasztására legyen szabad a *Hajdú-Bihari Napló* egy közelmúltban terjedelmes cikkére hivatkoznunk, amelynek a címe is beszédes volt: *Biharban és a sárréti tájon ma is küzdelmesebb az élet.* A cikkben *Szűcs József*, a komádi *Bihar Népe Termelőszövetkezet* elnöke, aki „jó ismerője a bihari, sárréti tájnak, idevalósi ember", arról nyilatkozott, hogy a kedvezőtlen természeti adottságok miatt „itt mindig és mindenkor küzdelmes volt az élet", itt „mindig több emberi verejték cseppen ugyanannyi, vagy inkább kevesebb eredményért".[5] A talajok termőképessége gyönge, a földek nehezen művelhetők. A kedvezőtlen adottságokat csak fokozza a gyakorta uralkodó szélsőséges időjárás. A vidék túl érzékeny az aszályra, gyakori a belvízveszély, sok a szik, a mélyfekvésű réti agyagtalaj.

Jellemzőnek találjuk, hogy a Sárrétről, mint tájról szóló egyik legkorábbi említés is, a *Dányádi János* siralmas éneke, 1692-ből, a Sárrét keserves sorsáról, az ittlakókat összekovácsoló bajokról, egységet teremtő és jelentő szenvedésekről, pusztulásról beszél. Dányádi krónikás énekei „Magyarország egy darab részének, kiváltképpen Debrecen vidékének, Berettyó környékének, *Sárrét mellyékének* a pogány tatárok miatt esett romlását és pusztulását keservesen zokogják".

...Mert által költözvén Berettyó folyásán,
Nagy rablást tevének Újfalu határán
Sőt e táján
Minden helyek pusztán
Maradnának miattok, rabolván.

Téjjel-mézzel folyó faluink s városaink,
Gyenge szép ifjakkal rakodott helyeink,
Szép utcáink,
Minden gazdaságaink
Elpusztítánk templomaink s házaink.[6]

Tudatosan vállalják ezt a sorsot és kifejezésére szeretik legkülönfélébb intézményeiket, mozgalmaikat *sárrétinek* nevezni, ezzel is sajátukká tenni, a másokétól elhatárolni. (*Sárréti Járás* a XVI. századtól kimutathatólag Bihar megyében; hivatalosan nem, de a közvélemény által *Sárréti Járásnak* nevezett terület — nagyjából a későbbi Szeghalmi Járás — Békés megyében; *Sárrét* c. újság Berettyóújfaluban (1875—1883 és 1909—1918), *Sárréti Híradó* (1900) és *Sárréti Lapok* (1908—1909) ugyanott; Szeghalmon *Ifjú Sárrét* (1934), *Sárréti Hírlap* (1923—1926) és *Sárréti Ujság* (1908—1910); *Sárréti Hitelszövetkezet* (Vésztő, 1899); *Sárréti tej- és tejtermékek*, illetve *Sárréti Tejüzem* (Szeghalom, 1980); *Sárréti Kupa* (szeghalmi alapítású sportvándordíj, 1940) stb. Környezetük, például a délbékésiek, a békéscsabaiak, gyulaiak számára is érzékletes ez a táji tudat, tájszemlélet, illetve a táji tudatra alapuló összetartozás érzése. A sárrétieket azzal is meghatározzák, hogy *bihariak, kálvinisták, magyarok.* Érdemes ezzel a három jelzővel kicsit behatóbban foglalkozni. A Békés megyeiek számára *Bihar* egy külön ország képzete. Szinte beláthatatlan nagyságú terület, valóságos *Biharország,* ahogy *K. Nagy Sándor* is írta. A Biharhoz tartozás érzése és kifejezése abban is megnyilvánul, hogy a helyneveket előszeretettel látták el *Bihar*... előtaggal: *Biharnagybajom, Bihartorda, Bihardancsháza* stb. Ez a Biharország a békésiek számára Sarkadon, Kötegyánban, Okányban, Komádiban, azaz a békési szélekhez közeleső bihari településeken szinte kizárólagosan jelen levő *reformátusságot,* ahogy arrafelé általánosabban mondják, *kálvinistákat* jelentette. Ugyanakkor azt is tapasztalták, tudták, hogy igen csekély kivételtől eltekintve, mint például Sarkadkeresztúr néhány ortodox románja, mindannyian *magyarok.* Ez annál is inkább érdekes, mert Békés megye északi részének nagy magyar és református települései — Bajom például — Békés megyéhez is tartozott olykor-olykor. Azaz a Sárrét, tartozhattak a különféle sárréti helységek bármelyik megyéhez is, a köztudatban Bihar megyével azonosult. Délbékés lakossága meglehetősen kevert. A túlnyomó többségben levő magyar lakosság mellett nagyszámú szlovák, jelentős német, sőt valamelyes szerb lakosság is található. Ezzel szemben az említett bihari részek, a *Délbihari Síkság* lakossága majdnem egyöntetűen magyar. A kevés románságot is, minthogy a mai délbékési helyekre is Biharból települtek, bihariaknak veszik és közel sem tesznek velük olyan különbséget, mint magyar és szlovák, magyar és német között. A kevés bihari románság — a Sárréten egyedül Darvason élnek — nem befolyásolja azt a közvéleményt, hogy Bihar kálvinista és magyar. Minthogy a Sárrét pedig Bihar, egyúttal kálvinista is, magyar is.

A sárrétiekben ma is erős közösségi, sárréti tudat él. Ez a tudat az utóbbi időben — mintegy igazolandó a szerzők, a Sárréttel foglalkozó írók, kutatók említett szabadságszeretetét és vágyát — azzal is erősítést nyert, hogy a Sárrétet, a sárrétieket a nagykunságiakkal és a hajdúságiakkal, illetve a Nagykunsággal és a Hajdúsággal igyekeztek rokonítani. Az összevetés, hasonlítás, rokonítás alapja nem annyira a táji hasonlóság, mint inkább a nagykunok és a hajdúk kiváltságos, szabadparaszti állapota és a régi Sárrét „szabad embereinek" társadalmi helyzete közti óhajtott, feltételezett azonosság volt. *Szűcs Sándor* megteremtette a *Háromföld,* a Nagykunság, a Hajdúság és a Sárrét közös fogalmát, aminek például az öreg *Orbán András* juhász „minden zegét-zugát úgy ismerte, mint mi közönséges emberek a tenyerünk közepét".[7] És „elfogadhatjuk nem ezidén előttem tett ama vallomását, hogy a régi világban a Hortobágy volt a betyárok vásártere, a sárréti és a kunsági nádas pediglen az országútja".[8] A Háromföld mindmáig nem vált általános, közhasználatú tájnévvé. Ebben bizonyára közrejátszott az is, hogy a régi, tartalmukat tekintve többszörös változáson átment tájnevek általában feledésbe mentek. Ki emlegeti ma már az egykori Nagykunságot, amikor már a belőle is alakult Jász-Nagykun-Szolnok megye hivatalos nevéből is lassan kikopik. Hasonlóan van a Hajdúsággal is. Ki emlegeti ma már a Hajdúkerületet, bár az 1867-ben alakult Hajdú megyével szerencsésebb a helyzet. A hajdú szó megmaradt az új közigazgatási egység nevében, mégpedig egyedül, nem társítva semmi mással. Viszont el fog tűnni a Bihar név az 1951-ben létesített Hajdú-Bihar megye nevéből. Már most is sokszor tapasztaljuk az elhagyását. Ilyen meggondolások késztetnek arra, hogy elsődleges feladatnak tekintsük a Sárrét táji, és ezen alapulva a sárréti néprajzi csoport meghatározását. A továbbiakban előadandó Sárrét néprajzának összefoglalása sem nélkülözheti ezt.

Részben ennek a feladatnak a megoldására, részben a Sárrét minden történelmi, néprajzi kérdésének a megválaszolására több kezdeményezést tettünk. 1972-ben arra ösztönöztük *Csorba Csabát*, a kiváló fiatal kutatót, hogy a Sárrét-kutatások megkönnyítése és céltudatosabbá tétele érdekében állítsa össze a *Sárrét bibliográfiáját. Csorba Csaba* a nem kis fáradsággal járó munkát el is végezte. Munkájának Szűcs Sándor iránti tisz-

teletből, Szűcs Sándor munkájának a címét — *A régi Sárrét világa* — adta. A bibliográfia sajnos, csak 1974-ben jelenhetett meg.[9] Részletekbe menő, alapos összeállítás, amely minden további Sárrétkutatás alapján képezi. A bibliográfia-készítéssel egy időben indult Sárrét-kutatás több síkon folyt. A szempontok tisztázása, az elért eredmények ismertetése, a kutatás összehangolása érdekében 1974-ben egy Néprajzi Tudományos Ülésszakot rendeztünk, amelyen neves kutatók problémafelvető előadásokban és hozzájuk fűzött korreferátumokban számoltak be Sárrét települése és építkezése, a sárréti gazdálkodás, a sárréti folklór kérdéseiről. Az ülésszak anyagát még abban az évben meg is jelentettük.[10] Mind a bibliográfia felmérésne, mind ennek a tudományos ülésszaknak meg volt a kellő hatása. A közben tovább folytatott helytörténeti, gazdaságtörténeti, néprajzi, művelődéstörténeti stb. kutatások jelentős mértékben érvényesítették ezeket az új szempontokat és felhasználták az ismertetett eredményeket. Ennek az újfajta, a gazdasági-társadalmi állapot- és változástól meghatározott Sárrét-kutatásnak hamarosan megszületett az első eredménye is. Közülük csupán a két békési, ám a legjelentősebbek közé tartozó sárréti település, *Vésztő* és *Szeghalom* komplex helytörténeti monográfiáját említjük.[11] Mindkettőt *Szabó Ferenc* szerkesztette. Ezek mellett a monografikus feldolgozások mellett több más, inkább részletkérdésekkel foglalkozó, azokat tisztázni szándékozó feldolgozás, tanulmány is megjelent. Sőt, megalakult egy munkaközösség is, amely a Sárrét *agrártörténetét* kívánja feltárni és feldolgozni. Ezek közül a részkérdésekkel foglalkozó feldolgozások közül is kettőt említünk meg; elsőnek a *Miklya Jenő* szerkesztésében még 1965-ben elkezdett *Sárréti Írások* folytatását (második kötet megjelent 1977-ben) és a Szűcs Sándor 70. születésnapjára kiadott *Bajomi Krónika* című helytörténeti és néprajzi antológiát, 1973-ban.[12] Ezekben a vállalkozásokban kezdettől fogva ott voltunk, saját kutatásainkkal is segítettük a Sárrét valóságos arcának megmutatását. A továbbiakban, amikor a Sárrét népéletének összegező bemutatását kívánjuk elvégezni, a részletek tekintetében ezekre a feldolgozásokra, illetve saját kutatásainkra támaszkodunk.

JEGYZETEK

1. *Bereczki Imre:* Nagysárrétkutatásunk néprajzi eredményei és további tennivalói. Miklya Jenő (szerk.): Sárréti írások II. Szeghalom, 1977. 81.
2. *Birtalan Szilágyi János:* A Bihar vármegyei Sárrét leírása. Közli: *Györffy István.* Aquila 1920. 60—69.; *Osváth Pál:* Bihar vármegye Sárréti Járásának leírása. Nagyvárad. 1875.; *K. Nagy Sándor:* Biharország. I—III. II. kiadás. Nagyvárad, 1884—1888.
3. *Szűcs Sándor:* A régi Sárrét világa. Budapest, év n. (1942).
4. *Szilágyi Miklós:* A sárréti néprajzi kutatások szemléletéről. *Miklya Jenő* (szerk.): Sárréti írások II. Szeghalom, 1977. 74.
5. *Boda László:* Biharban és a sárréti tájon ma is küzdelmesebb az élet. Hajdú-Bihari Napló XXXVII. 1980. 269. sz. (nov. 16.) 5.
6. Magyar költészet Bocskaitól—Rákócziig. Budapest, 1953. 225—226.
7. *Szűcs Sándor:* A régi Sárrét világa id. m. 54.
8. Ua.
9. *Csorba Csaba:* A régi Sárrét világa. Bibliográfia. Békéscsaba, 1974.
10. A Sárrét hagyományos életmódja. A Ladányi Híradó különszáma; szerk.: *Dankó Imre.* Püspökladány, 1974. Tartalom: *Dankó Imre:* A Sárrét néprajzi vizsgálata a tájkutatások keretében. *Balassa Iván:* A Sárrét néprajzi kutatása; *Dám László:* A Sárrét népének települése és építkezése *Barabás Jenő, Filep Antal, Juhász Antal* és *Kósa László* korreferátumával; *Varga Gyula:* A sárréti gazdálkodás *Takács Lajos, Orosz István, Szabó Ferenc* és *Bellon Tibor* korreferátumával; *Ujváry Zoltán:* Folklórkutatási kérdések a Sárréten *Ferenczi Imre, Katona Imre* és *Andrásfalvy Bertalan* korreferátumával. *Balassa Iván* összefoglalása és németnyelvű tartalmi kivonat.
11. *Szabó Ferenc—Leiner Gyula* (szerk.): Vésztő története. Vésztő, 1973.; *Miklya Jenő—Szabó Ferenc* (szerk.): Szeghalom. Történelmi, néprajzi és földrajzi tanulmányok. Szeghalom, 1979.
12. *Miklya Jenő* (szerk.): Sárréti írások I. Szeghalom, 1965. II. Szeghalom, 1977.; *Dankó Imre* (szerk.): Bajomi Krónika. Néprajzi és helytörténeti antológia Szűcs Sándor 70. születésnapjára. Biharnagybajom, 1973.

Megemlékezések, tudományos konferenciák, tanácskozások

A Szabolcs-Szatmár megyei Múzeumok Igazgatósága május 22-én Dombrádon *Kiss Lajos tudományos emlékülést* rendezett Nagy Mihály, Kormány Gyula, Hársfalvi Péter közreműködésével, Kiss Lajos születésének 100. évfordulója alkalmából. Több társintézmény közreműködésével a Magyar Néprajzi Társaság *Kecelen tudományos tanácskozást* tartott május 22-én, a községben folyó helytörténeti-néprajzi kutatómunkáról (Bárth János, Bellon Tibor, Kisbán Eszter, Szabó László, Szacsvai Éva, Barabás Jenő, Filep Antal, Für Lajos, Hajdú Mihály, Katona Imre, Sárkány Mihály, Szabó Ferenc, Takács Lajos). A Magyar Néprajzi Társaság május 27-én tartotta 1981. évi *közgyűlését*, melyen *Vargyas Lajos* tartott előadást *Bartók és a népzenekutatás* címmel. A Magyar Történelmi Társulat Szabolcs-Szatmár megyei Csoportja több testvérintézménnyel közösen május 29-én, Nyíregyházán *A tanyakutatás eredményei és feladatai* címmel konferenciát rendezett a Bessenyei György Tanárképző Főiskolán (László András, Hársfalvi Péter, Szenti Tibor, Varga Gyula, Becsei József, Mocsár Gábor, Hencz Aurél, Farkas József, Makrai László közreműködésével). A Déri Múzeum június 9-én, 11-én és 23-án tartotta meg a bolgár államalapítás 1300. évfordulója tiszteletére rendezett *bolgár tudományos ülését* (történetit, néprajzit és művészettörténetit Fodor István, Niederhauser Emil, Módy György, Balassa Iván, Varga Gyula, V. Szathmári Ibolya, Zádor Mihály, Sz. Kürti Katalin, Cs. Tábori Hajnalka és Dankó Imre). Június 12-én Kecskeméten, a Katona József Múzeumban előadást tartott *dr. Gál Károly* bécsi egyetemi tanár, a múzeum volt igazgatója, *A kecskeméti táj és Európa a hagyományos kultúrában* címmel. Június 19—21-én tartotta a Magyar Néprajzi Társaság *Kiss Lajos-vándorgyűlését* Hódmezővásárhelyt több szerv, intézmény közreműködésével, a társadalmi néprajzi gyűjtők országos találkozójával egybekötve. A vándorgyűlés tanácskozásainak elnöke *Tálasi István* volt. A vándorgyűlés tiszteletére több kiállítás nyílt, a vándorgyűlés résztvevői több kiránduláson vettek részt. Július 3—5. között került megrendezésre Debrecenben a *Bartók-centenáriumi ünnepség.*

*

Kegyelettel emlékezünk meg halottainkról . . .

1980. október 9-én Gyergyószentmiklóson elhunyt *Tarisznyás Márton* néprajzkutató- muzeológus, 13-án Püspökladányban *Dorogi Márton* ny. tanulmányi felügyelő, néprajzi kutató, múzeumbaráti körünk tagja. December 3-án Debrecenben *dr. Csűry István,* az Egyetemi Könyvtár igazgatója. 13-án Budapesten *Diskay Lenke* grafikusművész. 1981. február 9-én Tájdúdorogon *dr. Tóth Ferencné* tanárnő, múzeumbaráti körünk tagja. Március 28-án Pécsett *dr. Ruzsás Lajos* egyetemi tanár, az MTA Dunántúli Tudományos Intézetének osztályvezetője, agrártörténész. Június 19-én Debrecenben *dr. Bertók Kornél* főorvos, múzeumbaráti körünk tagja. Emléküket megőrizzük!

NEMESEK AZ ALSÓSZUHAI TEMPLOMBAN

UJVÁRY ZOLTÁN

A gömöri falvak társadalmi, közösségi életében rendkívül fontos szerepe volt a nemességnek. A nemesek között vagyonilag nagy eltérések voltak. A pár holdas, vagy már földjét vesztett családoktól a többszáz holdas gazdaságig a legkülönbözőbb vagyoni helyzetű emberek, családok őrizték nemesi rangjukat. A nemesek között a vagyoni különbség sokkal kisebb problémát jelentett, mint pl. a szegény nemes és pl. a jómódú — de nem nemes — iparos, fuvaros, bérlő stb. — között. A szegény nemes magasabb rangúnak tartotta magát a gazdag bérlőnél, a jómódú iparosnál stb. Megmutatkozott ez a templomi ülésrendben is. Idevonatkozóan az alábbiakban Alsószuháról (Gömör m., Szuha-völgy) mutatok be a templomi ülésrenddel kapcsolatos népi visszaemlékezést Domby Lajos (84 é.) földműves elmondása nyomán.

Alsószuhán a nemesek a templomban az első székben (pad) ültek. Öt *sorszék* van a templomban. Két sorszék a nemes embereké, kettő a nemes asszonyoké, az ötödik sorszék a szószékkel szemben, az oldalajtó bejárattól jobbra az ún. *Dapsy-szék* volt. Ebben a nemes Dapsyak nem nemes vejei ültek. A nemes fiúk az első karban, a többiek a hátulsó karban foglaltak helyet. Mindenki csak az őt megillető padsorba ülhetett. Azzal, aki vétett a szokásjog, illetőleg a nemesek privilégiuma ellen, gyakran drasztikusan jártak el, még abban az esetben is, ha valakit egyébként a nemesi családhoz rokoni szálak kapcsoltak. Így pl. a nem nemes Járdánházi Pál feleségül vette (ilyen házasságra ritkán került sor) a nemes Dapsy-lányt, s azt követően a templomban az első székbe ült. Néhány alkalom után Dapsy Antal és az öccse, Dapsy Gábor megragadták Járdánházi Pálon a gubát, kiemelték a székből, s kilökték a templom *piacára*. Járdánházi Pál elkeseredve ballagott haza az új gubában; szégyenében nem ment többé a templomba.

Egy másik Dapsy-lányt, a Dapsy Pál vagyonos nemes ember lányát ugyancsak egy nem nemes származású legény, Lipták János vette el. Ő sem ülhetett a Dapsy-székbe. Ezért külön széket csináltatott magának a kar alá az utolsó sorba. A mai napig is abba járnak a leszármazottai.

Az alsószuhai Dombyak nemesek voltak, de mivel egy háborúban nem vettek részt, nemességüket elvesztették. A nemes Domby asszonyok sor szerint a nemes Lőkös asszonyok előtt ültek. Amikor a Dombyak nemességüket elvesztették, a Lőkös asszonyok a Domby asszonyokat — akik parasztokká váltak — nem tűrték tovább maguk előtt: tűvel, árral szúrkálták őket. Ebből kis híján verekedés támadt. Amikor K. Domby István meghallotta az asszonyok sikoltását és jajgatását, leugrott a karból, ütni akart, de a bátyja, Domby János leintette, mondván, hogy a nemplomban nem szabad verekedni.

Az első világháború után jelentős változás következett. Amikor a katonaviselt legények haza mentek, a nemesi karban már csak három legény üldögélt. A nem nemes parasztlegények, akik a háborúban kitüntetéseket, rangot szereztek maguknak, Domby István őrmester, Sztari Mihály őrmester, Benedek József szakaszvezető, Hegedüs Mihály tizedes, id. Domby Lajos és ifj. Domby Lajos tizedesek több mint harminc nem nemes parasztlegényt a nemesi karba vezettek egy vasárnapi istentisztelet alkalmával. A parasztlányok is beültek a nemes leányok széksorába. Lett nagy zűrzavar.

A székrend ügyében a vármegyei gondnok is kiszállt, de a nemesekkel nem lehetett szót érteni. Bár azt határozták, hogy 18 éven felüli fiúk az első karban, az azon aluliak az utolsó sorba üljenek, „a nemes vér nem engedett." Az egyházi vezetők kérték a gyülekezetet, hogy ne ellenkezzenek a szék, az ülésrend miatt. Üljenek az öregek előre, a fiatalok hátra. Hasztalan volt minden.

Hosszú időnek kellett eltelni ahhoz, hogy a nemesi előjog a templomban is elmaradjon. A régi nemesek megfogyatkoztak, s azok a kevesek, akik még őrzik nemesi származásukat, napjainkban már békésen megférnek egymás mellett.

Kiállítások környezetünkben

Május 28-án a DOTE Galériában Magi István nyitotta meg Mohácsi Péter, Velényi Rudolf, Horváth István, Csutoros Sándor, Bodó Károly és Urbán Tamás *képzőművészek* közös kiállítását. Június 1-én Gazda László nyitotta meg a *Hajdú-Bihar megyei Úttörőmúzeumot*. 4-én a Kölcsey Ferenc Művelődési Központban *MALÉV-kiállítás* nyílt (Kárász Péter). Július 6-án *Hézső Ferenc festőművész kiállításának* nyitásával (Bíró Lajos) együtt nyitotta meg Patakvölgyi Rudolf a *Hajdúsági nemzetközi művésztelep* 18. nyári időszakát Hajdúböszörményben. 13-án dr. Dankó Imre nyitotta meg a Hajdúsági Múzeumban a *Medgyessy Ferenc-emlékkiállítást*. 28-án megnyílt a *Hajdúsági Galéria*.

*

Még néhány kiállításról

Június 5-én Pécsett, a Janus Pannonius Múzeumban Németh Lajos nyitotta meg a *Török fürdők Magyarországon* c. kiállítást. Ugyanekkor Szentendrén, a képtárban Szabadi Judit *Bálint Endre festőművész gyűjteményes kiállítását* adta át. Miskolcon pedig, a Borsod-Miskolci Múzeumban, Ujváry Zoltán mutatta be a *Megyaszói festett asztalosmunkák 1735-ből* és a Déri Múzeum anyagából rendezett *Erdélyi kerámiák* c. kiállításokat. Ugyanezen a napon Gyulán, az Erkel Ferenc Múzeumban került sor *Endre Béla (1870—1928) festőművész gyűjteményes kiállításának* a megnyitására (Dömötör János). 10-én mutatta be az esztergomi Vármúzeum *Mitsui Sen japán szobrász kiállítását*. 11-én a budapesti Csók Galériában Losonci Miklós nyitotta meg *Kádas István festőművész kiállítását*. 12-én a nyíregyházi Városi Művelődési Központban Miklós Elemér mutatta be *Schmidt Sándor népi faragó iparművész kiállítását*. 13-án a salgótarjáni Nógrádi Sándor Múzeumban nyitotta meg Miklós Pál *Feledy Gyula grafikusművész tárlatát*.

DÉRI MÚZEUM 8308/81 KÖNYVTÁRA

81.3565.66-21 Alföldi Nyomda, Debrecen
Felelős vezető: Benkő István

TARTALOM

36. szám *IV. kötet 6. szám* *1981. augusztus*

TÓTH BÉLA: Egy debreceni orvosíró a 18. században. Csapó József — — — — — — — — — — — — — — — 3— 5

DÁNIELISZ ENDRE: Kiegészítés a Szendrey Zsigmond bibliográfiához — — — — — — — — — — — — — — 6— 7

A magyar nyelv hete Debrecenben és Hajdú-Bihar megyében — 7

FÖLDES LÁSZLÓ: A csehétfalvi juhászat — — — — — — 8—18

LUKÁCS LÁSZLÓ: Pinceszer, asszonyfarsang, farsangolás — — 19—20

90 éves a Palóc Múzeum — — — — — — — — — — 20

HEIKKI KIRKINEN: Munka, életstílus, kultúra — — — — 21—29

BOSNYÁK SÁNDOR: A csíksomlyói napvárók — — — — — 30—36

Konferenciák, tudományos tanácskozások, vándorgyűlések, előadások — — — — — — — — — — — — — 36

BOSNYÁK SÁNDOR: Naphívogató énekek — — — — — 37—40

Néhány sor debreceni, hajdú-bihari kiállításokról — — — — 40

BOSNYÁK SÁNDOR: A gyógyító nap — — — — — — — 41—43

Kiállítási album — — — — — — — — — — — — — 40

Elhunyt Nagy Dezső — — — — — — — — — — — 43

VARGA ANTAL: Balmazújváros keletkezése — — — — — 44—45

TÓTH BÉLA: Hol született Domokos Márton? — — — — — 46

A Hajdúsági Múzeum halottai — — — — — — — — 46

BENCSIK JÁNOS: Egyek újratelepült lakosságának két évtizede (1763—1790) — — — — — — — — — — — — — 47—49

Országos néprajzi előadói konferencia a TIT-ben — — — — 49

FAZEKAS ÁRPÁD: Isza, por és hamu vagyunk. Ősmagyar lélekhiedelmek és a Halotti Beszéd — — — — — — — — 50—51

Tallózás a kiállítások közt — — — — — — — — — 51

BECK Zoltán: Szerelmi varázslásadatok Biharugra és Körösnagyharsány népi hitvilágához — — — — — — — — 52—53

Kovács Máté Könyvtár Hajdúszoboszlón — — — — — — 53

DANKÓ IMRE: Bevezető a Sárrét néprajzi kutatásához — — 54—59

Megemlékezések, tudományos konferenciák, tanácskozások — — 59

Kegyelettel emlékezünk meg halottainkról... — — — — — 59

UJVÁRY ZOLTÁN: Nemesek az alsószuhai templomban — — 60—61

Kiállítások környezetünkben — — — — — — — — — 61

Még néhány kiállításról — — — — — — — — — — 61

Ára: 14,— Ft